

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кухарська Н. О.
Забарна Е. М.
Задорожнюк Н. О.

**НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Монографія

2020

УДК 338.1 (477)

Кухарська Н. О., Забарна Е. М., Задорожнюк Н. О. Національна економіка: теорія, методологія та сучасні тенденції трансформації: монографія – Херсон : Олді+, 2020. – 288 с. іл., табл.

В монографії досліджено специфіку, тенденції та розвиток національної економіки: її структуру, базисні інститути та функціонування її інфраструктури. Визначено зміст та основні напрямки підвищення суспільного добробуту населення в умовах формування соціально-орієнтованої економіки. Представлено сутність та методи державного управління національною економікою на принципах демократії, економічної свободи та формування основ економічного порядку. Показано специфіку функціонування національної економіки в умовах трансформації механізму господарювання. Проаналізовано сутність, моделі та джерела економічного зростання ринкової економіки, визначено шляхи підвищення її конкурентоспроможності. Досліджено специфіку участі України в міжнародних інвестиційних процесах, обґрунтовано шляхи активізації інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні. Визначено тенденції розвитку національної економіки в умовах глобалізації, в т. ч. місце Індустрії 4.0 на сучасному етапі, значення інформаційно-комунікаційних технологій та перспективи діджиталізації для економіки України

Рекомендується науковцям, економістам, керівникам державних, регіональних і місцевих органів управління, студентам, аспірантам і викладачам економічних ВУЗів, економістам-практикам, що займаються проблемами національної економіки.

Рецензенти:

Зверяков М. І. – д-р екон. наук, проф., член-кореспондент НАН України, ректор Одеського національного економічного університету МОН України;

Жаліло Я. А. – д-р екон. наук, с.н.с., заступник директора, керівник центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, заслужений економіст України.

Друкується за постановою Вченої Ради Одеського національного політехнічного університету (протокол №6 від 20.05.2020 р.) та Вченої Ради Одеського національного економічного університету (протокол № 7 від 26.05.2020 р.)

ISBN

© Кухарська Н. О., Забарна Е. М., Задорожнюк Н. О., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	
ГЛАВА 1. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ	8
1.1 Сутність національної економіки	8
1.2 Структура національної економіки	14
1.3 Економічні теорії та базисні інститути національної економіки	18
1.4 Функціонування інфраструктури національної економіки	25
ГЛАВА 2. СУСПІЛЬНИЙ ДОБРОБУТ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	30
2.1 Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкова економіка	31
2.2 Сутність та склад економічного потенціалу	36
2.3 Інституціональні підходи до дослідження та розвитку національної економіки	41
ГЛАВА 3. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ	46
3.1 Сутність та методи державного управління національною економікою	47
3.2 Демократія, економічна свобода та економічний порядок	51
3.3 Програмування та прогнозування національної економіки	58
3.4 Соціально-економічна стратегія країни та макроекономічне планування	63
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ	
ГЛАВА 4. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ	70
4.1 Сутність трансформації національної економіки	71
4.2 Моделі і концепції розвитку національної економіки	84
4.3 Об'єктивна необхідність трансформації національної економіки в сучасних умовах	91
ГЛАВА 5. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	101
5.1 Сутність і джерела економічного зростання	102
5.2 Економічне зростання як основа розвитку національної економіки	107
5.3 Науково-технічний прогрес і його вплив на економічне зростання	125
ГЛАВА 6. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ	134

ЕКОНОМІКИ	
6.1 Сутність конкуренції та конкурентоспроможності національної економіки	135
6.2 Україна в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності	144
6.3 Державна політика підвищення конкурентоспроможності національної економіки	157
ГЛАВА 7. ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	161
7.1 Сучасні особливості міжнародної інвестиційної діяльності	162
7.2 Специфіка участі України в міжнародних інвестиційних процесах	171
7.3 Активізація інвестиційної діяльності на національному рівні	180
ГЛАВА 8. ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	196
8.1 Інновації, інноваційний процес та інноваційна діяльність в структурі національної економіки	197
8.2 Інфраструктура інноваційної економіки	203
8.3 Кластери як каталізatori інноваційного розвитку в сучасній Економіці	213
8.4 Особливості та шляхи розвитку інноваційної складової України	218
ГЛАВА 9. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	230
9.1 Індустрія 4.0 на сучасному етапі розвитку національної економіки	231
9.2 Інформаційно-технологічні послуги як динамізуючий фактор розвитку національної економіки	241
9.3 Діджиталізація національної економіки	258
ЗАКЛЮЧЕННЯ	266
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	268

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку, в умовах подальшого формування ринкових відносин, національна господарська система України динамічно змінюється. Вона виступає як цілісний організм, який сформувався під впливом факторів, що функціонує за певними законами. Нормальне і ефективне функціонування національної економіки передбачає певну соціальну середу, що характеризується політичною стабільністю і наявністю прийнятних для всіх зацікавлених сторін правил гри, підтримуваних силою і авторитетом держави.

Відмінною особливістю монографії «Національна економіка: теорія, методологія та сучасні тенденції трансформації» є єдність теоретичного і практичного аналізу процесів, які відбуваються в економіці України, що дозволяє не тільки краще оцінити минуле, а також теперішній стан національної економіки, а й визначити підхід до її майбутнього. Структура монографії є класичною для наукових робіт: кожен окремий блок інформації виділений у самостійну главу, а всі глави в сукупності становлять логічно побудоване дослідження.

В Главі 1 розкрито сутність поняття «національна економіка»; представлено ознаки національної економіки та надано її характерні риси, які враховують при формуванні та впровадженні моделі управління нею. Представлено історичний екскурс та основні економічні теорії її розвитку національної економіки, а також детально розглянуто її структуру й інфраструктуру.

В Главі 2 розглянуто наукові погляди щодо теорії суспільного добробуту, за допомогою якої можливо надати оцінку ефективності рішень та пропонувати нові ефективні напрямки економічної політики держави для подальшого розвитку національної економіки. Представлено сутність та складові економічного потенціалу країни; надано класифікацію інституціональних теорій і підходів до дослідження національної економіки.

В наступній главі монографії вивчено сутність державного управління національною економікою; представлено методи, форми і засоби державного управління національною економікою; окреслено характерні риси та форми демократичної економічної системи як складової частини загального процесу демократизації суспільства на шляху перетворення його на суспільство демократичного соціалізму. Обґрунтовано особливе значення інструментів управління та регулювання національною економікою, а саме прогнозування, планування, програмування розвитку держави.

В Главі 4 розкрито категоріальний зміст поняття «трансформація економічної системи» в умовах ринкових реформ; досліджено особливості трансформації економіки України та представлено моделі, концепції та стратегії розвитку національної економіки. Викладено причини виникнення негативних структурних зрушень трансформації економічного розвитку України та головні причини невдач економічних перетворень в нашій країні. Обґрунтовано причини занурення України в «пастку бідності» з усіма відповідними наслідками та запропоновано напрямки розвитку економіки України в умовах трансформаційної кризи.

В Главі 5 розкрито сутність, теорії та джерела економічного зростання як основи розвитку національної економіки; виявлено основні чинники, обставини і стратегічні недоліки, що викликали в Україні економічну кризу 90-х років ХХ ст. Особливу увагу приділено обґрунтуванню значення та впливу науково-технічного прогресу на економічне зростання держави.

В наступній главі монографії розглянуто такі економічні категорії як «конкуренція» та «конкурентоспроможність» національної економіки, а також поняття, пов'язані з ними (національна і міжнародна конкурентоспроможність). Досліджено конкурентоспроможність та інноваційний розвиток економіки України за такими міжнародними рейтингами, як індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс економічної свободи, індекс легкості ведення бізнесу, індекс сприйняття корупції, індекс

людського розвитку, індекс економіки знань, глобальний індекс інновацій та здійснено аналіз еволюції місця, займаного Україною в цих рейтингах.

В Главі 7 викладено сутність поняття «інвестиція»; запропоновано паспорт інвестиційної діяльності; вивчено основні причини низького рівня залучення іноземного капіталу в Україну. Обґрунтовано пріоритетні напрями активізації інвестиційного процесу та підвищення інвестиційної привабливості України, а також розроблено організаційно-економічний інструментарій активізації інвестиційного процесу на державному рівні.

В наступній главі ґрунтовно розкрито сутність понять інновація, інноваційний процес, інноваційна здатність, інноваційна діяльність, інноваційний тип розвитку держави. Представлено інноваційну інфраструктуру національної економіки, до якої віднесено стартапи, венчурний бізнес, бізнес-інкубатори, технопарки, технололіси та виявлено тенденції і особливості їх розвитку. Досліджено типи та особливості кластерів, які повинні слугувати каталізаторами інноваційного розвитку в сучасній економіці держави; обґрунтовано причини, які перешкоджають розвитку кластерів в Україні. Визначено особливості, які визначають сучасний розвиток науково-технічної сфери України, фактори кризового стану сфери науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт в країні. Обґрунтовано чинники та принципи державної інноваційної політики, які забезпечать успіх України на міжнародному ринку.

В заключній главі розглянуто основні риси, цілі та принципи переходу до Індустрії 4.0, її наслідки та базові технології, на яких вона ґрунтується. Обґрунтовано значення інформаційно-комунікаційного сектору (ІКС) або інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як найважливішого фактору розвитку національної економіки на сучасному етапі. Детально представлено вплив діджиталізації на національну економіку, її головні переваги та подальші можливості для економіки України.

РОЗДІА 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
ГЛАВА 1	НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ
1.1	<i>Сутність національної економіки</i>
1.2	<i>Структура національної економіки</i>
1.3	<i>Економічні теорії та базисні інститути національної економіки</i>
1.4	<i>Функціонування інфраструктури національної економіки</i>

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ГЛАВА 1. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ

1.1 Сутність національної економіки

Останнім часом в процесі дослідження характеристики та розгляду економіки конкретної країни, поряд з поняттями «економіка країни», «народне господарство», «національне господарство» та ін., активно застосовується термін «національна економіка», який сприймається, як синонім до вищезазначених понять. Термін «національна економіка» використовується разом із макроекономікою, тобто ці поняття співвідносяться як тотожні, тільки національна економіка – більш загальне поняття, яке містить мікро-, мезо-, макроекономіку. В цілому маємо що, *національна економіка* – система взаємозв'язаних галузей і сфер діяльності людей, якій властива відповідна пропорційність, взаємозумовленість розміщення на території, обмеженій державними кордонами. Слід відзначити, що національна економіка є продуктом певних історичних процесів і періодів. Зміст поняття «національна економіка» трактується вченими по-різному та досі немає єдиної наукової точки зору. Багатьма науковцями він вживається в декількох значеннях, що підтверджує складність даного об'єкта дослідження та потребує більш детального розгляду. Дослідження наукових поглядів щодо сутності поняття «національна економіка» наведено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Наукові підходи до розуміння

Прізвище науковців	Сутність поняття «національна економіка»
Українські науковці	
Гринів Л.С., Кічурчак М.В. [1, с. 16]	Організаційно-економічна система взаємопов'язаних сфер господарської діяльності людей, якій властива технологічна та територіально-галузева пропорційність, обмежена державними кордонами
Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Желюк Т.Л., Попович Т.М. [2, с. 10]	Структурно і організаційно єдина система взаємозв'язаних галузей і сфер діяльності людей, якій властива відповідна пропорційність, взаємозумовленість розміщення на території, обмеженій державними кордонами
Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. [3, с. 576]	1. Система економічних відносин між людьми в процесі взаємодії з розвитком продуктивних сил у всіх сферах суспільного виробництва, цілісність якої, в межах єдиної централізованої держави, забезпечує і відповідний господарський механізм. 2. Сукупність окремих галузей, сфер народного господарства і регіонів, а також підприємств у процесі взаємодії, об'єднаних на основі національного поділу праці, відповідних економічних відносин і господарського механізму
Тарасевич В.М. [4]	Певна економічна система країни в конкретних історичних умовах
Опришко В.Ф., Хатнюк Н.С., Фукс Н.А. [5, с. 10]	Сукупність взаємопов'язаних суспільним поділом праці галузей і сфер економіки країни в певний історичний період її розвитку, які в процесі свого функціонування та взаємодії утворюють систему суспільного відтворення
Зарубіжні вчені	
Градов А.П. [6, с. 40]	Структурована в галузевому та регіональному просторах економічна діяльність в масштабах країни, яка регулюється інституціональною системою та відповідає економічному, політичному (державному) та ідеологічному (суспільному) порядку, що формується в цій країні
Савченко П.В. [7, с. 21]	Сукупність виробничих сил, виробничих відносин, соціокультурних традицій ведення господарства і цінностей, що впливають на особливості економічного зростання країни
Бункина М.К. [8, с. 484]	Економіка, що вивчає економічну поведінку людей в контексті специфіки національної мотивації, досвіду і традицій, особливостей, які надають специфічний формат дії об'єктивних закономірностей і методів національної політики
Золотогорів В.Г. [9, с. 320]	Сукупність господарських одиниць (уряд, фізичні особи, приватні неприбуткові організації, підприємства тощо), діяльність яких в переважній частині здійснюється на економічній території країни

Виходячи зі змісту наведених визначень, можна виділити декілька характерних рис, що притаманні національній економіці, які потребують врахування при формуванні та впровадженні моделі управління нею:

- національна економіка є складною економічною системою, яка, залежно від поставлених завдань, може розглядатись у широкому та вузькому значенні;

- ефективне функціонування національної економіки, як системи, потребує підтримання певної пропорційності між її окремими складовими – підсистемами;

- поряд із загальними рисами, кожна національна економіка характеризується власними особливостями, які відрізняють її від інших подібних об'єктів;

- національна економіка відображає та характеризує певну територію, обмежену державним кордоном;

- властивості та особливості національної економіки проявляються в конкретних історичних умовах [10].

Критичний огляд зазначених вище наукових джерел (див. табл. 1.1) свідчить, що при визначенні поняття «національна економіка» найчастіше використовуються три підходи.

1. *Технологічний*, відповідно до якого національна економіка розглядається як сукупність галузей, видів виробництва (видів економічної діяльності), регіональних утворень різного рівня. При цьому для її характеристики використовують показники обсягів та якості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг, величина залучених внутрішніх та зовнішніх ресурсів, ефективність їх використання, рівень впровадження інновацій, конкурентоспроможність на світовому ринку тощо.

2. *Соціально-економічний*, відповідно до якого національна економіка розглядається як сукупність виробничих відносин, яким властиві певний рівень розвитку продуктивних сил, тип економічної системи, характер суспільного відтворення, специфічний господарський механізм, рівень життя населення, власна інституціональна система та національно-культурні особливості.

3. *Територіальний*, відповідно до якого національна економіка розглядається як територіальне утворення, обмежене кордонами держави, де всі елементи та компоненти економічного життя – підприємства, організації, заклади (зокрема, екстериторіальні), галузі, регіони функціонують як єдиний організм, спрямований на відтворення суспільного продукту і засобів його виробництва, а також умов життєдіяльності людини.

Основу будь-якої сучасної державної політики тієї чи іншої країни складає не ринкова економіка, а її національна модель. У нашому дослідженні поняття «національна економіка» включає [11]:

- просторово визначену і національно специфічну організацію економічного життя, тому що особливості просторового розміщення є невід’ємною характеристикою національної економіки (територіальна складова структури національної економіки буде розглянута у пункті 1.2);

- економічний потенціал країни;

- національний ринок, місце країни в світовій економіці;

- специфіку форм прояву універсальних економічних причинно-наслідкових зв’язків (зростання продуктивності та зниження трудомісткості виробів);

- підвищення частки заощаджень по мірі зростання доходів;

- вплив експорту та імпорту на економічне зростання;

- ступінь державного втручання в національну економіку (від майже вільного ринкового господарства до його повного одержавлення);

- створення національного економічного порядку;

- традиції і національну психологію, що об’єднують поведінкові реакції членів суспільства.

Для становлення й розвитку національної економіки необхідні певні умови:

- поглиблення суспільного розподілу праці, який стимулює виникнення різних видів діяльності, спеціалізацію території;

- формування міцних централізованих держав, що з часом сприяє перетворенню народного господарства у національний

комплекс, тобто на таке територіальне утворення, де всі компоненти економічного життя – галузі, окремі регіони, підприємства, заклади – функціонують як єдиний організм, що забезпечує матеріальні й духовні потреби суспільства [12, с. 15].

Оскільки національна економіка є дуже складною системою господарювання, то *об'єктом* її дослідження є різноманітні природно-господарські та соціально-економічні процеси і явища, що відбуваються в ній. *Суб'єктами* національної економіки є домашні господарства, підприємства, підприємницькі структури та держава. Всі суб'єкти національної економіки формують між собою певні економічні відносини, що набувають форми вертикальних і горизонтальних зав'язків. Ці суб'єкти є економічно відокремленими та мають свої інтереси. Однак діяльність кожного в країні має підпорядковуватися загальнодержавним інтересам національної безпеки.

Національна економіка представляє собою економіку певної країни, що має ознаки економічної системи (*загальне*) та власні особливості й принципи розвитку (*особливе*), що проявляються в таких формах: економічний потенціал; структура господарського комплексу та галузей господарства; внутрішні чинники соціально-економічного розвитку; господарський механізм регулювання та координації; особливості програмування та прогнозування соціально-економічних процесів, а також особливості забезпечення економічної безпеки держави в умовах поглиблення тенденцій до інтеграції і глобалізації світогосподарських зав'язків [13, с. 8].

Будь-яку сучасну національну економіку характеризують певні *ознаки*, які об'єднують в чотири групи.

1. *Національний суверенітет* – це право та спроможність нації (як держави, як етносу, як політичної спільноти) самостійно визначати основні питання власного життя та розвитку. Він забезпечує здатність суспільно-господарської системи до самоорганізації й самореалізації як суб'єкта міжнародних рівноправних партнерських господарських зав'язків. Важливо врахувати процес глобалізації, що зумовлює необхідність утримання

національного суверенітету як основи майбутнього розвитку локальної цивілізації. Тобто суверенна національна економіка, з одного боку, стає елементом глобальної економічної системи, а з іншого, залишається національною локальною економічною системою зі своїм потенціалом та системою господарювання.

2. *Ресурсно-виробничий потенціал*, який характеризує потенційні можливості виробничої діяльності, структури виробництва і його спеціалізації.

3. *Господарсько-організаційна структура*, яка характеризується здатністю економічного механізму оптимально поєднувати потенціал трудових ресурсів з природними ресурсами й науково-технічним потенціалом.

4. *Товарообмінні ознаки*, що виявляються через спроможність вироблених товарів і послуг виходити на світові ринки.

Глобальною метою держави є досягнення повного задоволення матеріальних і соціокультурних потреб людей, забезпечення всебічного розвитку особистості й суспільства. Для досягнення цієї мети виділяють цілі другого рівня, які прийнято називати «магічним п'ятикутником» [14]. *Головними цілями* національної економіки, відповідно до концепції «магічного п'ятикутника», є:

- забезпечення повної зайнятості населення;
- стабілізація цін;
- бездефіцитний держбюджет;
- рівновага платіжного балансу;
- стійке економічне зростання національної економіки.

Досягнення цих цілей забезпечить стабільність національної економіки та надасть можливості для її розвитку.

1.2 Структура національної економіки

Основу національної економіки складають галузеві й міжгалузеві комплекси, підприємства, організації, домашні

господарства, які об'єднані в єдину систему економічними відносинами й виконують певні функції в суспільному розподілі праці щодо вироблення товарів і послуг. Існує декілька наукових підходів щодо визначення структури національної економіки. Так, відповідно до [15, с. 11] структура національної економіки складається з трьох сфер.

1. Матеріальне виробництво.
2. Нематеріальне виробництво.
3. Невиробнича сфера.

Стрижнем національної економіки є матеріальне виробництво, адже саме тут створюються необхідні для суспільства засоби виробництва й предмети споживання. До матеріального виробництва входять: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, торгівля, зв'язок, сфера послуг. До нематеріального виробництва відносяться: наука й наукове обслуговування, культура, освіта та охорона здоров'я. До невинробничої сфери відносять: оборону країни, судові й юридичні органи, релігійні та громадські організації.

Структура національної економіки являє собою стійкі кількісні співвідношення між різними її складовими частинами. Розрізняють декілька видів структури національної економіки, які наведено у табл. 1.2. Більшості з наведених у табл. 1.2 структур національних економік властиві такі тенденції розвитку.

1. Зростання технічного рівня виробництва, що виявляється у підвищенні фондоозброєності праці, яке веде до збільшення обсягів виробничих фондів по відношенню до кількості працюючих.

2. Випереджальний розвиток електроенергетики, машинобудування, хімічної, приладобудівної, електронної та інших наукомістких галузей.

3. Збільшення частки невинробничої сфери порівняно з галузями матеріального виробництва.

4. Прискорений розвиток обробної промисловості порівняно з видобувною.

Таблиця 1.2 – Види структур національної економіки

Структура національної економіки	Складові
Відтворювальна	<p>Відображає процес відтворювання та поділяє національну економіку на сектори:</p> <ul style="list-style-type: none"> - домашні господарства як основні споживачі національного доходу й постачальники робочої сили; - підприємства як виробники необхідних для суспільства благ; - держава, що регулює процеси в суспільстві та управляє ними
Соціальна	<p>Сектори соціально-економічних одиниць, об'єднаних певними соціально-економічними відносинами:</p> <ul style="list-style-type: none"> - групи підприємств; - групи населення; - види праці; - види власності
Галузева	<p>Поділяє національну економіку на галузі – якісно однорідні групи господарських одиниць, що виконують у процесі суспільного виробництва однакові за соціально-економічним змістом функції:</p> <ul style="list-style-type: none"> - суднобудування; - робототехніка; - сільське господарство; - інші
Територіальна	<p>Визначається розміщенням продуктивних сил на території країни і означає розподіл національної економіки на економічні регіони:</p> <ul style="list-style-type: none"> - рекреаційний регіон; - промисловий регіон; - інші регіони
Інфраструктура народного господарства	<p>Містить галузі, що обслуговують виробництво:</p> <ul style="list-style-type: none"> - транспорт; - енерго-, водо- та газопостачання; - зв'язок та телекомунікації; - біржи; - фінансові установи; - інші
Структура зовнішньої торгівлі	<p>Характеризується співвідношенням різних експортних й імпортних товарних груп:</p> <ul style="list-style-type: none"> - експорт; - імпорт.

5. Розширення участі в міжнародному розподілі праці, що виявляється в більш швидкому збільшенні зовнішньоторговельного обороту по відношенню до зростання виробництва в країні.

При взаємодії й взаємозв'язках структурних елементів національної економіки створюються умови для безперервного продовження, поновлення й повторення економічних процесів, тобто для їхнього відтворення [16].

Також існує інший підхід щодо визначення структури національної економіки за ключовими макроекономічними ознаками [17], який наведено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3 – Структуризація національної економіки за ключовими макроекономічними ознаками

Ознака структуризації	Складові національної економіки
<i>Функціональна</i>	– природний потенціал; – людський потенціал; – капітал
<i>Галузева</i>	– промисловість; – сільське господарство; – інші галузі; – галузеві кластери
<i>Територіальна</i>	– економічні райони; – адміністративно-територіальні одиниці; – вільні економічні зони; – територіальні об'єднання; – транскордонні об'єднання; – регіональні кластери.

За функціональною ознакою, національна економіка розглядається як сукупність декількох, найбільш укрупнених груп ресурсів – природа, люди та капітал. Галузева ознака передбачає виділення окремих груп галузей (видів економічної діяльності), які мають ієрархічну підпорядкованість. За територіальною ознакою національна економіка може бути представлена у вигляді її окремих частин (підсистем), які характеризують їх розташування у просторі, тобто різноманітні територіальні утворення.

Результат діяльності національної економіки визначається низкою показників, що об'єднуються в систему національних рахунків (СНР), яка дозволяє упорядкувати інформацію про економічну діяльність господарських суб'єктів. СНР має всеохоплюючий характер, тому що враховує діяльність всіх учасників виробництва (від державного управління до діяльності найманих робітників) та містить показники, які в узагальнюючому вигляді описують всі економічні операції та стадії економічного процесу.

Основні показники, що характеризують стан національної економіки, згідно з СНР, можна поділити на кілька груп. *До першої групи показників*, які характеризують загальнонаціональний розвиток виробництва, відносять національне багатство, сукупний суспільний продукт (ССП), кінцевий суспільний продукт (КСП), національний дохід (НД), валовий національний продукт (ВНП), валовий внутрішній продукт (ВВП), чистий національний продукт (ЧНП), особистий дохід (ОД). *До другої групи показників*, які характеризують використання виробничих фондів, а також матеріальних і сировинних ресурсів, відносять виробничі фонди та їх структуру; коефіцієнти відновлення й вибуття виробничих фондів; фондівіддачу та фондомісткість. *Третя група показників* відображає трудові витрати й рівень зайнятості робочої сили у сферах виробництва. На основі аналізу показників цієї групи держава має можливість стимулювати розвиток трудомістких галузей у певних районах. *Четверта група показників* дозволяє визначати фінансові можливості країни, формувати й використовувати грошові доходи, аналізувати вплив інфляції на рівень заробітної плати, цін, процентних ставок.

1.3 Економічні теорії та базисні інститути національної економіки

Вагомий вплив на результат діяльності національної економіки мають її базисні інститути.

Становлення національних економік почалось за часів формування націй у структурі суспільства, а свого розквіту набуло з початком промислових революцій, внаслідок яких виникло масове виробництво з глибокою спеціалізацією і кооперацією праці. В цей період з'являються перші гіпотези та напрямки економічної думки, що обґрунтовують особливості та шляхи розвитку економічних систем окремих країн.

Історично вони не є відокремленими від загального шляху розвитку економічної науки. Так, ще у трактатах та нормативних актах мислителів давнини можна зустріти ідеї щодо обґрунтування та пояснення сутності економічних відносин між людьми («Кодекси царя Хаммурапі», Вавилон), шляхів формування багатства держави («Архашастра», Індія) та його справедливого розподілу між членами суспільства (вчення Конфуція, Китай), механізмів врегулювання господарських процесів («Зведення», Китай), процесів та причин поділу праці у суспільстві (вчення Аристотеля і Платона, Греція) [15, с. 18].

Значний внесок у дослідження господарських процесів у суспільстві внесла *християнська економіка*, яка розкривала закономірності взаємодії праці, власності, влади і управління, цінність праці, роль віри у забезпеченні добробуту людини, колективу і суспільства в цілому. Також слід відзначити вчення середньовічного мислителя Ібн Хальдуна, який одним з перших обґрунтував ідею щодо причин, за якими люди об'єднуються у спільноти. Він вбачав головні причини у взаємозалежності вдоволення матеріальних та духовних інтересів людей і їх груп, а також у суспільному поділі праці.

Представники меркантилізму відійшли від основних засад функціонування національної економіки як єдиної економічної макросистеми і зосередили увагу на питаннях зовнішньої взаємодії між економічними системами держав щодо обігу та накопичення грошових запасів, ведення зовнішньої торгівлі.

Фізіократи зрушили дослідження зі сфери зовнішнього обігу у сферу внутрішніх економічних проблем, явищ і процесів в державі. Так, наприклад, Ф. Кене розробив першу «Економічну таблицю», яка становила спробу кількісного макроекономічного аналізу натуральних та вартісних потоків матеріальних цінностей у національному господарстві країни. Проте у дослідженнях французької школи були значні недоліки: вони визнавали основним джерелом збагачення нації земельні ресурси і залишали поза увагою ефект від взаємодії та постійного розвитку всього комплексу економічних ресурсів нації, шляхів пошуку оптимізації їх використання.

Класична політична економія надала економічним теоріям та гіпотезам дійсно наукового характеру. Вона мала два основні розгалуження: французьку школу (фізіократи) та англійську.

Англійська політична економія дала поштовх до більш комплексного аналізу засад функціонування національного господарства. Представники цієї теорії досліджували природу та структуру усіх сфер матеріального виробництва національної економіки у всіх його галузях. Серед ключових їх досягнень можна виділити такі:

- першими науково обґрунтували процес функціонування капіталістичної системи господарства на стадії вільної конкуренції, що в той час була притаманна більшості європейських держав;
- обґрунтували принцип розвитку капіталістичної системи господарства – обмежене втручання держави в економічні процеси, що протікають у державі;
- розкривали сутність господарської системи держави: уявлення про суспільство як про єдиний живий організм, цілісну систему, що постійно розвивається (У. Петті);

– здійснили аналіз переходу від первісного до (для класиків) сучасного суспільства (А. Сміт);

– визначили динаміку нагромадження та розподілу матеріальних статків у суспільстві (Д. Рікардо).

Представником класичного напрямку був також Вернадський І., який у центр своїх досліджень поклав потреби, включивши в аналіз людину й суспільство. Вчений здійснив класифікацію потреб, виділивши індивідуальні, регіональні й національні, та з'ясував їх вплив на розвиток економіки.

Першим комплексним вченням про національну економіку вважається *марксизм*. К. Маркс та його послідовники розглядали суть економічної системи суспільства у діалектичному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин (безпосереднє виробництво, обмін, розподіл і споживання), а економічну формацію як спосіб їх вираження і постійної боротьби з метою подальшого поступального розвитку. Представники марксизму прагнули пояснити сутність та природу економічної підсистеми суспільства у тісній взаємодії з іншими її підсистемами, вибудувати структуру взаємозв'язків між ними та способів їх оптимізації з метою формування нового типу господарської системи – соціалістичної держави.

Неокласичний напрям економічної науки, що виник у 70-ті роки ХХ ст., зосередив увагу на таких фундаментальних проблемах, як:

– забезпечення макроекономічної стабільності держави без надмірного втручання останньої в господарське життя суспільства;

– активний розвиток підприємницької діяльності як гарантії конкурентоспроможності держави та її виробників.

Представники *монетаризму* зосередили увагу переважно на проблемах макроекономічного розвитку національного господарства, що першочергово залежать від грошового обігу. Саме грошовий обіг за даною теорією є основою зростання ВВП, а його порушення – головною причиною інфляційних процесів та виникнення значних диспропорцій в національній економіці. Грошово-кредитна (монетарна політика) разом із законотворенням,

для підтримання належного функціонування ринкового механізму виступають головними механізмами державного регулювання національної економіки.

Предметом дослідження *кейнсіанства*, на протипагу більшості економічних напрямків, є безпосередньо механізм функціонування національної економіки – вплив конкретних методів і форм регулювання економіки на її стан. Недоліком кейнсіанства є не в повній мірі акцентування уваги на причинно-наслідкових зв'язках, що присутні в національній господарській системі при надмірному простежуванні механізму її функціонування.

Також внесок у розроблення теорії національної економіки зробили й представники *маржиналізму*, які досліджували діяльність окремих індивідуальних господарств, а суспільне виробництво розглядали як арифметичну суму напрацювань суб'єктів господарювання.

Історична школа в економіці сформувалась у ХІХ ст. в Німеччині. Вона відображає зародження національної економіки як галузі знань та наукового напрямку в системі економічних наук. Основними представниками школи, що зробили значний внесок у дослідження теорії національної економіки, стали Г. Шмоллер, В. Зомбарт, М. Вебер, В. Ойкен та ін. Вони внесли конкретизацію, динамічність аналізу, людський фактор, поєднання загального і особливого у становленні та розвитку окремих економік, а також методологію комплексного дослідження суспільної життєдіяльності.

Концепція історичної школи стала теоретичною та методологічною базою для становлення інституційного напрямку економічної науки, а також системно доповнила та уточнила сучасне розуміння засад розвитку економічних систем та окремих національних економік.

Вагомий внесок у розвиток національної економіки, як наукового знання, дали *неокласичний синтез* та *теорія інститутів*, представники яких зорієнтували економічну науку на розмежування загальних закономірностей і принципів розвитку економічних систем та виокремлення тих сутнісних рис, що відрізняють країни

між собою за рівнем економічного розвитку. *Інститут* – це результат тих процесів, що відбулися в минулому. Вони пристосувалися до обставин минулого, отже, не знаходяться у повній згоді з вимогами сучасності, – так характеризував цю сторону інститутів Т. Веблен [18, с. 6].

Теорія інститутів становить собою комплексне економічне вчення, об'єктами дослідження якого є такі інститути, як корпорація, держава, профспілки, ринок, психологічні, моральні та етичні звичаї, норми, навички, інстинкти, чинники розвитку сучасної цивілізації та окремо взятих національних господарських систем.

Найбільший внесок у дослідження засад розвитку національної економіки зробили видатні українські економісти інституціонального, історичного та неокласичного напрямків – Туган-Барановський М. І., Миклашевський О. М., Вернадський І. В., Антонович А. Я., Янжула І. І., Левитський В. Ф., Слуцький Є. Є., Железнов В. Я., Піхно Д. І. та ін. Їх праці були тісно пов'язані з дослідженням природи національної економіки, її сутності, місця і ролі кожної з її підсистем, взаємозв'язків з іншими елементами суспільного буття, визначенням особливостей розгортання господарського механізму національної економіки, аналізу господарських комплексів та пропорцій між ними.

Інститути національної економіки – це ключові елементи будь-якої економічної системи; механізми упорядкування економічних дій, що становить сутнісну основу економічної системи суспільства. Це поняття відображає не лише форми і способи регулювання та управління економічними процесами, а й способи поєднання ресурсів у суспільному виробництві товарів та послуг на принципах виконання інститутами у суспільстві певних лише їм притаманних ролей та функцій. Тобто, система інститутів економіки у їх взаємодії та розвитку формують економічну систему суспільства.

До *базисних інститутів* національної економіки представники інституціоналізму відносять працю, владу, власність та управління. Вони є спільними для усіх економік, проте конкретні форми їх

прояву (у кількісному та якісному вираженні) можуть видозмінюватись і впливати на формування різних моделей національної економіки.

Комбінація базових економічних інститутів – це формування елементів, складних підсистем господарської системи та взаємозв'язків між ними у кожному конкретному суспільстві. Взаємодія та групування базових економічних інститутів формує інституціональну матрицю суспільства, що є саморозвивальною та самопідтримувальною підсистемою суспільства поряд з політичною, соціальною, технологічною, демографічною та екологічною суспільними підсистемами [19].

До інституціональних елементів національної господарської системи відносять: підприємства, робітників, фірми, домогосподарства – *мікрорівень національної економіки*. У кожному з цих елементів тісно перетинаються праця, управління, власність та влада, формуючи скелет кожного з елементів. Інституціональні елементи (підсистеми) національної економіки можна розподілити на два рівні: підсистеми першого і другого порядку. До підсистем першого порядку відносять галузі, сфери суспільного виробництва – *мезорівень господарської системи суспільства*. А до другої – законодавство, ринок, державу, ринкову інфраструктуру як систему забезпечення реалізації інтересів суб'єктів господарювання, надфірмові утворення, господарський механізм їхньої координації – *макрорівень національної економіки*.

Ще однією важливою складовою інституційного поля національної економіки є норми, традиції, принципи, звичаї, соціально-психологічні особливості нації (ментальність, характер). До основних інститутів національної економіки також відносять податки, грошову систему, доходи, планування, виробництво, обмін, розподіл, споживання тощо, оскільки вони виступають конкретними формами прояву базових економічних інститутів. Взаємодії базисних економічних інститутів у межах економічної підсистеми певного суспільства визначають основні інститути національної

економіки, в яких відбуваються ці взаємодії. До них окрім зазначених вище можна віднести:

- економічний потенціал держави;
- господарський механізм регулювання;
- особливості державного устрою;
- традиції, менталітет та характер нації;
- господарські комплекси та галузі економіки;
- стратегію економічного і соціального розвитку держави;
- особливості реалізації планування та прогнозування розвитку економіки;
- специфіку входження та місце країни у світовому господарстві;
- забезпечення безпеки національної економіки в умовах посилення глобалізації та інтеграції економічних відносин та ін.

Формування ринкових інститутів відбувається за допомогою інститутів державної влади у вигляді державних кодексів, законів, підзаконних актів. Для досягнення позитивного ефекту для функціонування та розвитку національної економіки необхідно замінити неформальні інститути стабільними та формальними, які будуть забезпечувати зниження рівня невизначеності взаємодії економічних суб'єктів. Це дозволить позитивно й цілеспрямовано впливати на такі інституціональні складові макроекономічної політики, як рівень корупції, загроза дефолту тощо.

1.4 Функціонування інфраструктури національної економіки

Ринкова інфраструктура є сукупністю інститутів, які забезпечують матеріально-технічні, фінансові й трудові умови для розвитку, а також розміщення і функціонування суб'єктів господарювання. Основні елементи інфраструктури, які є

необхідними для функціонування всіх інших складових національної економіки, – телекомунікації, електроенергетика, транспортування та розподілення газу, водопостачання і водовідведення, виробництво, автомобільні дороги, залізничний транспорт [20].

Інфраструктура пройшла кілька етапів розвитку [21]. I етап – початок ХХ ст. Зародження інфраструктури як поняття для позначення об'єктів і споруд, що забезпечують нормальну діяльність збройних сил. II етап – середина ХХ ст. Інфраструктура стає невід'ємною складовою ринкового господарства і властива всім економічним системам. III етап – кінець ХХ ст. Трансформація систем інфраструктури на основі процесів ринкової економіки.

Для національної економіки ринкова інфраструктура виконує такі важливі функції: розподіл, комунікації, регулювання, обслуговування, забезпечення, системоутворення, відтворення та розміщення продуктивних сил. Іншими словами ринкова інфраструктура національної економіки повинна забезпечити умови для ефективного функціонування ринків споживчих товарів та послуг, праці, капіталу, фінансів, інформації та інше.

Економічна інфраструктура – комплекс галузей і сфер діяльності, що забезпечують умови для функціонування національної економіки та життєзабезпеченості держави. До неї можна віднести: основні та виробничі фонди; технічний, транспортний і енергетичний потенціал; природні ресурси; фінансові інституції; телекомунікації та зв'язок; систему матеріального постачання; маркетингові та консалтингові агентства; систему підготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

Можна виділити дві основні функції інфраструктури національної економіки: забезпечення стабільного, ефективного та безперебійного функціонування національної економіки; регулювання руху товарно-грошових потоків у межах країни. Ці функції нерозривно зв'язані, а результатом їх взаємодії є певний синтетичний ефект, який можна визначити як оптимізацію руху товарно-грошових потоків. При макроекономічному регулюванні, за

допомогою економічної інфраструктури, держава здійснює антиінфляційні заходи, політику зайнятості, протидіє циклічним коливанням економіки. Інфраструктура національної економіки покликана забезпечити цивілізований характер діяльності ринкових суб'єктів.

Інфраструктура, як самостійна галузь національної економіки, пройшла два етапи розвитку:

1) поділ сільського господарства та ремісництва призвів до зростання міст і спеціалізації праці;

2) поділ сільського господарства, ремесла і торгівлі призвів до формування специфічної галузі національної економіки – торгівлі, в результаті чого роль інфраструктури істотно підвищилася [22].

Можна визначити три основних видів інфраструктури національної економіки: виробнича, соціальна та ринкова.

Виробнича інфраструктура – це сукупність одиниць національної економіки, основною метою функціонування яких є забезпечення безперебійного процесу виробництва в країні. Виробнича інфраструктура спрямована на обслуговування безперебійного процесу матеріального виробництва та повинна забезпечувати нормальну життєдіяльність кожної людини, відтворення трудових ресурсів в національній економіці.

Соціальна інфраструктура – це сукупність одиниць національної економіки, функціонування яких пов'язано із забезпеченням нормальної життєдіяльності кожної людини та населення в цілому. Її роль в сучасній національній економіці постійно підвищується адже вона дозволяє забезпечити відтворення трудових ресурсів – основного ресурсу економіки.

Ринкова інфраструктура – це сукупність одиниць національної економіки, функціонування яких спрямоване на забезпечення функціонування ринку та його розвитку. Вона представлена сукупністю різних організацій і установ, що забезпечують діяльність різних галузей економіки, а саме: торгові організації; біржова торгівля; банківська система; небанківські установи; транспортна система; інвестиційні фонди; страхові компанії та ін.

В цілому, можна виділити чотири взаємопов'язані складові загальної інфраструктури національної економіки.

1. *Інституційна*, функціонування якої забезпечують інститути загального призначення фінансово-кредитного спрямування (банки, страхові компанії, пенсійні фонди, фондові біржі, центральний банк та податкова служба), інститути ринку праці, а також самі основні загальні інститути (дороги, порти, аеродроми, вантажний і пасажирський транспорт, підприємства зв'язку, житлово-комунальне господарство, деякі інші підприємства).

2. *Інформаційна*, функціонування якої забезпечують інформаційні мережі та потоки, а також інститути та організації, що їх забезпечують (засоби масової інформації, мережі Інтернету, інформаційний та рекламний бізнес).

3. *Законодавча*, що регулює функціонування національної економіки та регламентує як діяльність інститутів інфраструктури, так і поведінку господарюючих суб'єктів взагалі, координуючи їх дії у ринковому середовищі.

4. *Ментальна*, яка відображає особливості менталітету, проявом якого є ринкове мислення та поведінка населення, його готовність до правил і закономірностей функціонування ринку.

Проте наявність тіньового сектору економіки обумовлює необхідність врахування, в якості окремої складової, такого феномену як «тіньова» інфраструктура. Напрямами роботи тіньових структур є: формування нелегальних інститутів та мереж; часткове виконання офіційними інститутами тіньових функцій, заборонена діючим законодавством діяльність.

Складові інфраструктури національної економіки наведені на рис. 1.1. Складові інфраструктури національної економіки виконують такі ключові функції:

- організовують оформлення ринкових відносин і діяльності суб'єктів господарювання;
- полегшують учасникам ринкових відносин реалізацію національних та світових економічних інтересів;

– формують спеціалізацію різних об’єктів економіки та підвищують оперативність їхньої роботи на основі розвитку організаційних форм ринкових відносин;

Рис. 1.1 – Інфраструктура національної економіки

– забезпечують інформаційні мережі та потоки задля підвищення ефективності діяльності суб’єктів різних галузей національної економіки;

– полегшують форми юридичного і економічного контролю за підприємницькою діяльністю через моніторингові організації.

Таким чином, інфраструктура національної економіки здійснює істотний вплив на функціонування економічної системи в цілому. Саме ефективна інфраструктура в господарському комплексі національної економіки сприяє скороченню витрат обігу і прискорює рух товарних потоків.

РОЗДІА 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
ГЛАВА 2	СУСПІЛЬНИЙ ДОБРОБУТ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
2.1	<i>Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкова економіка</i>
2.2	<i>Сутність та склад економічного потенціалу</i>
2.3	<i>Інституціональні підходи до дослідження та розвитку економічних теорій та базисні інститути національної економіки</i>

ГЛАВА 2. СУСПІЛЬНИЙ ДОБРОБУТ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

2.1 Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкова економіка

Розвиток економічної теорії добробуту показує, що, незважаючи на значний її прогрес у другій половині ХХ ст. й інтенсивний розвиток процесів соціалізації економіки в ряді країн, вчені досі не змогли знайти ефективні шляхи вирішення соціальних проблем у більшості з них. Цей факт, зокрема, підкреслювали відомі економісти, аналізуючи історію розвитку і сучасні проблеми національної економіки.

До причин неспроможності теорії добробуту можна віднести такі [23]:

1) ігнорування загальнонаукових підходів до аналізу соціальних систем, що не сприяє вивченню багаторівневої системи економічних інтересів і соціальних проблем у взаємозв'язку з культурними, національно-історичними, психологічними, демографічними, соціально-політичними, інституціонально-правовими та іншими характеристиками;

2) зосередження на окремих проблемах забезпечення суспільного добробуту, переважно на вивченні ролі держави або ринку у розв'язанні соціальних проблем, і відсутність систематизації підходів до вивчення даної проблеми;

3) використання низки узагальнених соціально-економічних показників для пояснення динаміки добробуту, які не дають можливості визначити й порівняти якісні оцінки життєвого рівня та добробуту суспільства;

4) неспроможність економічної теорії у 90-х роках ХХ ст. передбачити й пояснити закономірності трансформації соціально-економічних процесів.

Теорія суспільного добробуту націлена на вивчення методів організації господарської діяльності, спрямованих на максимізацію багатства. Її прийнято відносити до нормативної економіки, за допомогою якої оцінюють ефективність різних рішень і пропонують нові, які краще відповідають певним цілям. Головна проблема теорії суспільного добробуту – вивчити критерії добробуту та визначити, хто має приймати рішення, що впливають на добробут.

У різних теоріях добробуту (таблиця 2.1) доволі часто виникали суперечності через неспроможність у повному обсязі простежити наслідки урядових програм, а також через розбіжності в поглядах на природу економіки, цінності тощо.

Отже, всі названі вчені розглядали добробут як суму кількісних (таких що піддаються виміру) корисностей для всіх індивідів і суспільства. Відповідно, оптимальним вважався такий перерозподіл ресурсів, який максимізував добробут. Вони ігнорували проблему порівняння корисності для різних людей, а також не вивчали питання про порівняння різних оптимумів, пов'язаних з різним розподілом доходів.

Як стверджують представники неокласичної економічної школи розвиток ринкової економіки неминуче призводить до нерівномірного розподілу доходу, а отже, й нерівномірності у добробуті різних членів суспільства.

Практично усі представники неокласичної економічної школи схилялися до надзвичайного впливу держави на покращення добробуту різних членів суспільства шляхом перерозподілу їхніх доходів і створення умов для стимулювання розвитку різних видів діяльності цих членів. Практична реалізація теорії суспільного добробуту відбулася у післявоєнній Німеччині шляхом проведення економічної реформи Людвіга Ерхарда.

Таблиця 2.1 – Дослідження наукових поглядів щодо теорії добробуту [15, с. 33-35; 23; 24]

Прізвище науковця	Наукові погляди щодо теорії добробуту
А. Сміт	Розглядав добробут залежно від продуктивності суспільної праці та її пропорційності потребам споживачів. До джерел добробуту відносив зарплату, прибутки, ренту, а їх величину вважав залежною від: загальних умов життя суспільства; багатства або бідності; застою або занепаду; особливостей природи, того або іншого застосування праці або капіталу
Дж. Бентам	Добробут визначав щастям найбільшої кількості людей. У його концепції людина є виключно споживачем, причому спрямованим на негайне задоволення потреб. Запропонував таку залежність – чим більше щасливих людей, тим вище добробут
К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк	Великого значення надавали індивідуальним оцінкам корисності, споживчим очікуванням, розробили способи обчислення загальної корисності. К. Менгер структурував блага та побудував шкалу корисності на основі ранжування благ за їх цінністю та дійшов висновку, що «цінність речі вимірюється величиною граничної корисності цієї речі»
А. Маршалл, Ф. Еджуорт, А. Пігу	Вивчали структуру благ вважаючи, що багатство створюється не лише у сфері виробництва, а й у сфері послуг. А. Маршалл пов'язував суспільний добробут з механізмом розподілу ресурсів і дійшов висновку, що рівновага попиту й пропозиції на ринку означає максимізацію загальної вигоди, яку отримують покупці й продавці. А. Пігу вперше використав поняття показників суспільного (економічного) добробуту, яке формують умови довілля, відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо. Також він довів, що оптимум добробуту досяжний лише при державному впливі на використання ресурсів і розподіл доходів
Дж. А. Гобсон	Суть добробуту бачив в індивідуальному здоров'ї, гармонії фізичної й духовної діяльності
Дж. М. Кейнс	Був упевнений, що рівень добробуту визначає держава, впливаючи на рівень зайнятості ресурсів і розмір національного доходу.
В. Парето	Сформулював принцип, відповідно до якого максимум добробуту досягається при оптимальному розміщенні ресурсів, коли будь-який їх перерозподіл не збільшує корисності в суспільстві
А. Бергсон і П. Самуельсон	Запропонували функцію добробуту, за якою суспільний добробут визначається добробутом членів суспільства. Вони вважали, що слід розраховувати внесок кожної індивідуальної функції корисності у суспільну корисність.

Відповідно до розробленої Л. Ерхардом неоліберальної концепції, розвиток добробуту членів суспільства має забезпечуватися:

- поєднанням регулювання з конкуренцією;
- відновленням і стабільністю грошового обігу;
- соціальною безпекою членів суспільства і справедливістю у всіх сферах їхньої життєдіяльності [25].

Так, відповідно до концептуальних підходів Л. Ерхарда, в основі регулювання економічних відносин має бути забезпечення неможливості обмеження конкуренції різних форм господарювання з монополістичними, олігархічними чи іншими організаційно-економічними структурами, які через свої переваги мають змогу впливати на процес розвитку «досконалого конкурентного середовища».

Ще однією необхідною умовою до виконання практичної реалізації теорії суспільного добробуту є створення стабільності у грошовому обігу, а саме – недопущення інфляції грошової одиниці. І ще однією з найбільш важливих умов розвитку суспільства, згідно з теорією суспільного добробуту, є соціальна безпека членів суспільства і справедливість у всіх сферах їхньої життєдіяльності [26].

Довгий час існувала думка, що рішення, які ухвалюються окремими політиками, політичними або державними організаціями, мають приносити максимальну користь суспільству. У 1897 р. У. Вексель вперше визначив політику як взаємовигідний обмін між громадянами й суспільними структурами. Пізніше цю думку було відображено у теорії суспільного вибору, представником якої був Дж. Бьюкенен. Він досліджував шляхи обмеження державного регулювання, вважаючи, що суспільний вибір – це політичний ринок, на якому взаємодіють політики, виборці та державні чиновники.

Отже, економічна теорія добробуту стала поступово трансформуватись у теорію суспільного вибору, в рамках якої здійснюється позитивний аналіз того, як формуються й реалізуються

різноманітні суспільні переваги. Ця проблема економічної науки має тісний зв'язок з теорією держави й права, правилами голосування, поведінкою виборців тощо.

А. Сен, аналізуючи механізми державного вирішення соціальних проблем, зазначав, що вони, як правило, не дають бажаних результатів. На його думку, головною проблемою теорії добробуту в умовах ринку є проблема оптимізації, яку розуміють як максимальну продуктивність витрат праці, що досягається при раціональному використанні ресурсів.

Дослідження щодо діалектики підходів до проблеми добробуту, як цільової спрямованості розвитку суспільства і як критерію ефективності цього розвитку, дає можливість стверджувати, що найбільш загальними цільовими цінностями соціальної системи є: ефективність (як стверджував Парето) справедливість як рівність можливостей, розподілені цінності, рівномірність розподілу доходів, соціальний добробут. Їх реалізація має забезпечувати організаційну ефективність розвитку суспільства, що визначається рівнем та якістю життя його членів, їхньою соціальною безпекою, а також створенням умов для еволюції людини, суспільства й природи.

Щодо визначення причин суперечностей і неспроможності деяких теорій добробуту можна зауважити таке:

1) соціально-економічна діяльність є багатогранною й може мати безліч варіантів свого розвитку, чим пояснюється різноманітність наукових підходів та поглядів до вивчення проблем досягнення суспільного добробуту;

2) вплив суб'єктивних факторів на соціальні процеси є значущим, особливо це помітно при дослідженні підходів у соціальній політиці, при вивченні поведінки господарських суб'єктів, окремих індивідів у процесі реалізації їхніх потреб, інтересів, цілей;

3) проблеми зростання добробуту – це відображення фундаментальних проблем економічного вибору, які не можуть бути вирішені через безмежність потреб і ресурсів;

4) досі немає однозначного рішення щодо вирішення проблем забезпечення та збільшення суспільного добробуту у сучасних умовах.

Зазначимо, що суспільний добробут є невід'ємною складовою соціально-ринкової економіки. Саме поняття «соціальна ринкова економіка» з'явилося в Німеччині, де і було розроблено основні концепції соціальної ринкової економіки. Х. Ламберт, характеризуючи сутність соціальної ринкової економіки, представив її як синтез гарантованої державою свободи, економічної свободи та ідеалів соціальної держави, пов'язаних із соціальною захищеністю та соціальною справедливістю [2, с. 52-55]. Отже, соціалізація означає орієнтацію ринкової економіки на досягнення як економічних, так і соціальних цілей, з відповідним обмеженням ринку за умов, якщо втрачається суспільна ефективність або постає загроза небажаних соціальних наслідків.

2.2 Сутність та склад економічного потенціалу

Економічний потенціал країни характеризує здатність суспільства виробляти товари і послуги та забезпечувати розширене відтворення з метою задоволення потреб населення, поліпшення якості життя її громадян. Економічний потенціал країни є комплексом взаємозв'язаних потенціалів, як складових структури національної економіки, а саме: природно-ресурсного, виробничо-технологічного, трудового, науково-технічного, внутрішньо-економічного; експортного, інформаційного та екологічного (рис. 2.1).

Природно-ресурсний потенціал характеризує природні багатства національної економіки, як уже залучені в господарський оборот, а також доступні для освоєння при існуючих технологіях і соціально-економічних відносинах. Він відображає можливість

країни використовувати сукупні природні багатства у господарській діяльності.

Рис. 2.1 – Складові економічного потенціалу країни

Виробничо-технологічний потенціал – сукупність засобів виробництва (будинки, спорудження, обладнання і устаткування), а також існуючі технології їхнього використання в економічній діяльності. Тобто це наявні й приховані можливості підприємств щодо залучення та використання чинників виробництва для випуску максимально можливого обсягу продукції.

Трудовий потенціал – трудові ресурси країни, включаючи підприємницькі спроможності. Його обсяг та якість визначаються кількістю активного працездатного населення, його освітнім і професійно-кваліфікаційним рівнем. З метою відображення зростаючого значення кваліфікованої праці й інтелектуальної діяльності у відтворенні суспільного життя останнім часом в економічній літературі активно використовується поняття «людський потенціал» як сукупність знань, здібностей і кваліфікації, здатність кваліфікованої робочої сили створити прибуток, а також «інтелектуальний капітал» для характеристики інтелектуальної праці. Розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання,

найважливішим ресурсом суспільства. Віддача від працівників, що займаються інтелектуальною працею, в декілька разів вище, ніж від основних робітників, які займаються фізичною працею.

Науково-технічний потенціал – можливості, які є в розпорядженні країни в галузі науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР). Це досягнення фундаментальної та прикладної науки, нові технології, дослідно-експериментальна база, а також науково-технічні й конструкторські кадри високої кваліфікації. Ефективність сучасної економіки сьогодні визначають не матеріальні товари, а інтелектуальні чинники – знання, інформація, високі технології. Складовими частинами науково-технічного потенціалу країни є:

- 1) матеріально-технічна база науки (наукові організації, науково-дослідні лабораторії, експериментальні заводи та ін.);
- 2) наукові кадри – дослідники, конструктори, винахідники, науково-технічний персонал;
- 3) фонд винаходів і відкриттів – банк наукових знань і відкриттів, еталонів, наукової інформації;
- 4) організаційно-управлінська структура наукової сфери – система управління, фінансування, планування науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт [15, с. 56].

Внутрішньо-економічний потенціал – частина загального економічного потенціалу країни, орієнтована на задоволення внутрішніх потреб національного виробництва та соціальної сфери.

Експортний (зовнішньо-економічний) потенціал – здатність національної економіки виробляти продукцію, конкурентоспроможну на світових ринках, експортувати її в достатніх обсягах за світовими цінами. У сучасних умовах зовнішньоекономічні зв'язки стають могутнім засобом прискорення науково-технічного розвитку та інтенсифікації національної економіки, оскільки оволодівати найновішими досягненнями науки й техніки без інтенсивного обміну результатами наукових досліджень, різноманітними товарами й послугами означає

нерациональне використання власних ресурсів та гальмування розвитку.

Інформаційний потенціал – наявні обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій та інших засобів і можливостей створювати, збирати, накопичувати, обробляти та використовувати різноманітні форми інформації для задоволення інформаційних потреб суспільства. До національного інформаційного ресурсу відноситься уся належна країні інформація, включаючи окремі документи і масиви документів, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством і державою через засоби масової інформації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи, художньо-виконавську діяльність тощо. У сучасних умовах інформаційний потенціал відіграє важливу роль та має низку особливостей, які відрізняють його від традиційних ресурсів, зокрема:

- інформація впливає на ефективність виробництва без фізичного збільшення традиційних ресурсів;
- інформація діє на суб'єктивний фактор виробництва – людину, його характер, особливості;
- інформація прискорює процес виробництва, за рахунок зменшення періодів виробництва та обертання.

Сучасний етап розвитку національної економіки передбачає впровадження в усі організаційно-управлінські та виробничо-економічні процеси новітніх інформаційних технологій, сучасних машин, механізмів, знарядь праці, використання величезних обсягів інформації і, відповідно, наявність нових та широких знань. Це визначає інформацію та процеси роботи з нею як основний чинник отримання економічних переваг та утвердження свого позитивного іміджу на світовому ринку. Інформаційний потенціал слід розглядати у поєднанні з технічним потенціалом (потенціалом засобів праці) та технологічним потенціалом.

Екологічний потенціал – це стан природи, аналіз та ліквідація факторів впливу на екологію країни [27].

Сьогодні питання екологічної спрямованості мають особливе значення та впливають на формування та закріплення позитивного іміджу країни на світовому ринку.

Економічний потенціал країни також може бути визначений сукупністю галузей народного господарства, підприємств, установ, які виробляють промислову, сільськогосподарську, будівельну продукцію, надають різні послуги виробничого й невиробничого призначення. Цей принцип покладено в основу класифікації економічного потенціалу країни за сферою діяльності. Найбільш універсальною характеристикою оцінювання економічного потенціалу є показник ВВП. Він визначає не тільки сучасний стан розвитку національної економіки, але й особливості її галузевої й територіальної структури, ефективність функціонування окремих її сфер, галузей і регіонів, ступінь залучення в світові інтеграційні процеси. Слід виділити чинники, що впливають на розмір і структуру економічного потенціалу держави, його динаміку за кожний конкретний період часу:

- обсяг і доступність ресурсів;
- досягнутий країною рівень технічного розвитку, що визначає якість і продуктивність технологічної бази економіки;
- нагромаджений країною потенціал в області прикладних і фундаментальних наукових досліджень, рівень підготовки кадрів, що характеризує якість трудових ресурсів країни.

У результаті сукупної дії цих чинників у складі економічного потенціалу країни формується трудовий, природно-ресурсний, науково-технічний, експортний та інші потенціали господарської системи країни. Кожний з цих потенціалів має свої особливості й закономірності розвитку, свої якісні та кількісні характеристики. Важливою складовою економічного потенціалу є *національне багатство* – сукупність нагромаджених і створених матеріальних, природних, культурних і соціальних благ, які держава має на певний момент часу.

2.3 Інституціональні підходи до дослідження та розвитку національної економіки

У сучасних умовах, коли підвищується роль інститутів в економічній системі, національну економіку можна охарактеризувати як інституціональну. Виникнення інституціональної економіки було обумовлено пошуком альтернативних шляхів розвитку ринкової економіки. Предметом дослідження інституціональної економіки є інститут, що розглядається як спеціальний вид соціальних структур з потенційними зміненнями цілей і переваг агентів.

Інституціональна економіка вивчає механізм індивідуального вибору економічних агентів, методи, за допомогою яких у ньому могли б бути використані різні набори інституційних обмежувачів. Норми й традиції в суспільстві не лише є обмежувачами поведінки індивідів, а й використовуються як інструменти, що спонукають економічних суб'єктів діяти відповідно до визначених у суспільстві правил, норм поведінки й наданих прав. Розвиток інститутів пройшов тривалий процес, який містив створення, відбір і формування їхньої оптимальної системи.

Можна відокремити внутрішні та зовнішні інститути. *Внутрішні інститути* визначають сукупність правил і механізмів, які координують форми поведінки людей у суспільстві. До них належать економічна й політична культури, цінності, відносини в суспільстві, традиції. *Зовнішні інститути* характеризують норми, правила взаємодії людини й зовнішнього середовища, визначають форми взаємовідносин держав.

Найчастіше аналіз інститутів проводять залежно від мікро- або макрорівнів дослідження. На мікрорівні підприємці, виробники й фінансові посередники організовують роботу фірм, виконують

функції щодо створення і обслуговування ринкової інфраструктури. На макрорівні держава, домогосподарства, а також міжнародні інституційні організації є основними суб'єктами, що виконують функції координації системи. Ефективне функціонування інститутів на мікро- й макрорівнях досягається за допомогою узгодження цілей діяльності інституційних суб'єктів різних рівнів на основі обміну інформацією, оптимізації її обсягу та спрямованості сигналів. У разі незбалансованості інформаційних векторів відбувається порушення в роботі інститутів. Цей процес супроводжується деформаціями у функціонуючій економічній системі.

В сучасних економічних дослідженнях вчені все більше спрямовують увагу на теорії інституціонального напрямку, при використанні яких, разом з економічними методами досліджень, застосовують історичний, соціологічний, правовий та інший інструментарій. Розширення об'єкта інституціонального аналізу й введення в нього навичок, норм, правил, форм організаційної поведінки та інститутів дозволяє теоретично пояснити поточні зміни в країнах з перехідною економікою, а також розробити й запропонувати комплекс заходів, спрямованих на прискорення ринкових перетворень. Дослідження інституційних процесів у перехідній економіці ґрунтується на застосуванні як кількісного, так і якісного інструментарію.

В рамках аналізу сутності й особливостей трансформації слід розглянути основні інституціональні концепції. Т. Веблен, У. Мітчелл, В. Ніл, Д. Фостер дали найповніше визначення інститутів як правил, стандартів поведінки, стереотипів мислення в суспільстві різних соціальних груп. В інституціональній теорії використання терміна «рутина» (routine) стосовно організацій і фірм означає нормальні та передбачені зразки поведінки. Під терміном «хабітус» (habitus) розуміють сукупність форм, стереотипів поведінки, закріплених у вигляді звичок, що зазнають змінень у процесі соціалізації. Т. Веблен розглядав «інститут», з одного боку, як «звичні способи реагування на стимули, створювані обставинами, що змінюються», а з іншого – «певні способи існування суспільства,

які утворюють особливу систему суспільних відносин» [15, с. 48]. Тобто, Т. Веблен вивчив взаємозв'язок інституту й соціальної структури.

Відмінність інституціонального напрямку від неокласичного полягає в різному оцінюванні чинника невизначеності. Зокрема, створення системи інститутів розглядається як умова зниження рівня структурної невизначеності шляхом обмеженого набору альтернатив для економічних агентів.

У сучасних умовах слід відзначити появу багатьох наукових точок зору, які по-різному пояснюють суть, причини виникнення й наслідки функціонування інститутів у суспільстві. Через відсутність єдиного підходу до класифікації інституціональних теорій зупинимося на найбільш відомих і значущих підходах, які наведено у табл. 2.2.

Нова інституціональна економіка вивчає різні структури управління державою, елементами яких є контрактна система, організації (інститути), інституційна структура суспільства, господарські системи. Використання інтегрованого підходу у вивченні господарських систем дозволяє розширити межі економічного аналізу за рахунок уведення в об'єкт дослідження теорій загального порядку, політичного порядку, інтеграції з теорією інституційного повороту.

На відміну від традиційного підходу в новій інституціональній економіці поведінку економічних суб'єктів розглядають як нерациональну, що призводить до не ефективного використання економічних цінностей.

На відміну від концепції нової інституціональної економіки *неоінституціональна економіка* ґрунтується на неокласичному підході й методах маржинального аналізу, теорії ігор. Неоінституціоналісти використовують принцип методологічного індивідуалізму при розгляді раціональності як змінної величини, причому аналізують ситуації, їх повторюваність, ураховують обсяг інформації при ухваленні індивідом рішення, а також ступінь мотивації працівника.

Таблиця 2.2 – Класифікація інституціональних підходів

Назва підходу	Предмет дослідження	Характерні ознаки	Застосовані методи
<i>1. Інституціональний</i>	Звички, традиції, звичаї, норми й стереотипи поведінки, інститути	Взаємозв'язок інституту і соціальної структури, економічних відносин і системи	Дисциплінарний підхід, еволюційний метод
<i>2. Нова інституціональна економіка</i>	Інституційна структура держави, реальні інститути (установи), господарські системи	Відокремлення формальних і неформальних правил	Еволюційно-соціологічні методи, інтегрований підхід до аналізу господарських систем
<i>3. Неінституціональна економіка</i>	Право власності, організації, політичні режими	Методологічний індивідуалізм, раціональна поведінка економічно відособленого суб'єкта; аналіз майнових прав	Мікроекономічний аналіз, контрактний підхід, аналіз трансакційних витрат
<i>4. Еволюційна економіка</i>	«Рутина», інформація, особливості функціонування підприємства, технологічний процес	Оптимальна стратегія поведінки підприємства взаємозв'язок технологічних і соціальних процесів	Природничо-наукові методи, синергетичний підхід
<i>5. Технологічна парадигма</i>	Технологічні й еволюційні зміни	Взаємозв'язок технологічних та інституціональних процесів	Еволюційний метод, функціональний метод

Сучасна інституціональна теорія ґрунтується на розв'язанні таких головних проблем, як пояснення виникнення інститутів, вивчення їх функціонування в змінених умовах, з'ясування сутності інституційного порядку і оцінювання ролі інституційних змінень.

Таким чином, дослідження різних інституціональних напрямів свідчать про доцільність використання комплексного підходу, який

враховує загальні теоретичні основи розглянутих концепцій при аналізі дослідження проблем формування інституційної системи перехідної економіки. Тобто характерними рисами нової інституціональної економіки є аналіз контрактної системи, формальних і неформальних правил, дослідження форм організації та інституційної структури. В неоінституціональній економіці відокремлюють використання принципу методологічного індивідуалізму, застосування методів маржинального аналізу, контрактного підходу тощо.

Отже, застосування комплексного інституціонального підходу, в якому враховуються зазначені вище типові риси, характерні для кожного з напрямів, дозволить глибше досліджувати сучасні інституційні процеси у країнах перехідної економіки. Використання ж інструментарію інституціональної теорії сприятиме активізації інституційних перетворень у перехідній економіці.

РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
ГЛАВА 3	ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ
3.1	<i>Сутність та методи державного управління національною економікою</i>
3.2	<i>Демократія, економічна свобода та економічний порядок</i>
3.3	<i>Програмування та прогнозування національної економіки</i>
3.4	<i>Соціально-економічна стратегія країни та макроекономічне планування</i>

ГЛАВА 3. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

3.1 Сутність та методи державного управління національною економікою

Держава є активним економічним суб'єктом національної економіки, діяльність якого в економічній сфері має дві складові.

По-перше, економіка має у своєму складі державний сектор, який можна визначити як сукупність підприємств державної форми власності, і підприємств, у капіталі яких є державна частка. Зазначені підприємства, як і приватні, так і колективні, є суб'єктами підприємницької діяльності, активно діють у ринковій економіці згідно з її законами [28, с. 220]. Другою складовою діяльності держави, як економічного суб'єкта в ринковій системі, є державне регулювання економіки – сукупність заходів державного впливу на об'єкти й процеси з метою певного спрямування господарської діяльності суб'єктів національної економіки, узгодження їхніх інтересів і дій для реалізації суспільних цілей. При цьому слід розрізняти державне регулювання економіки і державне регулювання діяльності підприємств державного сектора економіки, якому значною мірою притаманні риси підприємницької діяльності.

Державне управління національною економікою – це організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності. Державне регулювання національною економікою передбачає використання низки методів – різних способів впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики. Методи

державного управління національною економікою, які наведено на рис. 3.1, класифікують за двома ознаками: за формами впливу й засобами впливу.

Рис. 3.1 – Методи державного управління національною економікою

За формами впливу на суб'єктів ринку методи державного управління національною економікою поділяють на дві групи: методи прямого й непрямого (опосередкованого) впливу.

До методів прямого державного впливу належать такі:

- визначення стратегічних цілей розвитку економіки і їх відображення в індикативних та інших планах, цільових програмах;
- державні замовлення і контракти на поставки певних видів продукції, виконання робіт, надання послуг;
- державна підтримка програм, замовлень і контрактів;
- нормативні вимоги до якості й сертифікації технології та

продукції;

- правові й адміністративні обмеження та заборони щодо виробництва певних видів продукції;

- ліцензування операцій з експорту та імпорту товарів, тобто зовнішньоторговельних операцій.

Методи непрямого (опосередкованого) державного управління ґрунтуються на товарно-грошових важелях, визначають правила гри в ринковому господарстві й впливають на економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності. До цих методів належать:

- оподаткування, рівень оподаткування і система податкових пільг;

- регулювання цін, їх рівні й співвідношення;

- плата за ресурси, відсоткові ставки за кредит і кредитні пільги;

- митне регулювання експорту й імпорту, валютні курси й умови обміну валют.

За засобами впливу виділяють адміністративні, правові, пропагандистські й економічні методи державного регулювання.

Адміністративні методи державного управління та регулювання обмежують свободу вибору суб'єктів господарювання, тобто здійснюють пряме управління з боку держави. Суть адміністративних методів значною мірою залежить від обраного засобу управління суб'єктами ринкової діяльності. Адміністративні методи базуються на стилі державної влади і поділяються на засоби заборони, дозволу й примусу.

Правові методи управління передбачають прийняття законів і законодавчих актів Верховної Ради України, видання указів Президента, а також механізм їх реалізації і контролю. Закони, законодавчі й нормативні акти визначають об'єкт і зміст регулювання, відповідальність юридичних і фізичних осіб у разі їх невиконання. Закони виконують функцію довгострокового правового регулювання, а укази, нормативні акти, як правило, – короткострокового, або оперативного.

Пропагандистські методи управління мають непрямий вплив на

розвиток економічних процесів за допомогою створення належних психологічних умов [29, с. 258].

Економічні методи управління та регулювання – система прийомів і способів впливу та їх спрямування на суспільно-господарський розвиток з дотриманням вимог економічних законів за певних товарно-грошових відносин і з використанням інших економічних важелів для створення умов, що забезпечують досягнення високих економічних результатів. Економічні, або опосередковані методи державного регулювання не обмежують свободу підприємницького вибору, а навпаки – створюють економічні умови, що стимулюють розвиток. Їх застосування передбачає порівняння витрат і результатів. До економічних методів регулювання належать прогнозування, планування, програмування, матеріальне стимулювання і санкції, фінансування й кредитування, використання таких економічних категорій, як заробітна плата, собівартість, прибуток, ціна та ін. Економічні методи державного управління національною економікою знаходять прояв у здійсненні бюджетного, податкового, фінансово-кредитного регулювання національної економіки.

Бюджетне регулювання національної економіки допомагає здійснювати структурні перетворення в національній економіці, вирівнювати диспропорції між її складовими елементами, виконувати перерозподільну функцію держави, формувати і коригувати макроекономічні пропорції розвитку, знімати гостроту проблем інфляції і безробіття, вирішувати проблеми соціального характеру тощо.

Податкове (фіскальне) регулювання національної економіки реалізується завдяки постійному відслідковуванню та змінам, що вносяться до податкової системи країни. Податкове регулювання дозволяє більш ефективно стимулювати економічне зростання, мотивувати суб'єктів економіки до виконання економічної діяльності, організовувати перерозподіл доходів й координувати розподіл ресурсів у межах національної економіки.

Фінансово-кредитне регулювання національної економіки – це

сукупність заходів держави щодо регулювання грошових відносин, які пов'язані з утворенням, розподілом, рухом і використанням фондів грошових коштів виробничого і невиробничого призначення з метою забезпечення держави, фірм, підприємств, організацій, фізичних осіб у грошових ресурсах.

Вибір оптимальних методів державного управління національною економікою дозволить забезпечити гармонійний розвиток галузей та сфер діяльності національної економіки.

3.2 Демократія, економічна свобода та економічний порядок

Демократія (грец. demos – народ і kratos – влада) – система відносин у країні щодо формування влади і уряду з обраних народом представників [12, с. 254]. Демократія – це форма устрою будь-якої організації, основана на рівноправній участі її членів в управлінні й прийнятті рішень за більшістю. Демократія в широкому значенні може існувати всюди, де є організація, влада й управління [15, с. 120]. Можна виділити такі характерні *рис* демократії.

1. Юридичне визнання й інституціональне вираження суверенітету, верховної влади народу. Саме народ, а не монарх, аристократія, бюрократія або духовенство виступають офіційним джерелом влади.

2. Періодична виборність основних органів держави.

3. Рівність прав громадян в управлінні державою.

4. Прийняття рішень більшістю учасників і підпорядкування меншості більшості при їх виконанні.

Демократія, як спосіб державотворення і гуманізації суспільних відносин, піддається певному виміру на основі відповідних критеріїв, які групують на політичні, соціальні, організаційні, моральні, економічні.

1. *Політичні критерії* – рівні політичні права партій і громадян: рівні права представляти свої програми щодо національного, політичного, ідеологічного, економічного, соціального, міжнаціонального розвитку країни виборцям.

2. *Соціальні критерії* – соціальна рівність: усі соціальні верстви виборців мають рівні права обирати владу (депутатів, президента, уряд, місцеве управління) і бути обраними.

3. *Організаційні критерії* – влада обраної виборцями більшості: владні структури формуються за принципом більшості отриманих голосів кандидатами на виборах; групування представників обраних меншістю голосів для недопущення до влади представників обраних більшістю голосів і самим сформувавши владу не відповідає принципу демократії загалом.

4. *Моральні критерії* – гідність і чесність представників влади: більшість і меншість, влада і опозиція діють згідно з конституцією і законами країни, не допускають ідеологічних, національних, політичних, економічних, соціальних, організаційних спекуляцій, пам'ятають про пріоритет національних і державних, регіональних інтересів та інтересів осіб, а не своїх власних.

5. *Економічні критерії* – добробут нації: діяльність демократичної влади повинна забезпечити економічне зростання, платоспроможність своїх громадян, соціальну справедливість, рівновагу і стабільність [12, с. 254].

Економічна демократія – теорія, практика і наслідки втілення принципів демократії в економічні відносини, демократизація всього господарського механізму суспільства. Історично економічна демократія розглядалася як складова частина загального процесу демократизації суспільства на шляху перетворення його на суспільство демократичного соціалізму. Економічною передумовою розвитку економічної демократії в капіталістичних і колишніх соціалістичних країнах стала необхідність посилення мотивації праці та підвищення її продуктивності.

На сучасному етапі ідеї економічної демократії розвиваються як на мікрорівні через безпосередню участь трудящих в управлінні

підприємствами – приватними, колективними і державними, забезпечення реалізації принципів добросовісної конкуренції тощо; так і на макрорівні – в масштабах національної економіки з урахуванням рівня її розвитку [30].

На рівні національної економіки розвиток економічної демократії передбачає:

- наявність органів соціального партнерства або економічного самоуправління;
- процес залучення профспілок до співволодіння підприємством через збільшення частки участі (фондів) у прибутках підприємств;
- контроль виробничих рад за значною сферою господарської діяльності (зайнятість, соціальна політика, гуманізація праці тощо).

Діяльність держави повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для розвитку демократії національної економіки, саме тому за нею залишаються такі функції, як:

- забезпечення кредитів та інвестицій;
- розвиток системи навчання і перепідготовки кадрів;
- забезпечення засобів доступу працівників до виробничої економічної та іншої інформації на рівні підприємства, регіону, галузі тощо;
- визначення стратегії суспільного розвитку;
- розв'язання загальнонаціональних завдань;
- визначення пріоритетних напрямів в економіці тощо.

Розвиток демократичної національної економіки гальмує наявність значної бюрократизації суспільства. **Бюрократія** – це система економічного, соціального, політичного та адміністративного управління і регулювання, що базується на розмежуванні владних повноважень і їх відокремленні від волі окремих членів суспільства та їх груп з метою формування єдиного управлінського центру для координації усіх елементів та взаємозв'язків у системі суспільних відносин.

Надмірне зловживання владними повноваженнями, концентрація їх в окремих руках та привласнення так званого

адміністративного ресурсу досить часто породжує свою вкрай негативну форму – бюрократизм. *Бюрократизм* – монополізація у корисних цілях основних важелів влади та управління в руках працівників спеціалізованого апарату різноманітних економічних і спеціальних інститутів та організацій і орієнтація нижчих ланок апаратного управління і влади на формальне виконання наказів або імітацію їх виконання у разі виникнення ризику відповідальності. Бюрократизація виникає як реакція на відсутність реальної демократії в суспільстві, існуючій системі державної влади, її надмірну централізацією, егоїзм корпоративних інтересів чиновників, домінування адміністративних методів управління, низький рівень культури, моралі, поглиблення кризових явищ в суспільстві тощо.

Розрізняють такі *форми демократії*: пряма, плебісцитна, представницька. *Пряма демократія* передбачає безпосередню участь громадян у процесі підготовки, обговорення, прийняття й реалізації рішень. Такі форми участі поширені при вирішенні питань місцевого значення, а також проблем, що виникають у межах самоуправління, коли від громадян не потрібна будь-яка спеціальна підготовка. *Плебісцитна демократія* також передбачає відкрите волевиявлення населення, проте вона пов'язана тільки з певною фазою підготовки рішення. Це, наприклад, підтримка або негативне ставлення до прийнятого керівниками держави закону або конкретного рішення (референдуму). *Представницька демократія* є більш складною формою політичної участі громадян і передбачає опосередковане введення громадян у процес прийняття рішень через представників, які вони обирають в законодавчі або виконавчі органи влади.

Обмеження в політичних рішеннях інтересів тих або інших груп зазвичай збільшує залучення у політику їхніх членів і тим самим підсилює їхній вплив на подальшу політику. В результаті складної конкурентної взаємодії на основі політичних блоків і компромісів у державних рішеннях установлюється динамічний баланс, рівновага групових інтересів.

Демократія, таким чином, являє собою форму правління, яка дозволяє різним суспільним групам вільно висловлювати свої інтереси й знаходити в конкурентній боротьбі компромісні рішення, що відображають їх баланс. Поступове вкорінення сучасної демократії й підвищення її впливу на різні сторони життя привели до того, що в наш час поняття демократії розширилося й стало містити не тільки характерні риси форми політичного правління (від його всенародності до умов участі громадян у самоврядуванні), але також ідеологічні й світоглядні підходи до відносин між людьми, моральні й навіть філософські передумови людського існування в умовах сучасності. Властиві сучасній демократії уявлення про різноманіття й мінливість людської природи, необхідність постійного критичного обговорення й перегляду не тільки політичних курсів, але й критеріїв їх визначення обумовлюють високий рівень вимог до громадян.

У контексті побудови демократичної національної економіки достатньо уваги повинно приділятися економічному порядку та економічній свободі, що є конкретними формами прояву економічної демократії. Поняття «економічний порядок» асоціюється з прозорим і зрозумілим для усіх суб'єктів ринку рухом потоків грошей, товарів, робіт і послуг, праці, капіталів. **Економічний порядок** – це якісна характеристика стану соціально-економічної системи щодо морально-етичних і політичних норм.

Одним з найактуальнішим питань економічної системи є привласнення створеного продукту, капіталу та інших ресурсів. Саме відносини з приводу привласнення ресурсів визначають рівень економічного порядку (безладу) у будь-якій господарській системі. Тому прагнення до економічного порядку є дуже важливим завданням для будь-якої національної економіки. За високим рівнем економічного порядку спостерігається продуктивний рух ресурсів, практично відсутні такі негативні тенденції, як корупція, організована злочинність, розкрадання бюджетних коштів та багато інших. Установлення економічного порядку, як показує історична практика, є дуже складним завданням для будь-якої з країн.

Вирішення цієї проблеми потребує насамперед усвідомлення усіма членами суспільства, що економічний порядок вигідний для усіх і повинен ґрунтуватися на:

- встановленні національно-суспільної самоорганізації задля ефективності економіки;
- узгодженні інтересів суб'єктів економіки з приводу привласнення капіталу та інших ресурсів.

Економічна свобода у найбільш широкому значенні – це форми і варіанти економічної поведінки підприємств, сім'ї, окремих громадян у виборі сфери застосування своїх здібностей, знань, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних і духовних благ. Економічною основою економічної свободи суб'єктів ринку є головні економічні відносини – відносини власності на засоби виробництва (капітал) та результати праці (продукт). Економічна свобода економічних суб'єктів (суб'єктів господарювання) – це право привласнювати об'єкти власності, обирати сфери застосування своїх знань, здібностей у межах різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання, а також способів придбання ресурсів, розподілу доходів, споживання благ.

Основними економічними суб'єктами виступають домашні господарства, підприємства, фірми і держава (органи державного управління, державні установи).

Економічна свобода у межах домашнього господарства здійснюється відтворенням людських ресурсів, самостійним прийняттям рішень щодо споживання матеріальних і духовних благ, тому економічна свобода таких господарств конкретизується у свободі вибору споживачів.

Економічна свобода найманих працівників обмежується тим, що вони володіють лише власністю на свою робочу силу і позбавлені власності на інші фактори виробництва.

Двома основними типами економічних суб'єктів є виробники (товарів, послуг, духовних цінностей тощо) та споживачі. *Економічна свобода виробника* полягає у можливості вибору виду

господарської діяльності та організаційних форм господарювання, структури й обсягів виробництва, умов реалізації, цін на продукцію та розподіл прибутку. *Економічна свобода споживачів* полягає у можливості вільного вибору якісних товарів і послуг, засобів задоволення своїх потреб залежно від величини доходів та цін. Вона повинна поєднуватися з усвідомленням і дотриманням суспільних вимог у цій сфері, а також морально-етичних норм.

Економічна свобода підприємств реалізується у виборі різних організаційно-правових форм господарювання, використання ресурсів тощо.

Економічна свобода держави означає можливість формувати свою економічну політику, втілювати її в життя, виконувати основні функції, продиктовані інтересами нації, а не окремих соціальних класів і груп.

Для розвитку демократичної національної економіки велике значення також має економічна свобода інформаційної сфери, оскільки в сучасних умовах інформація стає одним з найбільш вагомих ресурсів економіки будь-якої держави. *Економічна свобода інформаційної сфери* – реалізоване засобами масової інформації, видавництвами, підприємствами інформаційного зв'язку, особами, які займаються інформаційною діяльністю індивідуально, право самостійно розпоряджатися коштами і майном, одержаними законними методами, та вести власну економічно-господарську діяльність за умови недопущення будь-якого втручання власників вкладених коштів і майна у зміст та форми інформаційної діяльності, її організаційне творче забезпечення, заборони використання економічних важелів з метою впливу на учасників інформаційного процесу.

3.3 Програмування та прогнозування національної економіки

Суть *програмування* полягає в аналізі стану національної економіки, виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм. Головним завданням програмування національної економіки є підтримка економічної рівноваги, стимулювання розвитку економіки. Мета державного програмування – досягнення прийняттого для держави варіанта розвитку економіки. До особливостей державного програмування можна віднести:

- втручання держави в економіку не ліквідує стихійність у ринкових перетвореннях, а лише корегує цей процес;
- програмування є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує суб'єктами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність;
- програмування як форма впливу на економіку є системним і комплексним [31, с. 30].

Для успішної державної діяльності у розв'язанні глобально-державних, регіональних та галузевих проблем недостатньо складання однієї програми, адже вона може мати недоліки, через які не буде досягнуто бажаного результату. Тільки комплексний підхід та інтеграція програм різних рівнів дасть позитивний результат для національної економіки і для країни в цілому.

Економічне прогнозування – це обґрунтування динаміки чи оцінки параметрів національної економіки в найближчій чи віддаленій перспективі [12, с. 327]. Державний прогноз економічного та соціального розвитку країни – це система кількісних показників та якісних характеристик розвитку макроекономічної ситуації в країні на певний період, що охоплює формування структури економіки та соціальної інфраструктури, обсягів виробництва товарів і послуг та їх споживання,

зовнішньоекономічної діяльності.

Найважливішими об'єктами макроекономічного прогнозу є:

- обсяг національного споживання та обсяг національного продукту;
- структура та рівень зайнятості;
- обсяги реальних капіталовкладень;
- показники безробіття; доходи, витрати та заощадження населення;
- рівень і темпи інфляції;
- державні доходи та витрати,
- бюджетне сальдо держави та регіонів;
- стан платіжного балансу; розмір внутрішньої та зовнішньої заборгованості.

Серед основних принципів прогнозування національної економіки можна виділити такі.

1. *Принцип наукової обґрунтованості*, який передбачає, що прогнозування:

- базується на системних знаннях про закономірності розвитку економіки;
- ураховує реалії економічного, політичного й соціального життя країни, вітчизняний і світовий досвід;
- використовує систему нових методик і методів.

2. *Принцип системності й цілісності*, за допомогою якого національну економіку розглядають, з одного боку, як єдиний об'єкт, а з іншого – як сукупність самостійних напрямків прогнозування.

3. *Принцип адекватності*, який використовують як теоретичну модель, що має досить точно й повно відображати реальні процеси національної економіки.

4. *Принцип альтернативності*, який передбачає розроблення не одного, а декількох (як мінімум трьох) варіантів майбутнього розвитку національної економіки, іншими словами, прогноз має кілька сценаріїв.

Як правило, розробляють такі варіанти (сценарії) прогнозу:

– *песимістичний*, що відображає нижню межу можливого розвитку національної економіки (при домінуванні негативних факторів розвитку);

– *оптимістичний*, що показує можливу верхню межу розвитку національної економіки (при домінуванні позитивних факторів);

– *оптимально-реалістичний*, що окреслює найбільш імовірну траєкторію майбутнього розвитку.

5. *Принцип ефективності*, який полягає у визначенні вартості аналітичної підготовки прогнозу і його результативності, рівноваги економіки й ефективності, якості й своєчасності. Прогноз має бути точним, повним та реальним. Головне правило при розробці прогнозів – мінімізація вхідних даних за їхньою аналітичною значущістю й максимізація вихідних даних.

6. *Принцип гласності*, що полягає в доступності для суспільства, адже прогнозуючі документи та цілі, що містяться в них, пріоритети, показники розвитку є для суб'єктів підприємницької діяльності орієнтирами при плануванні власної виробничої діяльності.

За допомогою прогнозування національної економіки можна вирішити такі задачі:

– *теоретико-пізнавальні* – вивчення й аналіз розвитку національної економіки, передбачення змін у майбутньому;

– *практичні (управлінські)* – можливість прийняття (на основі інформації про розвиток об'єкта) рішень щодо вдосконалення господарювання.

За допомогою прогнозування національної економіки реалізують такі функції:

– виконують науковий аналіз розвитку національної економіки;

– оцінюють об'єкт прогнозування на основі вибраних альтернатив;

– готують рекомендації для прийняття оптимальних рішень урядовими структурами;

– оцінюють можливі наслідки ухвалених рішень.

Науковий аналіз соціально-економічних, науково-технічних

процесів і тенденцій розвитку національної економіки передбачає з'ясування вихідного рівня найважливіших проблем і факторів, виявлення тенденцій і закономірностей, які будуть визначати подальший розвиток національної економіки. Науковий аналіз об'єкта прогнозування здійснюється за такими стадіями:

1. *Ретроспектива* – дослідження історії розвитку об'єкта прогнозування для його систематизованого опису, що містить етапи:

- визначення джерел прогнозованої інформації;
- збір, охоронність та обробка інформації;
- з'ясування і уточнення кількісних та якісних характеристик об'єкта прогнозування, методів виміру й подання інформації.

2. *Діагноз* – визначення нинішнього стану об'єкта прогнозування (науковий опис основних характерних ознак), для чого слід виконати:

- аналіз цього об'єкта, що є основою прогнозованої моделі;
- розроблення моделі прогнозування;
- вибір адекватного методу прогнозування.

3. *Перспектива* – розробка самого прогнозу (за даними діагнозу складається прогноз розвитку національної економіки), що містить такі етапи:

– верифікація (оцінювання вірогідності, точності й обґрунтованості прогнозу);

– синтез (систематизацію окремих прогнозів);

– оцінювання повноти інформації, уточнення;

– коректування прогнозованої моделі відповідно до нової інформації, що надходить.

Оцінювання об'єкта прогнозування на основі вибраних альтернатив реалізує принцип багатоваріантності: розробка декількох варіантів майбутнього розвитку, їх аналіз і порівняння за певними категоріями (мінімізацією витрат, максимізацією результату, часовому критерію, політичними, зовнішньоекономічними факторами й ін.). При оцінюванні враховуються два аспекти: детермінантності (обмеженості) й невизначеності (ймовірного розвитку у випадку можливої дії

невідомих факторів).

При аналізі та прогнозуванні економічних процесів дотримуються головних принципів: системного, комплексного підходу; динамічного підходу при вивченні процесів та явищ загальноекономічного рівня. Саме тому прогнозування будується на використанні теорії ретроспективного аналізу.

Основними завданнями прогнозів є: надати характеристику наслідків того чи іншого напрямку розвитку національної економіки, масштабно оцінити довгострокові результати прийнятої концепції соціально-економічної політики. Розроблення економічних прогнозів найчастіше проводиться за такими етапами:

- з'ясування теоретичних основ розвитку ринкової економіки, обґрунтування взаємодії процесів самоуправління підприємств і регулювання з боку держави, спрямованих на задоволення потреб нації;

- формування системи показників економічної діяльності, які включають індикатори обсягу, структури, технічного рівня, виробництва розподілу, обміну, споживання;

- створення економетричної системи прогнозних моделей;

- збір і аналіз соціально-економічної інформації;

- визначення розрахункових зовнішніх параметрів моделі прогнозування;

- перевірка (верифікація) економічних функцій, що закладено в систему моделей;

- прогнозні розрахунки значень змінних економетричної моделі;

- виявлення можливих впливів самого прогнозу, якщо його зробити публічним, на соціально-економічні процеси;

- розроблення варіантів інвестиційної, структурної, маркетингової, бюджетної, податкової політики, тощо.

3.4 Соціально-економічна стратегія країни та макроекономічне планування

Стратегія держави – це детальний всебічний комплексний план, спрямований на втілення цілей держави. Сама суть державного регулювання національної економіки потребує налагодженого механізму формування цілей, тому ієрархія цілей державного регулювання будується за принципом пріоритетів, потреб та інтересів суспільства. Пріоритетні напрямки визначаються за допомогою експериментальних методів на основі встановлених критеріїв ефективності, швидкості одержання позитивних результатів, мінімізації витрат. Ієрархія цілей здійснюється за допомогою розміщення їх в порядку зниження пріоритетів. В економічній теорії й практиці встановлено такі принципи формування цілей державного регулювання національної економіки:

- відповідність конкретних цілей сутності конституційного устрою держави й генеральній меті діяльності держави;
- практична необхідність реалізації і її обґрунтування;
- досягнення гармонічного формування цілей, що передбачає їхні взаємозв'язок і взаємообумовленість;
- запобігання конфлікту, зумовленого різними цілями;
- інформаційне забезпечення державної політики пріоритетів з метою забезпечення довіри людей до діяльності держави [15].

Закладання передумов стабільного динамічного соціально-економічного зростання потребує зосередження уваги на комплексі пріоритетних завдань *економічної й соціальної стратегії*.

1. *Розвиток національного конкурентного середовища й внутрішнього ринку.* Держава має створювати й гарантувати правила гри на національному ринку, підтримувати збалансованість відносин між суб'єктами господарювання, рівність їхніх прав та економічних свобод.

2. *Інвестиційно-інноваційний розвиток національної економіки* дозволить скоротити значне відставання рівня життя населення

України від життєвого рівня населення розвинених країн світу, підвищити продуктивність використання національного ресурсного потенціалу.

3. *Підтримка експортної діяльності й поліпшення структури експорту.* З метою принаймні часткового розв'язання проблеми негативного сальдо зовнішньої торгівлі має бути розроблено комплекс інструментів для підтримання розвитку експортоорієнтованих виробництв і вдосконалено структуру товарного експорту щодо збільшення в ньому частки товарів з високим рівнем доданої вартості.

4. *Посилення захисту внутрішнього ринку.* Врегулювання величини зовнішньоторговельного сальдо й забезпечення адекватної реакції національної економіки на підвищення внутрішнього споживчого й інвестиційного попиту потребуватимуть проведення політики імпортозаміщення й захисту внутрішнього ринку, зокрема шляхом застосування засобів нетарифного регулювання та вдосконалення методів митного контролю.

5. *Модернізація орієнтирів соціальної політики* дозволить реформувати політику щодо заробітної плати та ринку праці взагалі, поліпшити якість послуг та обслуговування соціальної сфери.

6. *Реформування економічних відносин у агропромисловому комплексі.* Необхідно створити дієві економічні механізми стимулювання й підтримання розвитку аграрного виробництва, впровадження ринкових механізмів регулювання цін на аграрних ринках, заохочення розвитку інфраструктурних елементів аграрного ринку.

7. *Реформування житлово-комунального сектора та сфери природних монополій.* Досвід останніх років показав необхідність перебудови житлово-комунального господарства в напрямі радикального поліпшення якості послуг, ефективного використання державних капіталовкладень у цей сектор і диверсифікованості джерел інвестицій, запровадження сучасних ефективних інструментів регулювання діяльності природних монополій.

8. *Розвиток партнерських відносин між владою та бізнесом.* Сформувавши суспільний консенсус і впровадити дієздатну політику соціально-економічних реформ не можна без створення механізмів реального партнерства між державою й структурами бізнесу у сферах формування державної економічної й соціальної політики, соціальної відповідальності бізнесу, реалізації соціально значущих інвестиційних проектів.

Макроекономічне планування – це особливий вид діяльності держави щодо визначення стратегічних, тактичних й оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей. Плани мають конкретні числові параметри, тобто планові показники, що відображають кінцеві цілі соціально-економічного розвитку, проміжні результати й витрати ресурсів для їхнього досягнення. Вони мають політичний характер, відповідають політиці уряду, тобто в основі вибору шляху розвитку національної економіки не завжди лежать тільки економічні критерії. Плани створюються на основі прогнозів. З декількох варіантів вибирають один, найбільш прийнятний. Іноді розробляється резервний (аварійний) варіант плану. План обов'язково має відповідати обраному варіанту прогнозу. Соціально-економічне планування здійснюється на всіх рівнях управління (державному, регіональному, місцевому, на рівні підприємства).

Стратегічною метою планування є забезпечення економічного зростання (причому як в абсолютних, так і відносних показниках), макроекономічної рівноваги й збалансованості. Планування має базуватися на *принципах* науковості, системності, адекватності, рентабельності, гласності, об'єктивності.

Основні функції планування можна звести до:

- визначення цілей і пріоритетів розвитку національної економіки, особливо в період її трансформації;
- забезпечення оптимального розвитку національної економіки (найкоротшого й найефективнішого способу досягнення поставленої мети);

- координація економічної діяльності суб'єктів господарювання (забезпечення інформацією, стимулювання й ін.);
- гармонізація економічних інтересів суб'єктів господарювання.

З погляду обов'язковості виконання суб'єктами господарювання планових завдань розрізняють директивне, індирективне й індикативне планування.

Директивне планування – це спосіб управління економікою за допомогою розроблення обов'язкових для виконання завдань щодо виробництва й розподілу товарів і послуг. *Основні риси директивного планування* такі:

1. Базування на державній власності.
2. Втілення державної стратегії й пріоритетів, охоплення всіх сторін життя суспільства.
3. Прагнення вирішити не тільки макро-, але й мікропроблеми.
4. Обов'язковість виконання планів.
5. Директивний план для держави – інструмент реалізації економічної політики, для суб'єктів економіки – мета виробництва, тому що виконання або невиконання плану спричиняє відповідно заохочення або стягнення.
6. Налагодження вертикально субординованих відносин в економіці (накази, директиви спускаються «зверху»). Підприємства є простими виконавцями наказів.
7. Використання, в основному, адміністративних прямих методів державного регулювання економікою.

Негативні наслідки застосування директивної політики на практиці полягають у наступному:

- а) знищення конкуренції, створення умов для монополізму;
- б) відсутність мотивації виробництва;
- в) зниження ефективності виробництва, якості товарів;
- г) виникнення постійного товарного дефіциту;
- д) породження бюрократизму, волюнтаризму, корупції.

Індирективне планування має багато спільного з директивним, а різниця їх полягає в тому, що в індирективному плануванні

використовуються не тільки адміністративні, але й економічні важелі, не передбачаються, як адміністративні покарання за невиконання плану, так і заохочення, пов'язані з перевиконанням плану (тобто матеріальні премії, першочергове виділення ресурсів та ін.).

Найбільше поширення в системі макроекономічного планування одержало *індикативне планування* – це спосіб регулювання економіки за допомогою поставлення певних цілей, визначення пріоритетів розвитку національної економіки й застосування державних фінансових та інших стимулів для реалізації запланованого. Індикативні плани мають *низку особливостей*, які суттєво відрізняють їх від планів директивних:

- індикативний план є набором рекомендацій;
- рекомендації не є обов'язковими;
- показники плану призначено для інформування суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети й наміри уряду держави;
- мобільний характер плану передбачає можливість його коригування відповідно до змін на ринку;
- реалізація цілей індикативного плану здійснюється через систему правових та економічних регуляторів.

Із цього можна зробити висновок, що індикативне планування властиве економіці змішаного типу, тобто воно зумовлює сутність трансформації у сфері макроекономічного планування й перехід від директивного планування до індикативного.

Функції індикативного планування:

1. Визначення цілей і пріоритетів розвитку національної економіки.
2. Координація економічної діяльності суб'єктів господарювання.
3. Прогнозування макроекономічного розвитку.
4. Визначення сфер ефективного вкладання капіталу.
5. Виявлення безперспективних у майбутньому областей і підприємств.

Макроекономічні плани не можна розробляти без використання системи показників. *Програмування національної*

економіки – це розробка комплексних програм розвитку національної економіки. При цьому, використовується *програмно-цільовий метод* планування, який передбачає:

- визначення проблеми та формулювання цілей;
- розроблення й реалізацію програми, спрямованої на досягнення цілей;
- систематичний контроль за якістю та результатами робіт, передбачених програмою;
- коригування заходів, спрямованих на реалізацію цілей.

Програмно-цільовий метод планування реалізується через *державні цільові програми* – це документи, в яких міститься визначений відповідно ресурсам, виконавцям і строкам здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення певних цілей. Такі цілі мають бути обумовлені стратегією соціально-економічної політики держави, наявністю конкретних задач або кількох суміжних соціально-економічних проблем.

Класифікація державних цільових програм здійснюється за рівнем, складом, сферою впливу та реалізації; характером і специфікою проблем і цілей, а також за термінами їх виконання.

За характером і специфікою проблем і цілей виділяють види програм: соціально-економічні, виробничі, науково-технічні, екологічні, інституціональні, регіональні та ін.

Соціально-економічні програми спрямовані на вирішення проблем розвитку та вдосконалення способу життя, підвищення матеріального й культурного рівня населення, поліпшення виробничих і соціальних умов праці й відпочинку, зростання масштабів та ефективності функціонування суспільного сектора тощо.

Виробничі програми орієнтовані на збільшення обсягів виробництв певних видів продукції (робіт, послуг), розвиток прогресивних виробництв, підвищення якісних характеристик продукції, зростання ефективності використання ресурсів.

Науково-технічні програми націлені на розвиток наукових досліджень, вирішення проблем розробки та впровадження в практику новітніх техніки і технологій.

Екологічні програми спрямовані на ресурсозбереження, здійснення природоохоронних і природо-перетворювальних проектів.

Інституційні програми орієнтовані на вдосконалення організації управління господарськими системами, трансформацію відносин власності.

Регіональні програми націлені на господарське освоєння нових районів, перетворення структури економіки сформованих соціально-економічних комплексів в регіонах.

Таким чином, визначено особливе значення інструментів управління та регулювання національною економікою, а саме прогнозування, планування, програмування. В умовах ринкової трансформації національної економіки підвищується необхідність усвідомленого впливу держави на формування сучасних цивілізованих соціально-економічних відносин.

РОЗДІЛ 2	РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ
ГЛАВА 4	ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ
4.1	<i>Сутність трансформації національної економіки</i>
4.2	<i>Моделі і концепції розвитку національної економіки</i>
4.3	<i>Об'єктивна необхідність трансформації національної економіки в сучасних умовах</i>
1.4	<i>Функціонування інфраструктури національної економіки</i>

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

ГЛАВА 4. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ

4.1 Сутність трансформації національної економіки

Розвиток світової економіки супроводжується безперервними різномасштабними трансформаціями, аналізу яких присвячено багато досліджень і публікацій. В економічній науці, починаючи з теорії «чотирьох століть» А. Сміта, для вивчення трансформаційних процесів робилися спроби побудови різних концепцій: визначальної ролі знарядь праці (Л. Морган, Т. Веблен); цивілізаційної (А. Тойнбі); суспільно-економічних формацій (К.Маркс, Ф. Енгельс); домінуючого сектора економіки (К. Кларк); народного капіталізму, держави «загального добробуту» і змішаної економіки (Е. Бернштейн, А. Берлі, Г. Мінз, Р. Тітмас, Е. Хансена, Д. Кларк); економічного зростання (У. Ростоу, Е. Домар, Р. Харрод); індустріального та постіндустріального суспільства (Дж. Гелбрейт, Ж. Форрестье, П. Дракер, Ж. Еллюль); третьої хвилі (А. Тоффлер); ідеальних типів господарства (В. Ойкен, О. Ланге); сталого розвитку (Г. Дейлі); структурної трансформації (А. Льюїс, Х. Ченері); сучасного економічного зростання (С. Кузнец) і ін.

Так, К. Маркс вважав, що розвиток економіки залежить від стану розвитку складових певного суспільства і змін «способу виробництва» і виділяв три основні суспільно-економічні формації: докапіталістичну (включаючи первіснообщинний, рабовласницький

і феодальний), капіталістичну і пост капіталістичну [31]. На основі його досліджень в радянській економічній науці був прийнятий так званий «формаційний підхід», який представляє собою досить спрощений погляд на світову історію як лінійно-прогресивний процес послідовної зміни п'яти суспільно-економічних формацій: первіснообщинний; рабовласницький (з IV-III ст. до н.е.); феодальний (з V ст. н.е.); капіталістичний (з XVII ст. і по теперішній час) і комуністичний (з 1917 р. – по 1991 р. в радянській Росії, СРСР і країнах соціалістичної орієнтації).

Цей підхід відкидає можливість аналізу міжнародної економіки як світогосподарського феномена, саму міжнародну економіку як цілісну органічну систему. У формаційному підході системний аналіз реалізується в протиставленні двох світогосподарських систем: капіталістичної і соціалістичної. Притаманне формаційному підходу гіпертрофування економічної детермінанти орієнтує системний аналіз на прогнозування боротьби цих двох систем, а не на позитивний аналіз закономірностей розвитку та функціонування міжнародної економіки. Формаційний підхід включає концепцію «стрибка», як переривання поступовості природне-історичного процесу (прикладом такої політики може слугувати «перехід» від феодалізму до соціалізму в Монголії і політика «великого стрибка» в КНР). При цьому, по-суті, заперечується безперервність і спадкоємність розвитку.

Тільки в другій половині XX ст. формаційний підхід був витіснений цивілізаційним підходом до вивчення розвитку світової економіки. Цивілізаційний підхід передбачає цілісний погляд на міжнародну економіку як єдиний організм, де знято ідеологеми і де немає ні головних, ні другорядних структур. Розвиток міжнародної економіки в системі світового господарства детермінується її різними підсистемами в залежності від конкретних обставин, що стоять, від цільових установок і конкретних завдань.

Однією з найвідоміших теоретичних моделей розвитку є теорія структурної трансформації лауреата Нобелівської премії Артура Льюїса, створена ним в середині 1950-х років. Основою цієї теорії є

двосекторна модель, головна увага в якій приділена міграції робочої сили з села в місто, зростанню виробництва і зайнятості в сучасному секторі. Як міграція, так і зайнятість в сучасному секторі залежать від економічного зростання всередині нього, що, в свою чергу, визначається накопиченням капіталу і рівнем інвестицій в промисловість. Такі інвестиції формуються за рахунок реінвестування прибутку в сучасні сектора економіки. Зарплата в місті, як припускав Льюїс, повинна бути як мінімум на 30 % вище, ніж в селі [32].

Хоча двосекторна модель в цілому і відображає історичний досвід розвитку західних країн, ряд моментів не відповідають інституційним і економічним реаліям більшості країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою.

Перш за все, Льюїс передбачає, що процес міграції робочої сили з села в місто і створення там нових робочих місць йдуть паралельно накопиченню капіталу. Чим швидше темпи накопичення, тим швидше зростає там зайнятість. Однак, прибуток може бути реінвестований в трудосберегаюче обладнання, а не в ті ж самі машини і техніку, що і раніше, а також може бути переведена на депозити в банки інших країн у вигляді «витоку капіталу». Іншим суперечливим моментом є впевненість в наявності зайвої робочої сили в селі і повної зайнятості в місті. Найчастіше спостерігається зворотне: зростаюче безробіття в містах і порівняно малі надлишки трудових ресурсів у сільській місцевості.

Ще однією відомою моделлю структурної трансформації є модель американського економіста Холліса Ченері [33]. Результатом його аналізу стало виявлення ряду характерних рис, притаманних країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою. Серед них: перенесення центру ваги економічної активності з аграрного сектора в промисловий, постійне накопичення фізичного і людського капіталу, зрушення споживчого попиту від вузького набору товарів першої необхідності до різноманітних промислових виробів і послуг, зростання урбанізації, зниження середнього розміру сім'ї і темпів зростання населення в міру того, як кількість

дітей втрачає економічну значимість і на перший план виходять якісні характеристики, в першу чергу, рівень освіти.

Американський економіст і соціолог Уолт Уйтмен Ростоу, один з фундаторів теорії постіндустріального суспільства (1960 р.), більшу увагу приділив впливу одного фактору, а саме – технологічному прогресу, на суспільно-економічні процеси. Це дало йому можливість виділити п'ять стадій розвитку суспільства: «традиційне суспільство» (стадія, що характеризується досить розвиненим аграрним сектором і примітивним ремеслом); перехідне суспільство (на цій стадії, яка почалася наприкінці XVII ст. виникли передумови для «злету» в напрямку індустріального суспільства); «зліт» (стадія, яка збігається з промисловим переворотом); індустріальне суспільство (період безперервного індустріального прогресу, що тривав 60 років); суспільство масового споживання (масове виробництво складних промислових товарів), в якій домінують середній клас, сфери послуг і виробництво споживчих товарів. Іншими словами – «держава всеосяжного благоденства» [34, с. 58].

В якості відповіді на виклик глобальної природничо-господарської трансформації, в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Всесвітній конференції з проблем розвитку навколишнього середовища було сформульовано модель сталого (стабільного) розвитку, в основі якої лежить гармонізація відносин людина-природа (довкілля) і збереження навколишнього природного середовища як для нинішнього, так і для майбутнього поколінь.

Нова хвиля зацікавленості проблематикою трансформаційних процесів була викликана розвалом СРСР і переходом постсоціалістичних країн, в тому числі й України, від економіки адміністративно-командного типу, побудованої, головним чином, на державній власності, до економіки ринкового типу з переважно приватною формою власності. Зміна політичних і геоекономічних пріоритетів об'єктивно викликали необхідність здійснення кардинальних структурних зрушень в народному господарстві.

Тривалість процесу становлення ринкових відносин на пострадянському просторі стала причиною появи нової науки, що виникла в другій половині ХХ ст. – транзитології. Вперше термін «транзитологія» був запропонований у 1992 р. М. Беравуа, як «нова» теорія перехідних економік, яка відповідно до марксистської термінології була б названа «регресом», так як повертала до капіталістичних ринкових відносин [35, с. 38-39].

Предметом вивчення транзитології є загальцивілізаційні проблеми трансформації господарських систем. Досвід економічної трансформації в усьому світі стає предметом поглибленого теоретичного вивчення, що підтверджується появою спеціалізованих наукових журналів по цій темі («Economics of Transition») і Інтернет-сайтів з сотнями наукових публікацій щодо перехідної економіки. Бібліографія по транзитології налічує вже понад тисячу найменувань. На заході проблеми транзитології розглядаються в рамках структурного аналізу економічних систем, побудованого на роботах В. Ойкена, В. Леонтьєва, Е. Фелпса, еволюціонізму Д. Стігліца, системного підходу Я. Корнаї, інституціоналізму Д. Норта й ін. Серед російських вчених, які займаються вивченням цих питань, слід зазначити роботи Бузгаліна А. В., Красильникова О. Ю., Осипова Ю. М., Радаєва В. В., Ольсевич Ю. А. та ін. В Україні також існує великий масив наукової літератури, присвяченій дослідженню проблематики економіки перехідного періоду [36-41].

Однак, незважаючи на те, що за цей час і в Україні, і за кордоном з'явилася велика кількість наукових публікацій, підручників і монографій, присвячених аналізу проблем перехідної економіки, в цілому економічна теорія виявилася не готова відповісти на безліч питань про закономірності реструктуризації економічних систем, і практично всі реформи проводилися наосліп методом проб і помилок.

Досі в економічній науці не існує єдиної думки щодо змісту таких понять, як «трансформація», «структурна трансформація», «структурне зрушення», «структурні перетворення» й ін., а контури

загальної теорії економічних трансформацій не промальовувалися навіть віддалено.

Тим часом їй необхідність відчувається все гостріше, оскільки при наявності величезної кількості відповідних теорій і концепцій досі не вирішено найважливіші проблеми трансформаційної економіки.

Основні існуючі інтерпретації перерахованих вище термінів наведено в табл. 4.1.

Таблиця 4.1 – Зміст визначення «трансформація» в різних джерелах

Автор, джерело	Зміст визначення
Великий енциклопедичний словник [42, с. 1219]	Зміна структури ... будь-чого
Великий економічний словник [43, с. 1089]	Одна з операцій процесу організації, що означає перетворення головної мети на низку взаємопов'язаних локальних цілей і завдань, що забезпечують досягнення корінних результатів, відображається в формі «дерева цілей»
Велика економічна енциклопедія [44, с. 681]	Взаємодія різних процесів і явищ у сфері економіки, політики і іншого, які сприяють приведенню до нової якості соціальної системи в цілому. Як правило, трансформація тісно пов'язується з реформами
Економічна енциклопедія, [45, с. 687]	Процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, руйнуванням, властивостей і появою інших
Райзберг Б. А., Лозовський Л. Ш., Стародубцева Є. Б. [46, с. 345]	Перетворення структур, форм і способів економічної діяльності, зміна її цільової спрямованості
Суспіцин С. А. [47, с. 3]	Процес зміни довготривалих стійких показників розвитку багаторегіональної економічної системи країни, очищених від національних трендів

Бродський Б. Є. [44, с. 80-81]	Зміна макроекономічної та інституціональної структури суспільства: на заміну інститутам планового централізованого господарства, що передбачає доскональне планування натуральних і вартісних показників роботи підприємств, приходять інститути децентралізованого ринкового господарства, в яких основну роль відіграє механізм узгодження переваг економічних агентів на основі ринкових цін обмінюваних благ
Мельник Л. Г. [45, с. 298]	Перетворення соціальних інститутів, соціальних структур, нерідко супроводжується їх докорінним знищенням
Єрохін С. А. [46, с. 13]	Зміна структури будь-якого об'єкта в рамках самоорганізованого процесу
Європейський тренінговий центр «Інновація» [47]	Процес підготовки, проведення та закріплення організаційних змін

З позицій системного підходу трансформація – це перетворення соціально-економічної системи з одного стану на інший, якісно новий, за допомогою послідовної реалізації безлічі позитивних і негативних структурних зрушень, що змінюють економічні взаємини між елементами системи і призводять до модифікації основних характеристик системи, як кількісних, так і якісних. Схематична ілюстрація цього процесу представлена на рис. 4.1.

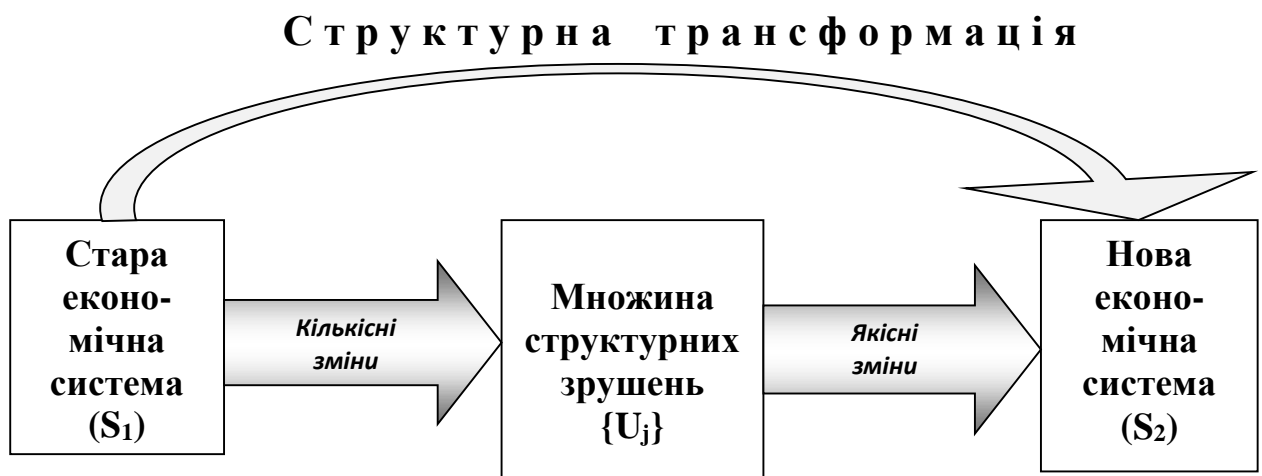

Рис. 4.1 – Схема трансформації економічної системи

Під «структурними зрушеннями» в інституційній теорії розуміються «зміни матеріально-речового (галузевого, відтворювального, технологічного) і соціально-економічної будови економічної системи, взаємозв'язків між її елементами, що призводять до зміни матеріально-речових (еволюційному) і соціально-економічних (революційному) системних якостей» [48, с. 21].

Зміна основних системних якостей виступає в якості критеріальної ознаки структурних зрушень. Обурення в структурі тільки тоді переростають в структурне зрушення, коли змінюються інтегруючі якості господарської системи. Структурні зрушення можна вважати завершеним, коли подальші зрушення в структурі призводять до руйнування самої економічної системи і утворення на її основі нової системної одиниці [49, с. 12].

Структурні зрушення можуть відбуватися на різних рівнях: глобальні зміни міжнародної економічної системи (мегарівень), зміни пропорцій і показників національної економіки держав (макрорівень), зміни регіональних систем (мезорівень), структурні зміни на рівні підприємства, його підрозділів, фірми (мікрозрушення), зміни взаємин на рівні окремих індивідів і домогосподарств, зміни в структурі індивідуального попиту, споживання і т. п. (нанорівень). При цьому, структурні зрушення на різних рівнях взаємопов'язані між собою, утворюючи цілісну систему. Глобальні зміни світової господарської системи, наприклад, фінансово-економічні кризи, впливають на всі рівні соціально-економічної системи. Структурні зрушення на більш низьких рівнях (локальні зрушення), наприклад, модернізація окремих підприємств, накопичуючись, можуть істотно змінити структуру регіональної економіки.

В цілому структурні зрушення можуть підрозділятися в залежності від:

– *історичного типу* трансформованих систем (наприклад, зрушення на етапі переходу від індустріального до постіндустріального суспільства);

– *характеру змін* – конструктивні (що сприяють економічному зростанню), консервативні (що закріплюють попередні зміни) і деструктивними (що сприяють економічному спаду);

– *оберненості процесу змін* – оборотні та необоротні (циклічні);

– *часу змін* – тривалі і короткострокові;

– *темнів і масштабів змін* – еволюційні-революційні;

– *рівня, на якому відбуваються зміни*, – мегазрушення (рівень світового господарства), макрозрушення (рівень національної економіки), мезозрушення (рівень регіональної економіки), мікрозрушення (структурні зміни на рівні фірми, галузі), нанозрушення (зрушення в економічних інтересах і потребах індивіда, домогосподарства);

– *можливості прогнозування* – прогнозовані-непрогнозовані;

– *території, на яких відбуваються зміни* – зміни в структурі економіки тих чи інших регіонів, областей, країн, інших територіальних і адміністративних утворень.

Глибина трансформаційних процесів визначається тим, наскільки істотні зміни відбуваються в економічній системі, і в якій мірі структурні зрушення зачіпають її системоутворюючі відносини, перетворюючи стару економічну систему на нову.

Озираючись більш ніж на 85 років назад, а саме до нової економічної політики (НЕП), яка була проведена В. І. Леніним в перехідний, як він вважав для Радянської Росії, період від капіталізму до соціалізму (1921-1923 рр.) і стала тимчасовим поверненням до ринкових умов господарювання, можна сказати, що по суті етап НЕПу був першою постсоціалістичною трансформацією (з давньолат. «transformatio» – перетворення, обернення), яка включала перетворення ринкових відносин під контролем держави. Однак, подальший хід історичних подій свідчить про диспропорції в планово-адміністративному господарюванні радянського періоду, що включають в себе такі неринкові перетворення:

1) розвиток радянської економіки відбувався, перш за все, за рахунок випуску продукції групи «А», яка становила в радянській промисловості 85%, проти 70% в провідних промислових країнах;

2) у всіх галузях економіки виявлялося «гігантобудівництво», при цьому уваги менш за все приділялося середнім і малим підприємствам;

3) спостерігалися значні диспропорції між галузями важкої, легкої і харчової промисловостями (10 % виробляли легка і харчова промисловості, тоді як в провідних країнах – близько 30 %);

4) з капіталовкладень тільки 10 % спрямовувалося на житлове будівництво, тоді як в розвинених країнах – 25 % капіталовкладень;

5) найбільший схил розвитку народного господарства був в сторону військово-промислового комплексу (ВПК).

В той же час швидко економічне зростання в розвинених країнах світу супроводжувалося швидкою структурною перебудовою. Вона включала в себе переміщення робочої сили із сільського господарства в промисловість, а останнім часом – із індустрії в сферу послуг; зростання середніх розмірів підприємств від сімейного та індивідуального виробництва до транснаціональних корпорацій; розвиток процесу урбанізації та багато іншого. Швидкість структурної перебудови можна показати на наступних прикладах: у США в 1870 р. в сільському господарстві було зайнято 53,5 % всієї робочої сили, а в 1960 р. – менше 7 %; у Бельгії в 1846 р. в сільському господарстві був зайнятий 51% робочої сили, а в 1970 р. – 7 %. Якщо для зниження частки зайнятих в селі до 50 % було потрібно декілька століть, то її зниження в багатьох розвинених країнах на 40-50 % за останні 100 років свідчить про високу швидкість структурної трансформації [50, с. 110].

Початок здійснення ринкових трансформацій у постсоціалістичних країнах пов'язано з впливом методології Вашингтонського консенсусу, яка побудована на американській версії економічної моделі. Відповідно до неї для досягнення макроекономічної стабілізації та економічного зростання необхідно змінити інституційне середовище, лібералізувати ціни, торгівлю, збалансувати грошові доходи населення, товарну пропозицію, бюджет, зовнішню торгівлю та інші макроекономічні показники. Однак, цей сценарій по багатьох позиціях не спрацював, виявилось

досить багато помилок, у зв'язку з чим теорія і практика подальшого трансформаційного переходу вимагають оновлення і подальшого розвитку [51].

Для трансформаційних процесів на пострадянському просторі характерні структурні зрушення, які кардинально змінюють соціально-економічну систему. Кожна з перехідних постсоціалістичних економік пройшла через етап трансформаційної кризи. Спад індексів реального ВВП, промислового виробництва, інвестицій і зайнятості в країнах пострадянського простору виявився значно глибшим, ніж це очіувалося і передбачалося авторами Вашингтонського консенсусу. О залежності від глибини падіння і амплітуди структурних викривлень всі ці країни мали більше або менше негативних соціально-економічних наслідків. Так, якщо в країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) і країнах Балтії тривалість кризового падіння становила в середньому 3,8 роки, а глибина падіння ВВП досягла 22,6 % з досягненням докризового рівня протягом чотирьох наступних років до 1997 р.; то в країнах СНД мав місце значно довший кризовий період (9 років) при середньому падінні рівня ВВП більш, ніж на 50 %, а докризовий рівень ще не досягнутий [52, с. 50]. У Росії максимальна глибина економічного спаду, виміряна за індексом реального ВВП (база – 1989 р.), становила в 1998 р. 45 %. В Україні економічний спад був настільки глибоким, що дореформений рівень ВВП не досягнуто і до нині. Рівень ВВП в 2009 р. становив лише 63 % від ВВП 1990 р.

Основними цілями трансформації є:

- лібералізація цін і зовнішньої торгівлі (демонтаж планово-розподільчої системи, скасування монополії держави на зовнішню торгівлю, перехід до вільної торгівлі та вільним цінам, введення вільного ринкового курсу національної валюти та її конвертованості);
- макроекономічна і фінансова стабілізація (зниження темпів інфляції і стабілізація курсу національної валюти);
- приватизація підприємств;

– структурні реформи (політико-адміністративна, податкова, судова, земельна, пенсійна та ін.).

У структурі ринкової трансформації України вчені-економісти Інституту економічного прогнозування НАН України виділили три основних трансформаційних потоки [53, с. 26-31]:

1) первісне нагромадження капіталу, – основними методами цього накопичення є приватизація (яка реально економічно пішла набагато далі, ніж це представлено в формально-правовому вираженні) та інфляція, що дозволяють за короткий час накопичити великі кошти і перерозподілити багатство в бік невеликої кількості приватних власників;

2) реструктуризація економіки, – основними методами реструктуризації є виведення основних фондів з виробництва без заміни і відрахування, заміни старих фондів на нові, створення нових виробничих структур на базі нових технологій;

3) соціалізація економіки, – основними моментами цього процесу є підвищення ролі людини, його здібностей заробляти гроші для особистої самореалізації, підвищення його життєвих і творчих можливостей і знань щодо виробництва, а також зменшення соціальної нерівності і розвиток інститутів соціального захисту населення.

Всі три трансформаційних потоки, будучи відносно самостійними, в той же час тісно взаємопов'язані. Вони можуть посилювати негативні наслідки один одного, але можуть і нейтралізувати їх. Таким чином, негативні наслідки первинного накопичення капіталу, пов'язані з соціальним розшаруванням суспільства, можуть бути певною мірою нейтралізовані за рахунок соціалізації, якщо нею розумно управляє держава. Недиференційованість розглянутих потоків в структурі ринкової трансформації не дозволяє правильно оцінювати події, що відбуваються з точки зору перспектив проведення реформ.

Реформи дозрівають в ході багаторічних трансформаційних процесів, обумовлених безліччю внутрішніх і зовнішніх факторів. Однак науковому аналізу щодо впливу таких процесів на хід реформ

не приділяється належної уваги. Зазвичай досліджуються концепції, підходи, моделі, вивчається зарубіжний досвід при ігноруванні вітчизняної практики. Неефективність прийнятих моделей реформування зв'язується з тим, що руйнуються базові системи, інститути, структури і методи.

Економічна реформа являє собою історично неминучий шлях розвитку сформованої суспільної системи. Цей процес розвитку здійснюється не ізольовано: в світовій економіці назріла необхідність неконфронтаційного переходу до нового типу економічного зростання, трансформації соціально-економічних відносин, тобто до нової постіндустріальної цивілізації. Можна розглядати сутність трансформації як частину процесу підготовки і здійснення реформ: реформи назріли, починається трансформація старої якості на нову; реформи закінчилися – завершилася і трансформація. Проте еволюційна трансформація відображає безперервний, мінливий і суперечливий процес. Саме в ході трансформації визрівають реформи, їх етапи, локальні зміни. Реформи, як прояв назрілих змін, є результатом трансформаційних перетворень, а не навпаки. В цьому суть проблеми, а в її основі – безперервність економічного розвитку.

Таким чином, трансформація – це постійна форма життєдіяльності, руху, в ході якої співіснують старе і нове, народжуються і в певних умовах виживають і розвиваються інноваційні напрямки, наприклад, такі як матеріально-технічна та соціальна база науково-технічної революції, реформи, соціальні наслідки, а іноді і негативні для суспільства новоутворення і деформації. Реформи не припиняють історичні, еволюційні трансформації, вони дають їм нові імпульси, напрямки, обмежують або розширюють масштаби їх впливу на всі сторони життєдіяльності суспільства.

Трансформація як постійно функціонуючий елемент системної цілісності може призвести в кінцевому підсумку до послідовного здійснення реформ, нових відносин і створення адекватної, в тому числі ринкової, інфраструктури. Саме еволюційний і регульований

державою процес трансформації економіки зумовив (наприклад, в Китаї) серйозні структурні та інституційні зміни, перш за все по соціальних критеріях, міжнародної конкурентності, кордонів монополізму, використання ноу-хау.

4.2 Моделі і концепції розвитку національної економіки

Цілісність, системність і навіть глобалізм процесів стають характерними для сучасного суспільства, незалежно від його соціально-економічного стану. На перший план висувається цілісність науково-відтворювальних, структурних, інноваційних процесів, опосередкована єдністю інтересів людини, регіону, країни в цілому на макро-, мезо- і мікрорівнях. Вона повинна мати матеріально-речову та вартісну збалансованість, яка відобразить соціальну стабільність. Така цілісність, в кінцевому підсумку, є безперервною взаємодією всіх елементів економіки, господарських факторів реальних суб'єктів життєдіяльності і відтворення людини як визначальної продуктивної сили. Однак в процесі трансформації беруть участь старе і нове в постійному діалектичному взаємозв'язку і не тільки в частині ідеології і політики. Це певна форма життя, але їй іноді намагаються нав'язати свої уявлення, концепції, моделі.

Специфічна особливість трансформації, як історичного етапу, полягає у тому, що вона взаємодіє з системою економічних циклів. Якщо такої взаємодії нема, цілісність не реформується через наростання гальмування економічного зростання і зниження ефективності господарювання. Виникають структурні деформації, дефіцитність ресурсів, капіталу, криза екології, відставання розвитку інфраструктури. Негативно позначається відсутність оптимального розподілу праці і загального економічного простору в ході непідготовленого трансформаціями реформ.

Відомі американські вчені Д. Стігліц і М. Спенс, удостоєні в 2001 р. Нобелівської премії в області економіки, критикуючи результати Вашингтонського консенсусу, приходять до ряду висновків щодо економічних реформ, проведених в країнах пострадянського простору [54]. Перший висновок говорить: «перехід виявився складнішим, ніж взагалі передбачалося». Другий висновок: «спроби зміцнення цінової системи шляхом зниження інфляції можуть утворити зворотний ефект». Третій висновок: «приватизація, що характеризується накопиченням величезного багатства небагатьма олігархами, не тільки не дає обіцяних вигод в сенсі ефективності, а й підриває громадський капітал і веде до втрати довіри до ринкової економіки». Ці всесвітньо визнані фахівці рекомендують наступні макростратегії подальшого розвитку: 1) перехід від фінансової стабілізації до зростання; 2) виправлення помилок десятиліття; 3) перебудова економіки від низу до верху; 4) відтворення суспільного капіталу в результаті формування продукту суспільної демократії. Слід підкреслити, що цих вчених ніяк не віднесеш до антириночників, але вони виявляють зважений, реальний підхід до оцінки реформ в пострадянських країнах.

У зв'язку з різними трансформаційними змінами в національних економіках транзитивних країн, в економічній науці виділяють сім моделей економічного розвитку [55, с. 111-112; 56, с. 106-108].

1. Китайська модель (Китай, Монголія, В'єтнам) передбачає лібералізацію нового приватного бізнесу, дворівневу систему цін, м'які бюджетні обмеження і субсидування державних підприємств через держбанки, відсутність повної лібералізації зовнішньої торгівлі. Процес трансформації визначено як поступальний, тривалий, поетапний. Система державного управління та планування не ліквідується, а пристосовується до нових умов.

2. Угорська модель також означає поступовий перехід до ринкових відносин. Ринкове середовище почало формуватися ще в надрах командно-адміністративної системи. Однак, на відміну від китайської моделі, командна система не зберігається, а поступово демонтується.

3. Польська модель «шокової терапії» включає шість основних елементів: повна лібералізація нового приватного сектора (1989-1990 рр.); перехід управління на підприємствах до робочих рад; шокова лібералізація цін в 1989-1990 рр.; введення жорстких бюджетних обмежень для державних підприємств, жорстка бюджетна і кредитно-грошова політика; майже повна лібералізація зовнішньої торгівлі; конвертованість валюти.

4. Чеська та Словацька модель. Економічні реформи спираються на старі традиції ринкової культури. Роздержавлення власності здійснюється м'якими, цивілізованими методами, шляхом акціонування та корпоратизації.

5. Балтійська модель. Специфіка її полягає в незначних масштабах народного господарства і ефективному використанні факторів зовнішньоекономічної допомоги для стабілізації виробництва, споживання і фінансово-грошової системи.

6. Російська державно-капіталістична модель. Базується на приватизації, роздержавленні, в результаті чого утворилися великі транснаціональні компанії олігархічного типу. Відмінними рисами цієї моделі є: шокова лібералізація зовнішньої торгівлі в 1992 р.; шокова масова ваучерна приватизація 1993-1994 рр.; особлива роль експортоорієнтованого сектора (в основному експорт природних ресурсів) у розвитку економіки країни.

7. Українська модель включає масову сертифікаційну приватизацію, розвиток малого і середнього бізнесу, лібералізацію зовнішньої торгівлі.

Головні причини невдач економічних перетворень в нашій країні лежать в концептуальній невідповідності економічних реформ, ігнорування передових досягнень світової та вітчизняної економічної науки, нерозумінні структурні особливості української економіки в трансформаційний період.

Спираючись на світовий досвід в області промислового розвитку країн, що відрізняються як за науково-технічним рівнем, так і за ресурсним потенціалом, можна виділити наступні типи стратегії і пріоритети трансформації.

1. Стратегія використання природних ресурсів. Її дотримувалися, в основному, країни з багатими запасами нафти – країни Перської затоки, Венесуела, Колумбія. В основі стратегії – видобуток і експорт природних ресурсів країни з використанням іноземних інвестицій і подальшим використанням отриманих доходів для підвищення життєзабезпечення населення і розвитку орієнтованих на внутрішній ринок галузей. Як правило, це невеликі держави, здатні тривалий час жити за рахунок експорту сировини, що видобувається, і палива.

2. Стратегія «наздоганяючого розвитку». Суть її полягає в тому, що, спираючись на дешеву робочу силу, промисловість розвиває виробництво конкурентоспроможної продукції, що вироблялася до цього в промислово розвинених країнах. Такої стратегії дотримувалися Японія, Південна Корея, Тайвань, інші країни Південно-Східної Азії. Значною мірою цю стратегію використовує і Китай.

3. Стратегія «прогресивних технологій», якої дотримуються США, Німеччина, Великобританія та інші країни Західної Європи, а в останні 25 років і Японія. Суть цієї стратегії полягає в тому, щоб, спираючись на досягнення НТП, створювати нові продукти і технології, формувати попит на них і освоювати нові ринки. Класичний і найбільш успішний приклад – комп'ютерна революція і розвиток інформаційних технологій, батьківщиною яких стали США.

4. Стратегія «прориву», орієнтована на створення нових видів продукції, які випереджають сучасні зразки на одне-два покоління. Вона базується на концепції «обігнати, не наздоганяючи», має селективний характер і здійснюється на базі інноваційних підприємств.

В силу величезних відмінностей між секторами економіки і групами виробництв, а також, беручи до уваги свої зовнішні конкурентні переваги і з огляду на свої слабкі місця, Україна, з перерахованих вище стратегій, не може вибрати тільки якусь одну.

На перший погляд, для України найбільш підходить друга стратегія, але для цього, як зазначає Булеєв І. П. [57, с. 61, 67], потрібна єдина об'єднуюча національна ідея (це може бути підвищення якості життя) і національна еліта, яка має, в першу чергу, національні інтереси, формування етики, моралі і відповідальності, виховання почуття глибокого патріотизму, приналежності до української нації, держави. Крім цього, необхідно формувати значний за питомою вагою і якісним рівнем середній клас на основі високої оплати робочої сили. На жаль, в Україні ці показники просто гнітючі (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Порівняльна характеристика факторів розвитку країни в умовах традиційної та «нової» економіки

	Традиційна економіка	Нова економіка
Базовий процес	Виробництво	Управління
Ареал	Адміністративний регіон	Ринок
Інститути	Національне право	Транснаціональне торгове право

Тому, стратегія «наздоганяючого розвитку» та стратегія «прогресивних технологій» повинні реалізовуватися одночасно, а не по черзі, адже мета у них спільна – досягнення нового технологічного рівня української економіки. Стратегія «наздоганяючого розвитку» може застосовуватися у виробництві побутової техніки, двигунів і автомобілебудуванні, хімічній промисловості, а «прогресивних технологій» – у виробництві деяких видів озброєння, авіакосмічній та суднобудівній промисловості, хімічному, важкому і енергетичному машинобудуванні, транспортній сфері, індустрії інформаційних технологій, брати участь у світовій кооперації з нано- і біотехнологій.

Найбільш поширеними концепціями трансформаційних процесів в Україні є:

- 1) ліберальна модель економіки;
- 2) модель державного управління економікою;

3) модель розвитку, заснована на підтримці національних макротехнологічних пріоритетів.

Відповідно до першої концепції необхідно зменшити державний вплив на економіку, її структуру, відмовитися від обмежень внутрішньої торгівлі, значно скоротити квотування і ліцензування, регулювання цін, швидко приватизувати державну власність, різко скоротити дотації підприємствам і так далі. Апологетами цієї концепції в Україні вважаються відомі політичні діячі та економісти – Пинзеник В., Лановий В., Єхануров Ю., Шпек Р.; в Росії – Гайдар Є., Чубайс А.

В основі другої концепції лежить акцент на внутрішній ринок, підтримка вітчизняного товаровиробника, надання пільгових умов агропромислового комплексу, припинення великої приватизації і повернення до націоналізації цілих галузей. Прихильниками цієї концепції є українські економісти Ковальчук Т., Павловський М. і російські – Абалкін А., Глазьев С., Львов Д. Вони не виключають жорсткого адміністративного управління державними підприємствами відповідно до планових завдань, фактичним розподілом економіки на державний і ринковий сектори, кожен з яких повинен функціонувати в своїх «системах координат» [53, с. 274].

Третя концепція ґрунтується на підтримці науково-промислового потенціалу і макротехнологічних пріоритетах. В «Стратегії економічного та соціального розвитку України (2004-2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції»», авторами якої є відомі українські економісти Гальчинський А. С., Геєць В. М. та ін., були запропоновані дві основні стратегії, (які не втратили актуальності і в даний час). Вони засновані на підтримці науково-промислового потенціалу і національних макротехнологічних пріоритетів. Це «Україна – транзитна держава» і «Україна – високотехнологічна, авіакосмічна держава» [58, с. 82].

Макротехнологія «Україна – транзитна держава» має спиратися на гео економічні переваги України. Вигідне розташування нашої країни на кордоні двох інтеграційних векторів – європейського та євразійського – і необхідність активізації співпраці в обох напрямках

дозволять Україні використовувати вигоди від взаємодії в цих масштабних, глибоких і потужних інтеграційних процесах. Наявність розвинутої транспортної мережі буде створювати необхідні умови на транзит значних обсягів вантажів.

У розбудові транспортної системи України, підвищення її конкурентоспроможності важливе значення мають автомобільний, залізничний, трубопровідний, водний, повітряний і космічний види транспорту. Основними напрямками роботи з нарощування транзитних вантажів має стати створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів відповідно до європейських стандартів і інтеграція України в транспортні системи Європи, Азії та Балтійсько-Чорноморського регіону, участь у формуванні транспортно-комунікаційної мережі з постачання каспійськими енергоносіями вітчизняних і міжнародних ринків.

Макротехнологія «Україна – високотехнологічна, авіакосмічна держава» безпосередньо пов'язана з макротехнологією «Україна – транзитна держава», оскільки передбачає подальший розвиток повітряного та космічного транспорту України. Проте, головними тут є високі технології, які застосовуються у виготовленні літаків і космічних апаратів. Стратегічна мета високотехнологічного напрямку розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України в довгостроковій перспективі полягає в реалізації конкурентних переваг, пов'язаних з формуванням нової структури вітчизняного експорту, у перетворенні переважно сировинного експорту в експорт продукції з високим ступенем доданої вартості, в оволодінні «новою економікою», що відповідає сучасним тенденціям і напрямками розвитку світової торгівлі.

Основою практичної реалізації даних стратегічних напрямків можуть стати конкурентні переваги в геоekonomічному положенні між європейськими і євразійськими інтеграційними зонами, високі технології, здатні виконати роль експортного двигуна. В структурі української промисловості та сфери послуг є ряд секторів, які, маючи унікальні високі технології, здатні виконати роль експортного двигуна. Це створення системи міжнародних транспортних коридорів,

авіакосмічна промисловість, суднобудування (розвиток комерційного флоту на основі освоєння досягнень військового суднобудування), космічні послуги щодо введення-виведення об'єктів на навколосезонну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення, здатні дати можливість Україні інтегруватись у світові ланцюжки доданої вартості. Саме в напрямку перетворення переважно сировинного експорту в експорт продукції з високим ступенем доданої вартості буде здійснюватися перехід українського суспільства від індустріального до постіндустріального, від традиційної до «нової економіки».

Застосування наведених вище макротехнологій, розвиток на їх основі двох комплексів – транспортного і високотехнологічного, має стати предметом особливої уваги держави, яка повинна інтегрувати весь існуючий набір інструментів державного регулювання в цілісну взаємоузгоджену стратегію заохочення і розвитку відповідних виробництв, конкурентоспроможних у світовому масштабі. Така стратегія повинна змінити існуючий поділ ресурсів, направивши їх в пріоритетні галузі.

4.3 Об'єктивна необхідність трансформації національної економіки в сучасних умовах

Трансформація економіки України має свої суттєві особливості. По суті, у неї не було власної економічної системи – це була підсистема єдиного народногосподарського комплексу СРСР, яка була сформована для його обслуговування і не включала багатьох елементів, необхідних для самостійної економічної системи. В Україні вироблялося лише 20% кінцевого продукту. Тому, основний зміст трансформаційного процесу в Україні проявляється в переході від підсистеми народногосподарського комплексу СРСР до цілісної економічної системи, яка функціонує на ринковій основі.

В даний час головним процесом економічного розвитку України стає процес її інтеграції в глобальний ринок і в систему глобальних обмінів. У цій ситуації керуючими стають інші фактори, ніж в епоху традиційної індустріальної економіки (див. табл. 4.2), де базовим є процес управління, який повинен орієнтувати регіональну стратегію на довгострокову стратегію створення вартості і концентрацію «ресурсів майбутнього».

Специфічною рисою української моделі є те, що у нас доволі тривалий час здійснювався пошук оптимального стратегічного напрямку і визначення стратегічної мети. Результатом цього є відсутність чітких програм реформування економіки і перебудови економічних відносин. Програми дій декількох урядів України мали і мають декларативний, безсистемний характер. Вони не визначають цілей, проміжних етапів, конкретних механізмів і тому не можуть цілеспрямовано реалізовуватися [59, с. 215].

У табл. 4.3 наведено показники соціально-економічного розвитку України в порівнянні зі світовими. Аналізуючи цю табл. 4.3 можна зробити чіткий висновок про критичний стан економіки нашої країни і простежити ймовірні соціально-економічні наслідки в тому випадку, якщо реформи в Україні не набудуть якісно нового наповнення.

Протягом останніх років (2012-2018 рр.) в економіці України спостерігаються дуже негативні тенденції:

- знос основних фондів в цілому по країні сягнув 87 %;
- в 1,5 рази зменшився ВВП на душу населення (з 3,9 тис. дол. до 2,9 тис. дол. США), за яким Україна посіла останнє місце в Європі, опустившись нижче Молдови;
- рівень прямих іноземних інвестицій (ПІІ) скоротився в 5,5 рази (с 8401 до 1526 дол. США);
- в 1,5 рази скоротився експорт товарів і послуг (з 82,4 млрд. до 59,2 млрд. дол. США);

Таблиця 4.3 – Порівняльні показники розвитку світової економіки та України [60]

Показники	Максимально допустиме значення в світовій практиці	Значення показника в Україні 2009/2018	Ймовірні соціально-економічні наслідки для України
Зростання промислового виробництва, %	30-40	45/-2,1	Деіндустріалізація
Частка в експорті продукції обробної промисловості, %	45	38,8/19	Сировинна структура економіки
Частка в експорті високотехнологічної продукції, %	20	19/5,5	Відсутність інноваційно-технологічного розвитку
Розорювання земель, %	40	84	Деградація земельних ресурсів
Частка іноземного капіталу в загальному обсязі банківського капіталу країни, %	30	41,9/39,6	Відтік капіталу з фінансової системи країни
Фінансування науки, % ВВП	2	0,29/0,16	Деградація суспільства
Співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших громадян (коефіцієнт Джинні)	1:10	1:20/40	Зростання соціальної напруженості
Частка населення, що живе за межею бідності, %	10	30/60	Люмпенізація населення
Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати (індекс Кейтца)	1:3	1:3,14/1:4,68	Декваліфікація робочої сили
Мінімальний рівень погодинної зарплати, дол. США	3	0,65/0,71	Руйнування трудового потенціалу
Рівень безробіття, з урахуванням латентної, %	8	8,6/10,1	Зростання знедолених категорій населення
Умовний коефіцієнт депопуляції (відношення числа померлих до народжених)	1	2,06/1,9	Інтенсивна депопуляція: смертність перевищує народжуваність
Сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у віці 20-45 років)	2,11-2,14	1,2/1,5	Відсутність простого заміщення поколінь
Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. населення), з урахуванням латентної	5-6 тис.	6-6,5 тис./11,47	Криміналізація суспільних відносин
Рівень споживання алкоголю (на людину в рік), літрів	8	12,0/15,6	Погіршення здоров'я населення
Розрив у доходах на душу населення між окремими областями країни, %	20	73	Поглиблення межрегіональних диспропорцій

– з 19,1 % до 11,9 % скоротилася частка експорту продукції машинобудування в загальному експорті товарів (з 12,9 млрд. до 5 млрд. дол. США) [61];

– близько 70 % експорту товарів складають: сільськогосподарська продукція, мінеральні продукти, окремі види хімічної продукції, деревина, сировина для легкої промисловості і металургійна продукція. Рівень експорту високотехнологічної продукції постійно знижується;

– частка сукупних національних витрат на НДДКР в ВВП (наукоємність ВВП) знизилася з 2,4 % в 1991 р. до 0,45 % в 2018 р. і до 0,17 % в 2019 р. Це значно менше, ніж в розвинених і навіть в деяких країнах, що розвиваються [62];

– частка обсягу реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції скоротилася з 2013 р майже в п'ять разів – з 3,3 % до 0,7 % [63, с. 102];

– наукова сфера України невпинно втрачає свій людський і матеріально-технічний потенціал. За даними Світового банку, показник «кількість дослідників на мільйон жителів населення» за період 2006-2015 рр. зменшився на 32% (з 1479 чол. до 1006 чол.), і за цим показником Україна посідає останнє місце в Європі. А згідно з Державною статистичною службою України кількість працівників, що займаються виконанням наукових досліджень і розробок, з 2010 р. по 2017 р. зменшилася майже вдвічі – на 88 210 осіб, або на 48% [64];

– всього 8,2 % підприємств займаються впровадженням інновацій у виробництво (тоді як у 1990 р. їх було 36 %), що нижче порогового значення (25 %) і набагато нижче за аналогічний показник розвинених країн (70-80 %) [65, с. 28];

– джерелами економічного зростання економіки залишаються третій і четвертий технологічні уклади, засновані на низьких технологіях і які перебувають на периферії світової економіки. Вищі технологічні уклади – п'ятий і шостий – складають близько 4% (причому шостий – менше 0,1%).

Серед головних позитивних трендів слід зазначити постійне збільшення експорту ІТ-послуг (у 2018 р. на 0,5 млрд. дол. США в порівнянні з 2017 р.), а також позитивну динаміку в рейтингу Doing business (з 152-го місця в 2012 р. до 76-го місця в 2018 р.).

Сьогодні абсолютно очевидно, що Україна все глибше занурюється в «пастку бідності», що представляє своєрідне замкнене коло, з усіма відповідними наслідками (рис. 4.1).

Рис. 4.1 – Схема занурення країни в «пастку бідності»

Вперше поняття «пастка бідності» було сформульовано на прикладі ситуації з прогресивним оподаткуванням. Тому, в класичному варіанті «пастка бідності» являє собою ситуацію, при якій підвищення доходу людини з низькими доходами тягне за собою або втрату наданих державою пільг або підвищення оподаткування, при введенні якого практично «з'їдається» підвищення доходу. Наслідком цього є зниження, а іноді і ліквідація стимулів до заробляння грошей і деморалізація потрапивших до неї людей.

Вивченню виникнення «пастки бідності» для країн і виходів з неї присвятили свої дослідження такі видатні економісти

«досмітовської» епохи, як Ерік Райтнерт, Антоніо Серра, Фрідріх Ліст, Джок Керрі. Однак їх ідеї, теорії і практика відсутні в сучасних класичних підручниках з економіки. Основою сучасного розвитку країн стали принципи Вашингтонського консенсусу (відкриття ринків, повна лібералізація, жорстка бюджетна економія, тобто неможливість проведення активної промислової політики) та ігнорування нерівномірного розвитку країн, механізмів зростання їх багатства або бідності.

«Пастка бідності» найбільш притаманна економікам країн, що розвиваються (країни Африки та Південно-Східної Азії з економічним зростанням 1,5-2 %), які відчувають тривалу економічну стагнацію, незважаючи на сталий економічний розвиток світової економіки в цілому, тобто для самопідтримуючих механізмів поглиблення бідності населення, що перешкоджають розвитку країни. Критично важливою для країни, яка загнала себе в «пастку бідності», є структура її економіки, тобто домінуючі види діяльності, одні з яких призводять країну до «спеціалізації на бідності» і консервації її відсталості, а інші – до «спеціалізації на зростанні багатства» і стимулювання її розвитку.

При домінуванні в економіці видів економічної діяльності першого типу країна все глибше занурюється в «пастку бідності» і все міцніше консервує свою відсталість. До таких видів діяльності належать видобуток сировини, переважання в економіці країни сільського господарства і переробки з низькою валовою доданою вартістю і, як наслідок, експорт таких сировинних продуктів. У цьому випадку зростання ВВП є нестійким і легко може перетворитися на падіння економіки, тому що ціни на сировинні товари схильні до періодичного зниження, курс національної валюти зазнає значних коливань і навіть знецінюється, зростає інфляція, посилюється соціальне розшарування суспільства, основна маса населення країни стає все біднішою, поглиблюється спіраль бідності, консервується відсталість, все частіше відбуваються кризи і революції.

При домінуванні в економіці країни видів економічної діяльності другого типу (обробна промисловість з високою доданою вартістю, впровадження конкурентоспроможних технологій, високотехнологічний сектор, сфера інтелектуальних послуг, в т. ч. IT-індустрія) зростає продуктивність праці, зайнятість і доходи населення, спостерігається мультиплікативний вплив на інші галузі, стабілізується валютний курс, зростають прибутки і збільшуються надходження до бюджету. У цьому випадку країна створює потужну основу для розвитку спіралі збільшення економічного зростання.

В результаті все багаті країни залишаються багатими (і навіть більше багатіють) тому, що використовували одну і ту ж стратегію – відмовилися від експорту сировинних товарів і товарів первинної переробки і розвивали виробництва в тих галузях, де був сконцентрований технологічний прогрес. Прикладом слугує «економічне диво» післявоєнної Японії і Німеччині, створення економік нових індустріальних країн Південно-Східної Азії («азіатські тигри»).

«Секрет» подолання «пастки бідності» вивів ще в 1613 р. Антоніо Серра, який полягає в одночасному дотриманні чотирьох умов [66]: 1) відмова від експорту сировини; 2) активна промислова політика, спрямована на розвиток галузей, що виробляють товари з високою доданою вартістю; 3) диверсифікація цих виробництв, що створює вибухове зростання кількості робочих місць; 4) імпорт сировини з країн зі слабкими економіками і експорт на їх ринки товарів з високою доданою вартістю.

Головними причинами невдач економічних перетворень в Україні слід назвати: концептуальну непідготовленість економічних реформ, ігнорування передових досягнень світової та вітчизняної економічної науки, нерозуміння структурних особливостей української економіки в трансформаційний період. Необхідністю розвитку економіки України в умовах трансформаційної кризи є:

- новий економічний курс для переходу від експортоорієнтованого сировинного зростання до інноваційного;
- перехід від екстенсивних методів господарювання до

інтенсивних, що вимагає створення переробних виробництв переважно місцевої сировини, що дають можливість для накопичення людських і фінансових ресурсів, необхідних на перехід до постіндустріального суспільства;

– термінова переорієнтація з експорту сільськогосподарської сировини до поставок готової продукції харчової промисловості, металургійної сировини до поставок напівфабрикатів з доданою вартістю в чорній металургії, що дасть можливість доданий вартості накопичуватися в Україні (наприклад: внутрішня додана вартість на 1 т. руди в залізорудному концентраті становить 40 дол., а в залізничних піввагонах – 850 дол.; внутрішня додана вартість на 1 т. продовольчої пшениці в зерні становить 150 дол., в борошні – 270 дол., в сиропах – 500 дол. [67]);

– вбудовування вітчизняної продукції в зовнішні ланцюжки доданої вартості, в першу чергу – авіа- і ракетно-космічну промисловість, зв'язок, енергетичне і транспортне машинобудування НДДКР, ІТ-розробки;

– реіндустріалізація української промисловості з урахуванням технологічних реалій сучасної світової економіки (ті ж ракетно-космічна і авіакосмічна промисловість, біотехнологія, фармакологія, ІТ-індустрія, нанотехнології);

– пріоритетність малого і середнього бізнесу, що забезпечують максимальну ефективність вирішення різних проблем: від розробки і створення наукоємних технологій, переробки дефіцитних видів природної сировини до їх впровадження в промислове виробництво з метою насичення внутрішнього і зовнішнього товарних ринків конкурентоспроможною високоякісною продукцією;

– створення нових робочих місць у сфері інноваційного підприємництва – створення стартапів, бізнес-інкубаторів, інноваційних кластерів;

– збільшення інвестицій в інфраструктуру – дороги, транспорт, енергетику, електромережі, що створить нові промислові підприємства;

– відділення бізнесу від влади;

– формування як соціально відповідального бізнесу, так і соціально відповідальної державної влади.

Трансформація і розвиток національної економіки повинні формуватися як конкурентоспроможна економічна система, в основу якої закладається інвестиційно-інноваційна модель розвитку.

Глибокі дослідження і подальша реалізація трансформаційних перетворень в економіці України є запорукою розробки ефективної загальнонаціональної моделі соціально-економічного розвитку на основі трансформаційних зрушень. Розвиток національної економіки має формуватися як конкурентоспроможна економічна система, в основу якої закладається інвестиційно-інноваційна модель розвитку!

Науковою базою для всебічного врахування структурних пріоритетів трансформаційного періоду повинні стати довгострокові стратегії і програми соціально-економічного розвитку на 10-30 років, розроблені в рамках академічної, вузівської і галузевої науки. Однак фінансове забезпечення науки є обмеженим, що пов'язано з об'єктивними проблемами, перш за все з браком коштів у економіці. Державні витрати на фінансування наукових досліджень за роки незалежності України скоротилися більш ніж в 30 разів і з 2008 р. складають всього 1,51 % від ВВП, з них з держбюджету – 0,5 % (у 2005 р – 1,08 % і 0,41 % відповідно), тоді як в Швеції – 4,3 %, США – 3,8 %, Німеччини – 3,5 %, Росії – 2,5 % до їх ВВП, який до того ж в десятки разів, а то і в сотні разів більший за український. Витрати на інноваційний розвиток української економіки становлять трохи більше 1 % ВВП. Для порівняння: в 2007 р. цей показник в США дорівнював 2,62 %, в Японії – 3,33 %, в КНР – 1,43 % [68, с. 15]. Кількість вчених, які виїхали за межі України з 1990 по 2013 рр., зменшилася в 4 рази – з 313 тис. до 78 тис. чоловік, склавши 0,7 % від чисельності зайнятого населення країни. Для порівняння: в Білорусі цей показник становить 1,3 %, а в РФ – 1,1 % [69].

У Китаї, наприклад, витрати на розвиток інформатики в 1997 р. склали 25 млрд. дол., в 2002 р. – вже 71 млрд. дол. (тобто вдвічі більше, ніж весь ВВП України), а в Україні близько 5 млн. дол.,

тобто в 14 000 разів менше. І це незважаючи на те, що в Києві ще в довоєнні роки виготовили електронно-обчислювальну машину, а в подальшому створили потужну школу кібернетики. В середині травня 2009 р. Держрада Китаю виділила близько 5 млрд. дол. США на інноваційний розвиток авіабудування, зв'язку, фармакології і верстатобудування, тобто саме в ті напрямки, які в Україні також можуть бути пріоритетними.

Участь науки та всебічного аналізу життєдіяльності суспільства має сприяти підвищенню рівня прийнятих соціально-економічних рішень, стимулюванню творчої цілеспрямованості і відповідальності вчених, обліку інтелектуальної праці в створюваному ВВП країни. Участь науки в прогнозуванні виробництва і розробка стратегічних рішень має стати безперервною.

Реалізація механізму трансформації економічного потенціалу України для збільшення ефективності його участі в суспільному виробництві в умовах інтеграції в систему світогосподарських зв'язків передбачає здійснення економічних трансформацій в кожному окремо взятому регіоні країни. Для цього необхідно визначити значимість регіону як окремого, економічно самостійним суб'єктом трансформації національної економіки.

Основою практичної реалізації трансформації національної економіки в сучасних умовах можуть стати конкурентні переваги, джерелом яких є високі технології. У структурі української промисловості і сфери послуг все ще зберігається ряд секторів, які, маючи унікальні високі технології, здатні виконати роль експортного двигуна. Це, в першу чергу, авіакосмічна промисловість, суднобудування (розвиток комерційного флоту на основі освоєння досягнень військового суднобудування), космічні послуги щодо введення-виведення об'єктів на навколоземну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення і т. п. Саме в напрямку перетворення переважно сировинного експорту в експорт продукції з високим ступенем доданої вартості буде здійснюватися

трансформація українського суспільства від індустріального до постіндустріального, від традиційної до «нової економіки».

РОЗДІЛ 2	РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ
ГЛАВА 5	ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА
5.1	<i>Сутність і джерела економічного зростання</i>
5.2	<i>Економічне зростання як основа розвитку національної економіки</i>
5.3	<i>Науково-технічний прогрес і його вплив на економічне зростання</i>

ГЛАВА 5. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

5.1 Сутність і джерела економічного зростання

Економічний прогрес будь-якої країни може бути досягнутий при вирішенні чітко поставлених економічних цілей. Назвемо найбільш важливі з них:

– досягнення економічного зростання. Бажано забезпечити виробництво більшої кількості та кращої якості товарів і послуг. Іншими словами – досягнення більш високого рівня життя населення;

– збереження економічної ефективності, необхідно отримати максимальну віддачу при мінімальних витратах наявних обмежених виробничих і природних ресурсів;

– збереження платіжного балансу, прагнути до підтримки розумного балансу своєї міжнародної торгівлі та міжнародних фінансових угод.

– забезпечення стабільного рівня цін. Необхідно всіма силами уникати різкої інфляції і дефляції.

Економічне зростання – складне, неоднозначне поняття. Існує безліч точок зору до його визначення, сутності, але у великій кількості підходів і теорій є спільні риси. У сучасній науці існують такі основні теорії вивчення економічного зростання:

1) неокласична – економічне зростання є результатом сукупної дії суто економічних механізмів і не може бути штучно керованим з боку держави (М. Фрідман, Л. Вальєрас, А Маршалл);

2) неокейсіанська – економічне зростання пов'язане з впливом великої сукупності як економічних, так і неекономічних чинників (С. Фудзіно, О. Сімокура, Д. Тобін);

3) еволюційна – економічне зростання є результатом постійного розвитку і ускладнення національної економіки.

Ці три напрямки виходять з того, що економічне зростання – це економічне явище, при якому довгострокові темпи зростання виробництва товарів і послуг стійко перевищують темпи зростання населення. Воно покликано забезпечувати вихід економіки за межі

раніше існуючих виробничих можливостей, перехід її до нового, більш високого рівня. Це пом'якшує протиріччя між необмеженими потребами населення і ресурсами країни, підвищує рівень доходів населення, покращує умови праці (наприклад, оновлення обладнання, кондиціонування робочих приміщень). При цьому, економічне зростання, в тій чи іншій мірі, залишається центральною проблемою макроекономічної політики усіх держав.

На темпи економічного зростання впливають такі макроекономічні фактори як:

- переважання інноваційної інфраструктури в галузевій структурі ВВП;
- скорочення енерго- і матеріалоємності виробництва;
- створення сприятливого інвестиційного клімату для збільшення прямих іноземних інвестицій в економіку країни;
- зростання інвестицій в основний капітал;
- оптимальне співвідношення експорту та імпорту, особливо наукоємної продукції та сировинних ресурсів;
- зниження абсолютної і відносної величини зовнішнього боргу країни;
- зростання продуктивності праці;
- низький рівень інфляції і безробіття;
- високий кадровий потенціал;
- підвищення освітнього рівня і рівня життя населення та ін.

Таким чином, можна стверджувати, що економічне зростання відбиває зміни як матеріально-речової, кількісної, сторони, так і соціальної, якісної, сторони розвитку людського суспільства. У зв'язку з цим процес економічного зростання супроводжується не тільки збільшенням виробництва, але і підвищенням рівня життя населення, який, зокрема, передбачає: поліпшення матеріального добробуту населення; розвиток інтелекту людини і підвищення його духовного багатства, розвиток науки, освіти, культури; збільшення вільного часу; розвиток галузей соціальної інфраструктури; зростання інвестицій в людський капітал; забезпечення безпеки

життя людей і їх умов праці; соціальну захищеність безробітних і непрацевдатних.

Автором *теорії стадій економічного зростання* є У. Ростоу. Дана теорія припускає перехід від традиційного до інформаційного суспільства в шість етапів (стадій) [70].

1. Традиційне суспільство.
2. Перехідне суспільство (take-off) – стадія «створення передумов для зльоту».
3. Стадія «зліт».
4. Стадія «зрілості».
5. Епоха «високого масового споживання».
6. Стадія «пошуку якості життя».

Значну увагу проблемі економічного зростання приділено в працях лауреата Нобелівської премії за 1971 р. за дослідження з історії економічного зростання розвинених країн С. Кузнеця. Він визначив економічне зростання як «довгострокове збільшення здатності господарства забезпечувати все більш різноманітні потреби населення за допомогою все більш ефективних технологій і відповідних їм інституціональних та ідеологічних змін» [71]. У той же час С. Кузнець стверджував, що виключно прискорення економічного зростання не може служити заставою зростання добробуту людей і що економічне зростання не є самоціллю, а є лише засобом розвитку. Він виділив шість характеристик економічного зростання, притаманних майже всім розвиненим країнам [72, с. 109]:

1. Високі темпи зростання ВВП на душу населення.
2. Високі темпи зростання продуктивності факторів виробництва і продуктивності праці.
3. Високі темпи структурної трансформації економіки.
4. Високі темпи соціальної та ідеологічної трансформації суспільства.
5. Здатність розвинених країн знаходити за кордоном ринки збуту і джерела сировини.

6. Охоплення результатами подібного економічного зростання менш 1/3 населення світу.

Перша і друга характеристики – найважливіші кількісні показники розвитку економіки країн, третя і четверта відображають структурну трансформацію, а п'ята і шоста характеризують міжнародні масштаби економічного зростання. Сполучною ланкою всіх цих факторів економічного зростання, за висловом С. Кузнеця, є «масове застосування технічних нововведень» [72, с. 111]. Воно й створює приріст суспільного продукту, частина з якого йде на нові науково-технічні розробки, які, в свою чергу, ще більше прискорюють економічне зростання, і весь процес приймає самовідтворюваний характер.

У зв'язку з цим особливої ваги набувають концептуальні принципи моделі економічного зростання, запропонованої *П. Ромером*. Поряд із виробничими чинниками (людський капітал, витрати праці та капітал, елементи якого не є взаємозамінними) він розглядає особливий неконкурентний виробничий чинник – знання. За Ромером, темпи економічного зростання, при незмінності ціни нових технологій, залежать лише від величини людського капіталу, зосередженого у сфері здобуття нових знань. Унаслідок цього саме дослідницький сектор набуває значення головного чинника економічного прогресу [73].

Одним із перших провідну роль науково-технічного прогресу (НТП) у виробничому процесі показав *Р. Солоу* (лауреат Нобелівської премії 1987 р. за аналіз принципів економічного зростання), якій на конкретних розрахунках довів, що за 1909-1949 рр. більш як 80% збільшення випуску продукції за один рік відпрацьованого часу відбулося за рахунок науково-технічного прогресу. Тобто одним із найважливіших висновків, зроблених на основі моделі Р. Солоу, є провідна роль досягнень НТП в економічному зростанні [74].

Е. Денісон, використовуючи дані за 1929-1982 рр., вказував на процес накопичення знань, що забезпечує 2/3 економічного

зростання за рахунок НТП. Решта пов'язана з ефективнішим розміщенням ресурсів та з економією чинників виробництва на одиницю продукції завдяки збільшенню масштабів виробництва, можливість якого надав НТП [75].

Позитивний взаємозв'язок НТП та економічного зростання був доведений багатьма дослідниками у рамках неокласичних моделей зростання з екзогенним технічним прогресом. Так, вплив інноваційних факторів на соціально-економічний розвиток суспільства зазначав французький дослідник *Жан Кондорсе*: «Прогрес наук забезпечує прогрес промисловості, який потім і прискорює наукові успіхи, і цей взаємний вплив, дія якого відновлюється, повинно бути визнано наймогутнішим фактором удосконалення людського роду» [76]. «Міць країни визначається не масштабами видобутої з надр землі сировини і виготовлених напівфабрикатів, а масштабами розвитку наукомістких видів виробництва, систем інформаційного забезпечення, широким спектром товарів споживчого призначення, поліпшенням стану навколишнього середовища, збільшенням часу для повноцінного дозвілля і т. п.» [79, с. 598].

Тому нова якість економічного зростання має виражатися, насамперед, у підвищенні ефективності виробництва на основі інноваційного розвитку економіки, досягнень НТП, в застосуванні ресурсозберігаючих технологій, в якісному перетворенні структури виробництва. У загальному обсязі виробництва повинна підвищуватися вага таких наукоємних галузей як приладобудування, випуск ЕОМ, електротехніка, атомна електроенергетика, виробництво синтетичних смол, пластмас та інших виробництв, що використовують досягнення НТП, що мають перспективні можливості для розвитку в умовах економіки України.

Логічним подовженням економічного зростання є економічний розвиток, який, найчастіше, ототожнюється з ним, але не ідентично йому, і яке можна визначити, як соціальну спрямованість економічного зростання. По-перше, розвиток відбувається і тоді, коли зростання немає, але закладаються передумови для нього. По-

друге, воно може виражатися в структурних перетвореннях, можливих новації, які безпосередньо до економічного зростання не приводять. По-третє, розвиток може здійснюватися і по низхідній лінії, коли не тільки немає кількісного зростання, але і йде процес економічного спаду – негативний стан економіки, пов’язаний з його занепадом, деградацією. По-четверте, економічний розвиток не є лінійним процесом, пов’язаний з постійним зростанням. В рамках національної економіки він відбувається хвилеподібно і найчастіше циклічно, що пов’язано з тим, що на одних проміжках економіка може мати негативну динаміку, а на інших – позитивну.

Головне завдання держави – максимально повно використовувати існуючі чинники, перенаправити їх в потрібну сторону, щоб орієнтувати економічне зростання на реалізацію інтересів усього населення.

5.2 Економічне зростання як основа розвитку національної економіки

З моменту набуття незалежності в Україні здійснюється трансформація економіки, яка виявилася складнішою, ніж передбачалося спочатку реформ. Зламани створювані десятиліттями організаційні структури і зв’язки, сформували новий клас власників. Слепе слідування порадам прихильників Вашингтонського консенсусу, апеляція до «невидимої руки ринку», яка «з часом все розставить по місцях», відсутність реальних структурних реформ в економіці призвели до різкого економічного спаду, який в науковій літературі отримав назву «трансформаційного» [80]. Все це поглиблювалося відсутністю досвіду, політичним екстремізмом перших реформаторів, що позначилося на ефективності трансформації економіки. При цьому головною ідеєю була побудова ринкової економіки, заснованої на демократичних принципах.

Відкривши свої кордони і ринок, Україна зіткнулася з економікою більш розвинених країн, де визначальними факторами стали науково-технічний прогрес, глобалізація світогосподарських зав'язків і потужний економічний потенціал країн, які в умовах глобальної конкуренції шукають ринки збуту своїх товарів і послуг.

Минулий період дає багату основу для аналізу пройденого шляху ринкових перетворень економіки, коригування реформ, для наукових узагальнень і практичних висновків щодо подальшого поглиблення економічної трансформації. У 1980-х роках на Україну припадало 48 % виробничих потужностей, 16-18 % випуску промислової продукції і 23-25 % сільськогосподарської продукції Радянського Союзу. Українська соціалістична республіка в 1989 р. виробляла 34 % сталі, 23,5 % вугілля, 46% залізної руди, 83,3 % марганцевої руди, 73,6 % марганцевих сплавів, 56 % цукру, 36 % телевізорів СРСР. Українські підприємства, що належали до радянського військово-промислового комплексу, виготовляли майже половину всіх танків і ракет (12 типів з 20) і значну частину електронного обладнання. Україна виробляла понад однієї тони зерна (в тому числі пшениці, жита і кукурудзи) на одну людину; більше сталі і електроенергії на одного жителя, ніж будь-яка інша з сусідніх країн. Продукція суднобудування, літакобудування, військова техніка відповідала світовим стандартам і мала підвищений попит на міжнародних ринках [81, с. 96]. Розпад СРСР призвів до розриву колись єдиного народногосподарського комплексу з високим ступенем інтегрованості. У 1990 р. в Україні лише 7 % промислової продукції вироблялося поза рамками загальносоюзних міністерств. Особливо значним був ступінь кооперації в машинобудівельному комплексі: у виробництві автомобільної та авіаційної продукції понад 80 % комплектуючих надходило з інших республік Союзу, в основному з Росії.

Починаючи з 1991 р., в Україні спостерігалось значне скорочення економічних показників. За період 1991-1994 рр. обсяг ВВП скоротився на 45,6 %, промислового виробництва – на 40,4 %,

сільськогосподарського – на 32,6 %. Виробництво металорізальних верстатів скоротилося в 92,5 рази (з 37 тис. штук до 400), тракторів – в 26,5 разів (з 106 тис. до 4 тис.), телевізорів – в 25 раз. Були повністю розбалансовані грошова та фінансова системи. Гіперінфляція протягом одного 1993 р. досягла небувалої в мирний час величини – 10256 % [81, с. 97]. У цей період, серед країн з перехідною економікою, Україна характеризувалася одним з найбільш низьких рівнів монетизації ВВП. Це доводить співвідношення між реальною грошовою масою і обсягом ВВП. За 1998 р. цей показник становив 13,6 %. Для порівняння: в Польщі – 40 %, в Угорщині – 42 %, в Чехії – 71 %, в Китаї – 120,8 % [82, с. 3]

Рівень зносу основних фондів склав 58,3 %, а частка використання застарілих фондів наблизилася до 70 %, в т. ч. в промисловості – 41,8 %, сільському господарстві – 26,6 %, будівництві – 40,3 %. Крім того, 40 % основних виробничих фондів служать понад 20 років, ще 40 % – від 10 до 20 років. У взаємовідносинах між учасниками ринку безпрецедентних масштабів набуло поширення бартерних угод. За 1998 р. промислові підприємства за гроші реалізували тільки 45,3 % своєї продукції. Як наслідок, цілі галузі, особливо в сільському господарстві, випадали зі сфери товарно-грошових відносин.

За роки кризи (1991-1999 рр.) обсяги ВВП скоротилися на 59,2%, промислової продукції – на 48,9 %, сільськогосподарської – на 51,4 %. Реальна заробітна плата зменшилася у 3,8 рази [83, с. 38].

За перше десятиліття незалежності були прийняті законодавчі акти щодо залучення іноземних інвестицій, активізації зовнішньої торгівлі, створення спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Але вони виявилися недосконалыми, що і призвело до «шокової» лібералізації зовнішньоекономічної діяльності і обернулося величезними збитками, тому що поза увагою залишилися рекомендації щодо поетапного переходу до відкритої економіки. Основними чинниками, обставинами і стратегічними недоліками, що викликали

економічну кризу 90-х років ХХ ст., можна назвати наступні [84, с. 11-12]:

- відсутність ретельно підготовленої та обґрунтованої програми реформування економіки країни;
- відсутність чітко визначеного і ретельно підготовленого перехідного періоду до вільного економічного ринку;
- відсутність на першому етапі стихійного і слабо керуємого реформування спеціального, нехай навіть і тимчасового, механізму регулювання;
- проведення приватизації та лібералізації цін в недостатньо підготовленому науковому і організаційному режимі, що призвело до дестабілізації виробництва і глибокої економічної кризи;
- відсутність на першому етапі реформування повного і якісного набору законодавчих актів, що визначають успішне входження в ринок, а також повна відсутність понять про те, що в нових умовах ринкової економіки повинна бути створена багаторівнева система економічних законів, за якими на базі цієї системи необхідно організувати законотворчість і функціональне законодавство;
- стихійне, шокове, штучне порушення систем галузевого управління і традиційно сформованих систем планування виробництва і розподілу ресурсів;
- повна втрата стратегічного планування національною економікою та галузей промисловості;
- наростання техніко-економічних диспропорцій (масове недовантаження виробничих потужностей, деградація постіндустріального сектора, екстенсивне використання ресурсів, проїдання основного капіталу і т. ін.);
- непродумане рішення про скорочення виробництва на заводах «оборонки»; затягування розробок і реалізації конверсійних програм;

- стихійний, а потім слабо керований розвиток інфляції, дестабілізуючий промисловість і особливо її ланки, які мають тривалий виробничий цикл;
- культивування думки, що зростання цін на «все і вся» пов'язано з підвищенням цін на енергоносії;
- величезна розбалансованість цін на товари послуги, обладнання, транспорт, зарплату і т. д., яка виявилася справжньою причиною не платежів;
- введення жорсткого податкового тягаря, що не стимулює виробництво продукції, майже повністю блокує розширене відтворення. До того ж створення складної і запутаної системи оподаткування зажадало створення не менше громіздкої інфраструктури стеження за рухом податків;
- майже повне припинення державного інвестування ряду галузей промисловості;
- явні прорахунки: в очікуванні великого припливу в країну іноземного капіталу та в інвестуванні розвитку виробництва на базі зростаючого українського приватного капіталу;
- ліквідація державних інвестиційних банків і прямого пільгового кредитування;
- створення безлічі акціонерних комерційних банків, в загальноприйнятому механізмі дії яких абсолютно відсутній інтерес довгострокового кредитування та інвестування виробництва;
- «розбухання» центральних органів влади і управління, представники яких створили новий тип бюрократії і чиновництва;
- превалювання політичної боротьби за владу над економічними проблемами;
- повна втрата управління НТП; невиправдане, іноді вимушене скорочення НДДКР, форпостів академічної та галузевої науки;
- масовий від'їзд в інші країни вчених і висококваліфікованих фахівців, які втратили в Україні престиж професії, заробіток, місце роботи;

- все більш екстенсивне використання робочої сили при загальній тенденції до погіршення її якості (зниження рівня вищої та професійно-технічної освіти, кваліфікації тощо);
- наростання негативних соціально-демографічних процесів (скорочення тривалості життя, прискорене старіння населення і т. ін.);
- посилення екологічної напруженості і зниження якості життя населення.

Економічне зростання, на якому базується економічний розвиток будь-якої країни, є «ядром» економічного розвитку, найважливішою економічною метою будь-якої держави і в значній мірі визначає її. Починаючи з 1999 р., в економіці України почалося повільне економічне зростання, узагальнюючим показником якого є ВВП країни. Тренд руху ВВП (падіння, зростання і його темпи) – головний економічний показник, що характеризує стан економіки країни. Номінальний ВВП України за період 2013-2015 рр. скоротився вдвічі, а потім, поступово, майже досяг рівня 2014 року (рис. 5.1).

За період 2000-2008 рр. для України характерно економічне зростання на тлі стійкої тенденції скорочення загальної кількості населення: середньорічний темп зростання становив 7,1 % (у 2004 р. – 12,1 %). Однак його індекси у 2005 р. (2,7 %) та у 2008 р. (2,3 %) свідчать про нестабільність економічного зростання [85].

Особливістю цього періоду став екстенсивний характер економічного зростання економіки, який визначався, в першу чергу, сприятливою зовнішньою кон'юнктурою на чорні метали та транзитною складовою України щодо поставок енергоносіїв та вантажоперевезень.

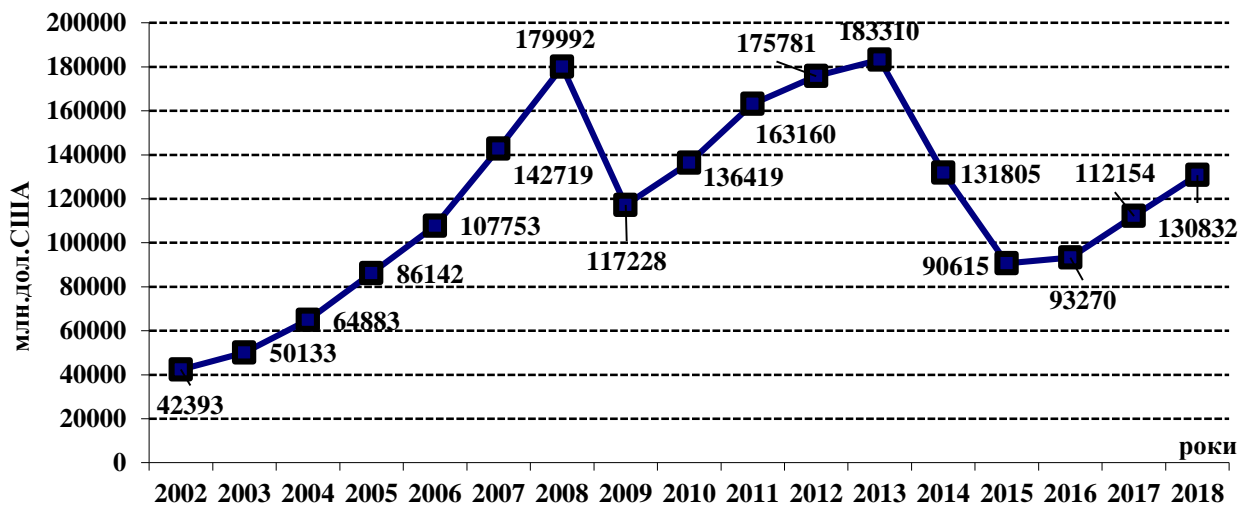

Рис.5.1 – Номінальний ВВП України, млн. дол. США [85]

В результаті консервування застарілої техніко-технологічної бази виробництва не було досягнуто технологічного зростання країни. Світова фінансова криза 2008-2009 рр. поглибила падіння розвитку економіки України у 2009 р.: спад обсягу ВВП порівняно з 2008 р. становив – 14,8 %, що стало найглибшим падінням у світі.

На темпи економічного зростання впливають такі макроекономічні фактори як: зміна номінального і реального ВВП, його галузева структура, валова додана вартість, скорочення енерго- і матеріалоемності виробництва, створення сприятливого інвестиційного клімату, оптимальне співвідношення експорту та імпорту, особливо наукоємної продукції та сировинних ресурсів, низький рівень інфляції та безробіття, зниження абсолютної і відносної величини зовнішнього боргу, рентабельність виробництва, зростання продуктивності праці, високий кадровий потенціал, підвищення освітнього рівня і рівня життя населення та ін. Темпи зростання ВВП деяких країн показані на рис. 5.2.

В даний час частка ВВП України в світовому ВВП становить всього 0,12 % (причому в 1992 р. він становив 0,36 %). Для порівняння: частка ВВП Польщі в світовому ВВП становить 0,75 %, РФ – 2,5 %, США – 25 %.

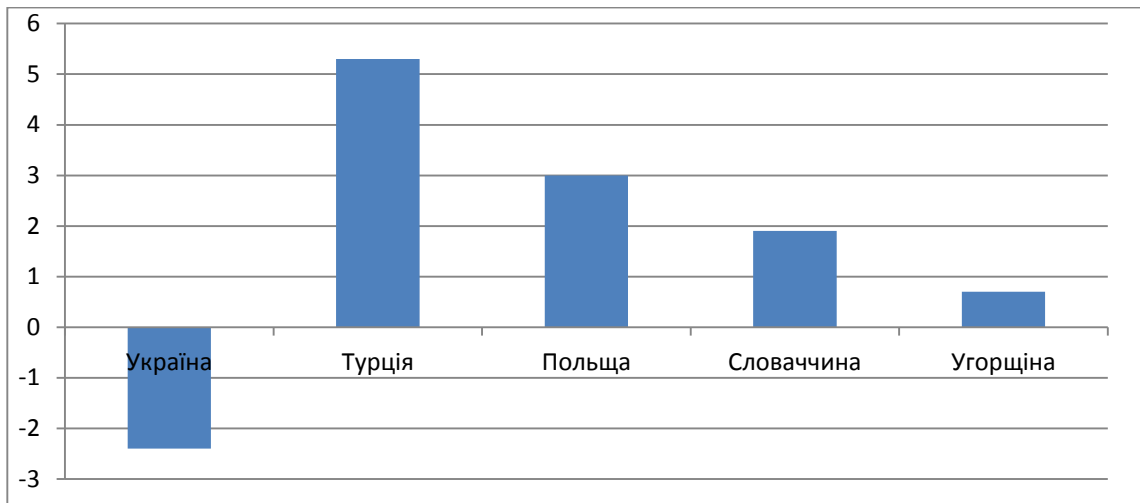

Рис. 5.2 – Середні темпи зростання ВВП в постійних цінах в 2009-2018 рр., %

Найбільш важливим для характеристики економічного зростання країни є виробництво ВВП на душу населення. У 2007 р. в Польщі цей показник становив 15381 дол. (у 2018 р. – 15431), в Литві – 16676 дол. (у 2018 р. – 19141), в Словаччині – 19175 дол. (у 2018 р. – 19582), в Німеччині – 33405 дол. (у 2018 р. – 48264), в Україні – 6559 дол. (у 2018 р. – 2820), тоді як у 1990 р. – 8108 доларів на одну особу. При цьому загальна чисельність населення країни знизилася з 51,7 млн. чоловік у 1990 р. до 42,2 млн. чоловік у 2018р., погіршилася якість робочої сили у зв'язку з відтоком найбільш активної її частини зі сфери виробництва в сферу послуг і торгівлі. Найбільші темпи зниження ВВП на душу населення спостерігалися у 1994 р. – 38,8 %. За версією МВФ, наша країна по ВВП на душу населення знаходиться на 128 місці (2018 р.) між Гондурасом і Лаосом.

Більш точним показником ВВП на душу населення є показник, розрахований за паритетом купівельної спроможності (ПКС), який враховує різницю курсу валют і цін. Якщо у 1990 р. цей показник на 24 % перевищував середній світовий рівень (6,8 тис. дол. проти 5,5 тис.), то у 2017 р. став в два рази нижче середнього світового рівня (8,7 тис. дол. проти 17,1 тис.). У 2018 р. ВВП на душу населення за ПКС України склав 9,21 тис. дол.; в країнах, що розвиваються –

12,51 тис., розвинених – 51,42 тис. дол. (рис. 5.3). За версією МВФ, наша країна за цим показником знаходиться на 114-му місці – між Бутаном і Марокко.

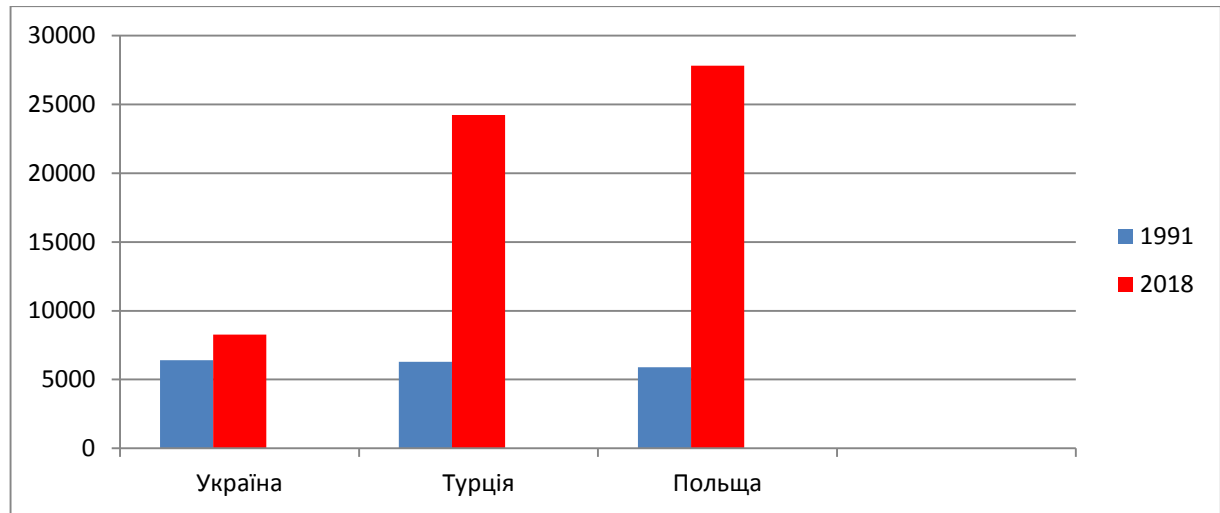

Рис. 5.3 – ВВП на душу населення за ПКС, дол.

Стійке економічне зростання можливе за умови зростання інвестицій в основний капітал, чого не можна сказати про ситуацію, що склалася в Україні. Якщо в 2003 р. спостерігалися максимальні за роки незалежності капіталовкладення – понад 31 %, то до 2009 р. зниження було просто катастрофічним – 41,5 %. Цей показник в Україні, починаючи з 2010 р., значно нижче середньосвітового, і мав за період 2011-2014 рр. тенденцію до критичного зниження (рис. 5.4).

У структурі ВВП України частка промисловості досить велика і спад в ній практично виключає економічне зростання. Промислове виробництво справляє визначальний вплив на стан справ в транспорті, в будівництві і опосередковано впливає на інші галузі економіки, тобто динаміка промислового виробництва прямо або побічно в значній мірі формує динаміку економіки в цілому. Тому, в пошуку шляхів забезпечення економічного зростання в країні необхідно, в першу чергу, звернутися до промислового сектору економіки. У 1991 р. питома вага України у світовому виробництві промислової продукції становила 0,57 %, у 2013 р. – 0,2 %, а до 2018 р. – всього 0,14 %.

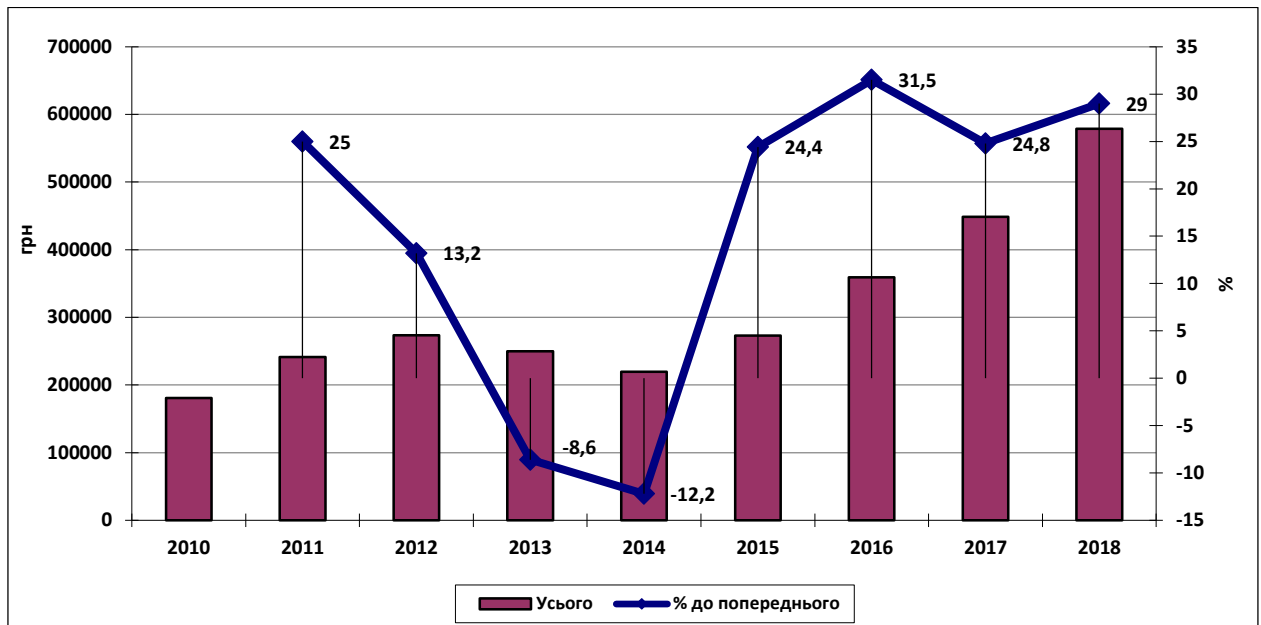

Рис. 5.4 – Темпи зростання інвестицій в основний капітал, %
 • розрахунки авторів на підставі [86]

Найбільш значний спад промислового виробництва в Україні спостерігався в 1994 р (-27,3 %). Вихід зі стагнації припав на 2000 р. Однак в подальшому розвитку країни знову спостерігалися негативні наслідки зниження частки промисловості у ВВП (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Динаміка питомої ваги промисловості у ВВП України, %

Рік	Питома вага промисловості у ВВП України, %
2008	33,6
2009	29,6
2010	31,3
2011	29,1
2012	28,4
2013	26,2
2014	25,4
2015	24,4
2016	16,7
2017	27,7
2018	24,8

До 2018 р. країна втратила 20 % промислового виробництва (з урахуванням втрати АР Крим та окупації промислової частини Донбасу). Структура промисловості, навіть більше, ніж в попередні роки, зорієнтована на енергоємні, залежні від імпорту енергоносії, виробництва (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 – Структура промисловості України, % [87]

Галузі промисловості	1990	2013	2016	2017	2018
Електроенергетика	6,0	8,0	27,0	27,0	27,0
Паливна	17,0	11,0	8,0	8,0	12,0
Металургія	25,0	12,0	15,0	16,5	15,0
Хімічна та нафтохімічна	7,0	18,0	3,0	2,7	6,0
Машинобудування	16,0	14,0	6,0	6,1	6,0
Легка	6,0	3,0	0,9	1,0	1,0
Харчова	18,0	27,0	22,0	21,0	21,0
Інші галузі	5,0	7,0	18,0	18,0	12,0
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Українська економіка, згідно з дослідженнями Світового Банку, найбільш енергоємна у світі: понад 3 кг ум. палива / дол. ВВП, що в 22 рази більше, ніж в Німеччині; в 16 разів більше, ніж в Росії; в 13 разів більше, ніж в Білорусії і в 8 разів більше, ніж в Молдові. Зрозуміло, швидко впровадити енергозберігаючі технології не вдасться. Енергоємність ВВП поступово повинна бути знижена у 2030 р. до 0,24 кг. ум. палива. Також 2030 р. повинен бути знижений рівень енергетичної залежності від зовнішніх поставок палива (природний газ, нафта, уран) з 54,8 % до 11,7 %.

Протягом останніх років в економіці України продовжують спостерігатися негативні тенденції:

- рівень прямих іноземних інвестицій останні три роки зростає дуже повільно (рис. 5.5);

- майже вдвічі скоротився експорт товарів та послуг з 2012 р. по 2018 р.;

- з 12,9 млрд. до 5 млрд. дол. США скоротилася частка експорту продукції машинобудування у загальному експорті товарів

з 2012 р. по 2018 р.;

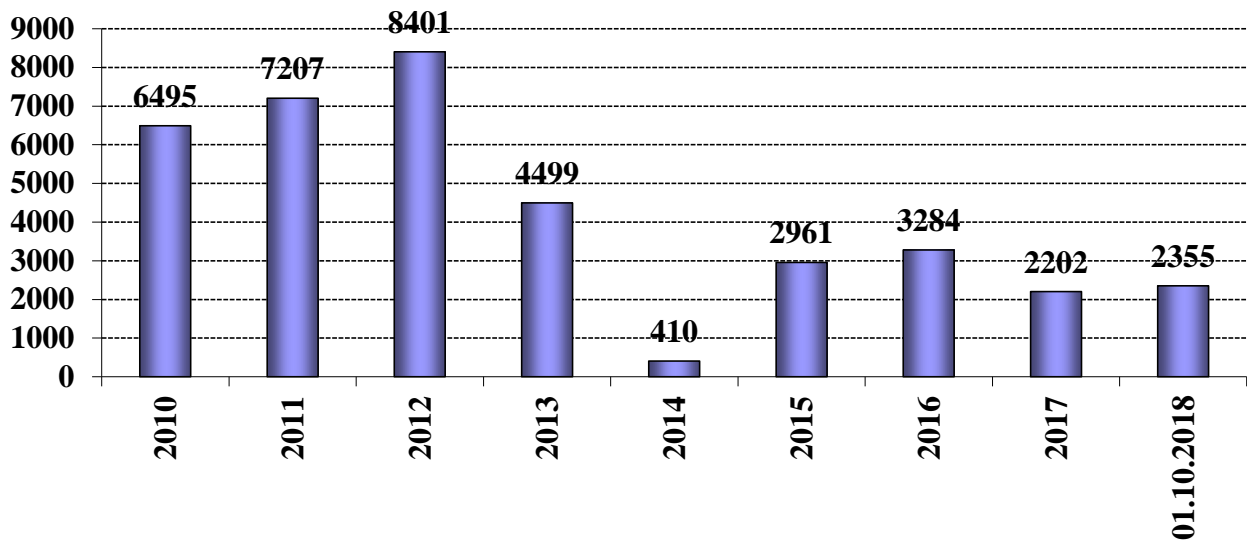

Рис.5.5 – Обсяг прямих іноземних інвестицій, на 1.01.2018р.,
млн. дол. США

– близько 70 % (25,4 млрд. дол.) експорту товарів складають: сільськогосподарська продукція, мінеральні продукти, окремі види продукції хімічної промисловості, деревина, сировина для легкої промисловості та металургійна продукція. Рівень експорту високотехнологічної продукції, починаючи з 2012 р., постійно знижується (рис. 5.6);

– частка сукупних національних витрат на НДДКР в ВВП (наукоємність ВВП) знизилася з 2,4 % в 1991 р. до 0,17 % в 2019 р.;

– всього 16,2 % підприємств займаються впровадженням інновацій у виробництво (тоді як у 1990 р. їх було 36 %).

За період 2010-2018 рр. суттєво змінилася структура ВВП (рис. 5.7).

У той час, коли збільшуються частки таких видів діяльності, як сільське господарство, торгівля й операції з нерухомістю, державне управління і оборона, діяльність в сфері інформаційних комп'ютерних технологій, зменшується частка переробної промисловості, будівництва, транспорту, освіти, охорони здоров'я та ін. [88].

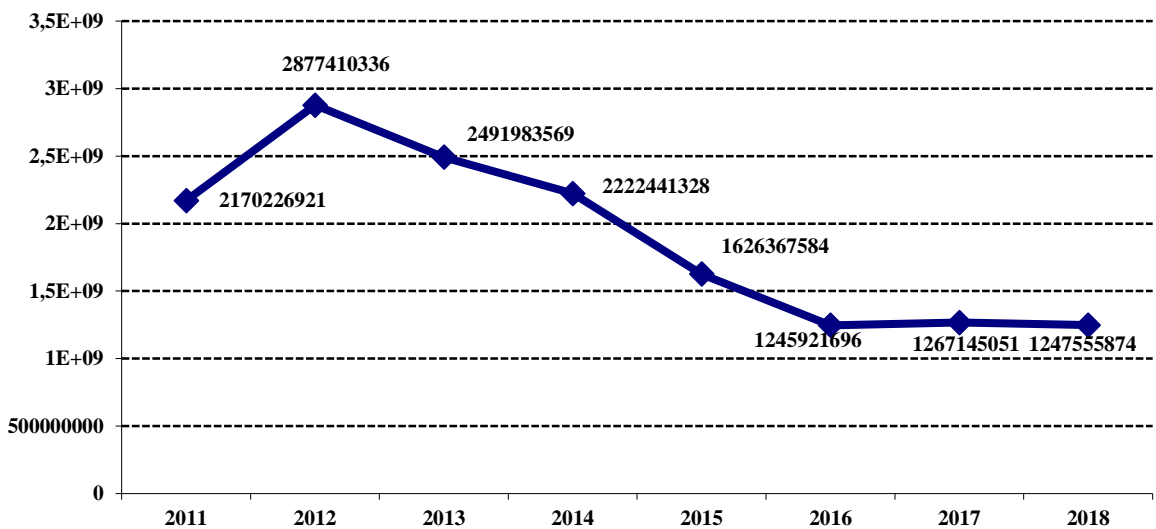

Рис. 5.6 – Динаміка високотехнологічного експорту в Україні, дол. США [85]

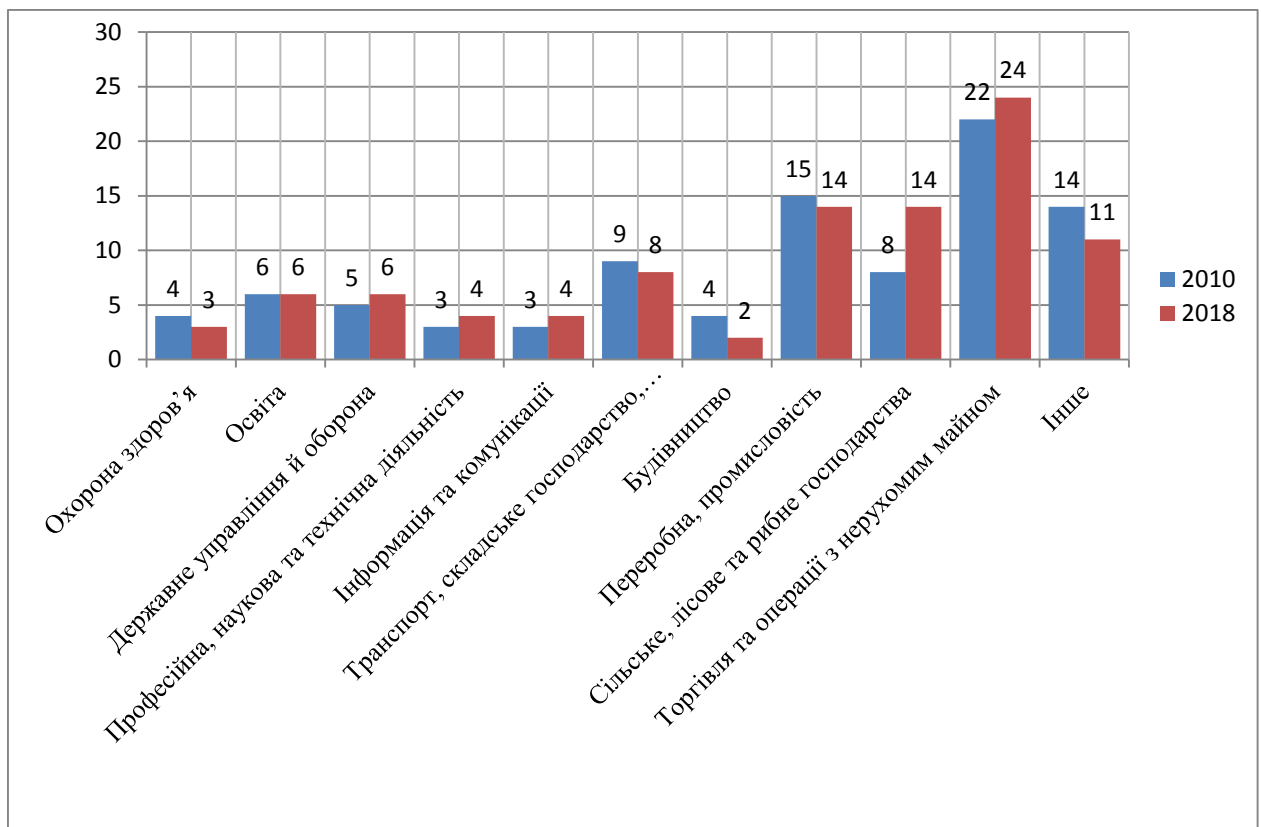

Рис. 5.7 – Порівняння структури ВВП за видами економічної діяльності у 2010 та 2018 рр., % [89]

Головним критерієм ефективності економічної діяльності, отже, і економічного зростання, є її вплив на динаміку реального зростання ВВП як в короткій, так і в довгостроковій перспективі.

Цей вплив відстежується через комплексну і динамічну оцінку всіх складових частин цієї діяльності, які в офіційній статистиці виступають як зміст і фактори формування статей платіжного балансу, що є узагальнюючим показником платоспроможності країни (табл. 5.3).

Таблиця 5.3 – Платіжний баланс України, млрд. дол. США

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рахунок поточних операцій	-16,5	-4,6	1,6	-1,3	-2,4	-4,5
Баланс товарів і послуг	-15,6	-4,6	-2,4	-6,5	-8,6	-11,2
Баланс первинних і вторинних доходів	-0,9	0,0	4,0	5,1	6,2	6,7
Грошові перекази	8,5	6,5	7,0	7,5	9,3	10,9
Фінансовий рахунок («-» – запозичення)	-18,6	9,1	1,2	-2,6	-5,0	-7,4
Державний сектор	-4,9	-3,7	-4,6	0,8	-2,1	-2,9
Прямі інвестиції (сальдо)	-4,1	-2,2	-2,9	-2,0	-2,5	-1,4
Портфельні інвестиції (сальдо)	-4,0	2,7	0,6	0,0	-0,3	-0,1
Інші інвестиції (сальдо)	-6,2	12,8	7,8	-1,9	0,4	-1,3
Помилки і пропуски	-0,6	0,5	-0,3	-0,6	0,5	1,7
Загальний баланс	2,0	-13,3	0,8	1,3	2,6	2,9
Кредити МВФ	-5,6	0,9	5,2	1,0	0,1	-0,7
Зміни в резервах	-3,6	-12,4	6,0	2,3	2,7	2,2

Постійне зростання з 2006 р. негативного балансу в розрахунку поточних операцій (з -1,6 млрд. дол. у 2006 р. до -16,5 у 2013 р. і його зниження в 2018 р. до -4,5 млрд. дол.) означає, що динаміка валового національного доходу України є недостатньою для задоволення сукупного попиту, що росте в двозначному вимірі. Саме фактор фінансування дефіциту поточного рахунку платіжного балансу (в першу чергу дефіцит зовнішньої торгівлі) є причиною запозичень України на зовнішньому ринку у міжнародних фінансових організацій, країн-спонсорів і приватних міжнародних інвесторів.

Дефіцит торгівлі товарами і послугами у 2018 р. перевищив 11 млрд. дол, що склало 9 % ВВП. Негативне сальдо торгового балансу

(«рекордне» негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами було відзначено у 2008 р.: -18,5 млрд. дол. США, яке збільшилося з 2007 р. на 63,7 %) може мати тільки одне виправдання: якщо імпорт росте за рахунок ввезення товарів інвестиційної номенклатури. Цього в Україні, на жаль, не спостерігається. Таким чином, падіння темпів приросту експорту є наслідком загального уповільнення зростання економіки.

За роки незалежності не було створено стимулів для нарощування імпорту високих технологій, закупівлі ліцензій, ноу-хау для виробництва національних конкурентоспроможних товарів. З цією метою не застосовувалися ні пільгові ставки імпортного податку, ні зниження ставки податку при ввезенні машин і устаткування, виготовлених на основі запатентованих технічних рішень і захищених новітніх технологій.

З моменту проголошення незалежності структура імпорту в Україну не змінилася: переважає ввезення продукції машинобудування (транспортні засоби, побутова техніка) і мінеральних продуктів (при збільшенні їх обсягів), на частку яких припадає 60 % імпортних поставок. Деякі товарні позиції, такі як теле-, радіо- та електротовари (частка яких становить 90-95 %), текстиль, взуття і парфюмерно-косметичні товари (70-88 %) майже повністю забезпечуються за рахунок продукції іноземного виробництва. Структура експорту України (43 млрд. дол. у 2018 р.) все більше стає схожою на експорт найбідніших країн світу, в якому переважають сільськогосподарські продукти і продукція з незначною доданою вартістю (рис. 5.8).

Останнім часом суттєво погіршилася ситуація в сфері охорони здоров'я. За даними Державної служби статистики України за період 2010-2018 рр. кількість медичних кадрів скоротилася на 145 тис. осіб. У рейтингу країн за рівнем смертності у 2018 р. (за даними Central Intelligence Agency) Україна займала 6-е місце з 226 країн. Для порівняння: у 2014 та 2015 рр. – 2-ге місце, у 2017 р. – 5-е місце (рис. 5.9).

Рис. 5.8. – Структура експорту України в 2018 р., %

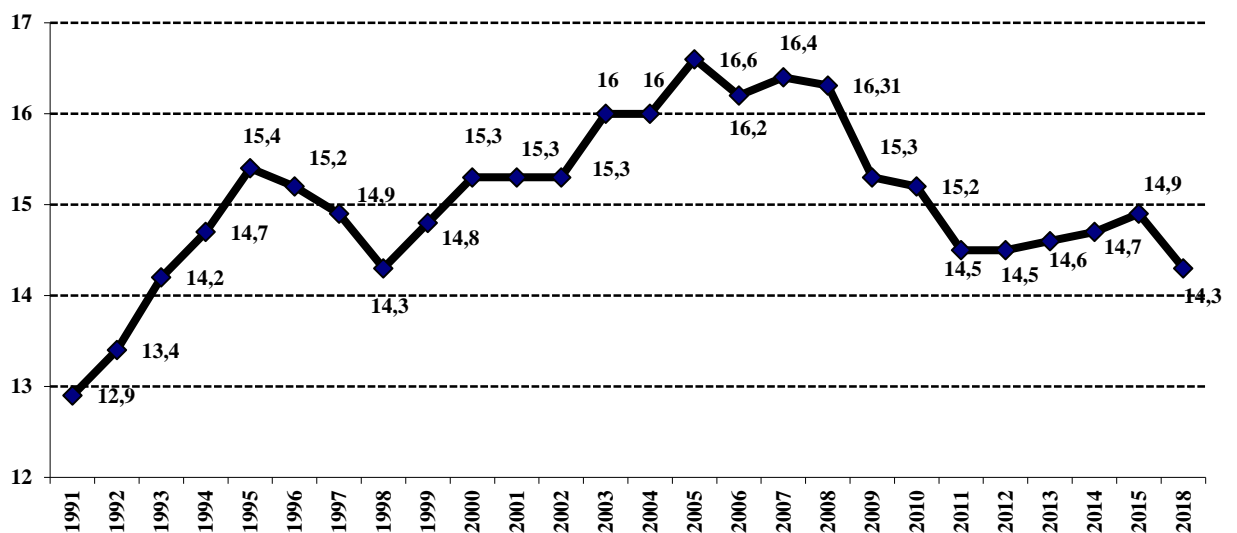

Рис.5.9 – Динаміка рівня смертності (кількість смертей на 1000 осіб населення) в Україні за період 1991-2018 рр.

Також варто відзначити, що в Україні найвищі показники смертності серед людей, що не дожили до 60 років, у порівнянні з показниками інших європейських країн. Тільки за 2018 р. населення України зменшилося на 233,2 тис. чоловік. Для порівняння: за 2017р. населення країни зменшилося на 198,1 тис. чоловік.

Знижується рівень життя населення. Згідно з доповіддю Програми розвитку ООН (ПРООН), сьогодні в Україні за межею бідності опинилися більше 60% громадян.

Як вже говорилося вище (див. Главу 4), головними позитивними трендами є збільшення експорту ІТ-послуг та позитивна динаміка у рейтингу Doing business (з 152-го місця у 2012р. до 76-го місця у 2018 р.).

Основою практичної реалізації запропонованих в Стратегії «Україна-2020» стратегічних напрямків повинні стати конкурентні переваги, джерелом яких є високі технології. У структурі української промисловості і сфері послуг ще збереглися ряд секторів, які, маючи унікальні високі технології, здатні виконати роль експортного двигуна. Це, в першу чергу, авіакосмічна промисловість, суднобудування (розвиток комерційного флоту на основі освоєння досягнень військового суднобудування), космічні послуги щодо введення-виведення об'єктів на навколоземну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення тощо. Саме в напрямку перетворення переважно сировинного експорту в експорт продукції з високим ступенем доданої вартості буде здійснюватися перехід українського суспільства від індустріального до постіндустріального, від традиційної до «нової економіки».

Уже сьогодні абсолютно очевидно, що об'єктивною необхідністю подальшого розвитку економіки України є:

- перехід від екстенсивних методів господарювання до інтенсивних. Це вимагає внесення в структуру аграрного і промислового секторів країни істотних змін, які полягають у створенні галузей глибокої і комплексної переробки переважної місцевої сировини, розширенні суміжних і обслуговуючих виробництв та галузей, що забезпечують потреби внутрішнього (регіонального) і зовнішнього ринків;

- реалізація програм нарощування виробництва товарів для народного споживання, збалансованих з динамікою платоспроможного попиту (орієнтованої на зростання заробітної плати, відсутність затримок її виплат, відновлення заощаджень населення), забезпечення ефективності соціальних реформ, наявності у підприємств необхідних ресурсів, оптимізації

використання оборотних коштів, держзамовлень з гарантованою оплатою і т. д.;

– пріоритетність малих форм господарювання, що забезпечують максимальну ефективність вирішення різних проблем: від розробки і створення наукоємних технологій, переробки дефіцитних видів природної сировини до їх впровадження в промислове виробництво з метою насичення внутрішнього і зовнішнього товарних ринків конкурентоспроможною високоякісною продукцією;

– стримування інфляції, індексація всіх кількісних параметрів, економічних показників, усунення деформацій і на цій основі структурних елементів, що визначають собівартість (витрати виробництва), прибуток, параметри її розподілу, особливо з позицій збереження раціональних пропорцій відтворення;

– розвиток соціальної спрямованості реформ, що ведуть до підвищення добробуту народу, зростання витрат на охорону здоров'я, відпочинок, освіти, перепідготовку кадрів, всіх параметрів відтворення працездатної людини;

– розширення наукомістких виробництв з урахуванням забезпеченості кадрами високої кваліфікації, можливостями їх підготовки в необхідні терміни.

Головним джерелом економічного зростання є не матеріальна, а інтелектуальна складова – знання людини! У зв'язку з цим якнайшвидша модернізація національної інноваційної системи стає першорядним завданням формування нової економіки в Україні та найважливішим завданням держави.

5.3 Науково-технічний прогрес і його вплив на економічне зростання

Науково-технічний прогрес – це єдиний, взаємообумовлений, поступальний розвиток науки і техніки, фактор, який пронизує усі інші фактори економічного зростання. За наявними оцінками, до 90% збільшення випуску продукції на душу населення в розвинених країнах досягається за рахунок факторів, що не мають прямого відношення до збільшення обсягів виробничих ресурсів, причому 40% приросту фізичного обсягу національного доходу відбувається за рахунок прогресу в знаннях. Реалізація наукових досягнень забезпечує, наприклад, в США від 50 до 80% приросту ВВП [90, с. 103].

НТП має багато аспектів. Він може означати [90, с. 260] наступне:

- більший обсяг ВВП при даних кількостях капіталу і праці: наприклад, використання нового типу мастильних матеріалів, які дозволяють верстату працювати з більшою швидкістю і відповідно виробляти більше;

- поліпшення якості продукції: наприклад, постійне підвищення безпеки і комфортності автомобілів з плином часу;

- виробництво нових товарів: поява CD-плеєрів, факсів, мобільних телефонів, моніторів з плоским екраном, 3D-принтерів;

- більшу різноманітність товарів: наприклад, постійне збільшення кількості страв з круп і злаків для сніданку (середня кількість найменувань товарів в супермаркетах збільшилася з 2200 у 1950 р до 17 500 у 1995 р);

- зменшення числа працівників, необхідних для виробництва даного обсягу ВВП.

У своєму розвитку НТП пройшов кілька етапів.

Перший етап – перша промислова революція кінця XVII – початку XIX ст. Перехід до машинного виробництва на науковій основі.

Другий етап – друга промислова революція кінця XIX – початку XX ст. Розвиток продуктивних сил на машинній основі, зміна енергетичної основи виробництва, розвиток науки на базі техніки, перехід до стадії автоматизації виробництва, створення нових галузей.

Третій етап – третя промислова революція середини XX ст., яка переросла в науково-технічну революцію (НТР). НТР – це корінне якісне перетворення продуктивних сил на основі перетворення науки на провідний чинник виробництва, безпосередню продуктивну силу (хімія, нафтопродукти, АЕС, комп'ютери, ТВ).

В останні десятиліття XX ст. почали складатися ознаки нового четвертого етапу промислової революції (Індустрія 4.0) – прогнозована подія, масове впровадження кіберфізичних систем у виробництво, обслуговування людських потреб, включаючи побут, працю і дозвілля. Зміни охоплюють найрізноманітніші аспекти життя: ринок праці, життєве середовище, політичні системи, технологічний уклад, людську ідентичність та інші. Його основні риси:

- перетворення технології виробництва на основі електроніки;
- регулювання в зростаючих масштабах біологічних процесів і систем;
- комплексна автоматизація виробництва;
- нові види енергетики;
- технологія виготовлення нових матеріалів і ін.

Індустрія 4.0 буде детально розглянута в Главі 9.

НТП протікає в двох основних формах:

- еволюційній, що втілюється в насиченні виробництва традиційною технікою, яка поступово вдосконалюється;
- революційної, що втілюється в технологічні прориви, що характеризуються абсолютно новими технологічними процесами і принципами роботи машин.

Еволюційне, кількісне накопичення окремих досягнень в науці і техніці призводить до якісних перетворень продуктивних сил. У свою чергу перехід до принципово нових технологій і техніки знаменує собою початок нового етапу їх еволюційного розвитку.

Вплив НТП на економічне зростання відбувається за допомогою технологічних укладів. *Технологічний уклад* – сукупність виробництв, що мають єдиний технічний рівень і розвиваються синхронно. Зміна домінуючих в економіці технологічних укладів зумовлює нерівномірний хід НТП.

В теорії технологічних укладів прийнято виділяти періоди їх домінування (50 років), ядро технологічного укладу, ключовий його фактор і формувати ядро нового технологічного укладу.

Вчені-економісти виділяють (відповідно до «теорії хвиль» М. Кондратьєва) шість технологічних укладів (хвиль) (рис. 5.10).

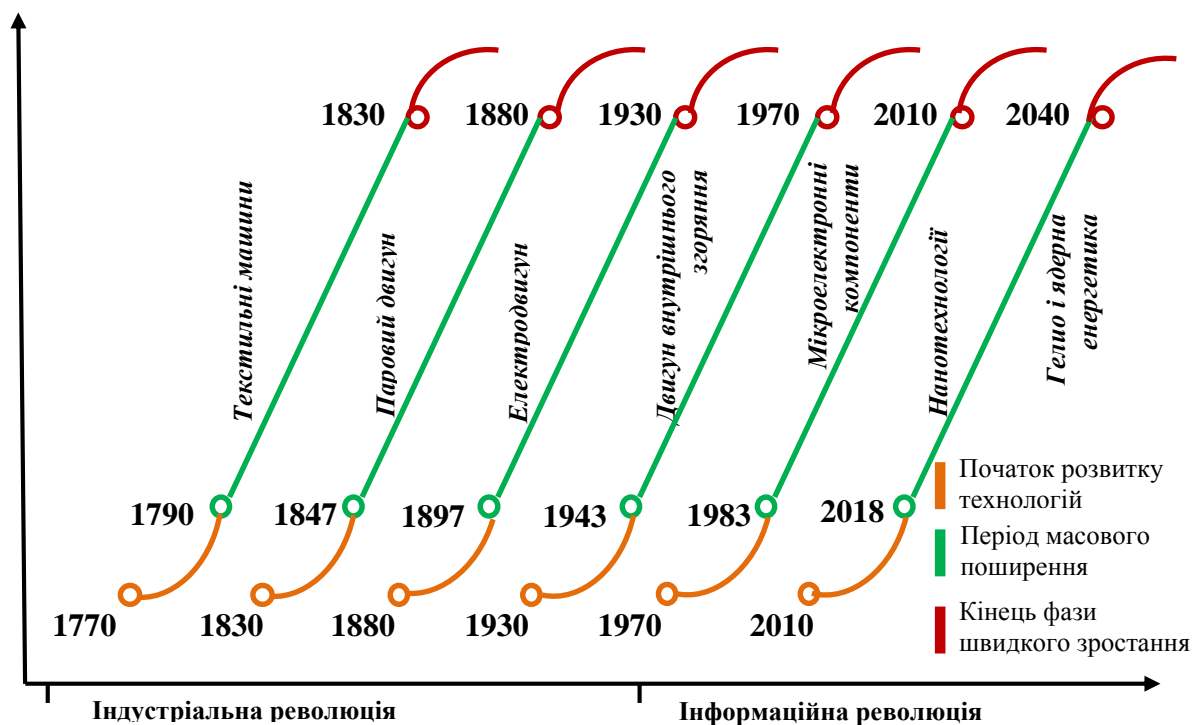

Рис. 5.10 – Технологічні уклади

Першій технологічній уклад (1770-1830 рр.) заснований на нових технологіях в текстильній промисловості, використанні енергії води.

Другий технологічний уклад (1830-1880 рр.) пов'язаний із розвитком залізничного транспорту та механічного виробництва в усіх галузях, на основі парового двигуна.

Третій технологічний уклад (1880-1930 рр.) базується на використанні в промисловому виробництві електричної енергії, розвитку важкого машинобудування та електротехнічної промисловості на базі використання сталюого прокату, нових відкриттів в області хімії. Були впроваджені радіозв'язок, телеграф, автомобілі, почали використовуватися кольорові метали, алюміній, пластмаси і т. п.; з'явилися великі фірми, картелі, трести; на ринку переважали монополії та олігополії; розпочалася концентрація банківського та фінансового капіталів.

Четвертий технологічний уклад (1930-1970 рр.) базується на подальшому розвитку енергетики із використанням нафти та нафтопродуктів, газу, засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів. Це ера масового виробництва автомобілів, тракторів, різних видів озброєння, товарів народного споживання. З'явилися та отримали широкого розповсюдження комп'ютери та програмні продукти для них, радари тощо. Атом використовують, як у військових, так і у цивільних цілях. Організовано масове виробництво на основі фордовської конвеєрної технології. На ринці переважає олігопольна конкуренція. З'явилися транснаціональні та міжнаціональні компанії, які здійснювали прямі, інвестиції на ринках різних країн.

П'ятий технологічний уклад (1970-2010 рр.) спирається на досягнення в галузі мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, генної інженерії, нових видів енергії, матеріалів, засвоєння космічного простору, супутникового зв'язку тощо. Відбувається перехід від окремих фірм до єдиної мережі великих та малих фірм, які поєднані електронною мережею на основі Інтернету, які здійснюють тісну взаємодію в галузі технології, контролю якості продукції, планування інновацій, організації постачань відповідно до принципу «точно в строк».

Шостий технологічний уклад (2010 – певно до 2040 рр.) (всі складові нового технологічного укладу носять характер прогнозу)

спиратиметься на наноенергетику: молекулярні, клітинні і ядерні технології: нанотехнології, нанобіотехнології, нанобіоніка, мікроелектронні технології, наноматеріали, нанороботизація й ін. нанорозмірні виробництва. Технології на базі наноенергетики забезпечуватимуть ще більш високі продуктивні можливості як економіці, так і громадянам. З'явиться можливість лікування хронічних хвороб через управління розвитком живого організму на рівні генної структури і стовбурових клітин, що призведе до суттєвого зростання тривалості життя людини і тварин. Отже у корені цього технологічного укладу – нанотехнології, оптотехнології, гена інженерія та інші, про яких світ ще не знає.

Таким чином, технологічний уклад – це взаємопов'язана та взаємозумовлена стійка економічна система, що має певне якісне наповнення, яке відрізняє технологічні уклади один від одного. Матеріальна структура економіки – це співвідношення сукупності галузей, що належать до певного типу технологічного укладу. Сукупність галузей, що відносяться до певного типу технологічного укладу, і визначає матеріальну структуру економіки.

В економіці України сьогодні домінує відтворення третього технологічного укладу (близько 60% виробленої продукції) і четвертого укладу (35%). Частка продукції вищих технологічних укладів становить: п'ятого укладу – 4 %, шостого – 0,1 %. При цьому, в світовій економіці вже склалися передумови шостого технологічного укладу (біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі, безвідходні екологічно чисті технології, композитні матеріали, інтелектуальні продукти). У провідних країнах темпи їх розвитку складають від 20 % до 100 % на рік [92, с. 294].

За даними Центру Разумкова, сьогодні в Україні:

- 70 % коштів на науково-технічні розробки припадає на четвертий і тільки 23 % – на п'ятий технологічний уклад;
- 60 % інноваційних витрат – на четвертий технологічний уклад, 30 % – третій, а п'ятий – лише 8,6 %;

– 75 % інвестицій спрямовується на третій уклад й тільки 20 % і 4,5 % – на четвертий і п'ятий технологічні уклади відповідно;

– в технологічній частині капітальних вкладень (технічне переозброєння і модернізація) домінує третій технологічний уклад – 83 %, і тільки 1 % припадає на четвертий.

Усього 8,2 % підприємств ведуть роботи з впровадження інновацій у виробництво [90] (тоді як у 1990 р. їх було 36 %), що нижче порогового значення (25 %) і набагато нижче аналогічного показника розвинених країн (70-80 %). Порівняно з 1991 р. загальна кількість працюючих на підприємствах дослідно-виробничої бази скоротилося в 23 рази, кількість винахідників і раціоналізаторів в Україні скоротилася більш ніж у 20 разів, рівень міграції інноваторів (за даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO)) в п'ять разів перевищує середній; за перші 17 років з країни виїхало 626 докторів наук. Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП (без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції) у 2015 р. склала всього 0,64%, тоді як у 1996 р. – 1,36 % [93].

Головний індикатор інноваційної спрямованості державної політики – частка сукупних національних витрат на НДДКР у ВВП (наукоємність ВВП) – знизилася з 2,4 % в 1991 р. до 0,48 % у 2018 р. (рис. 5.11).

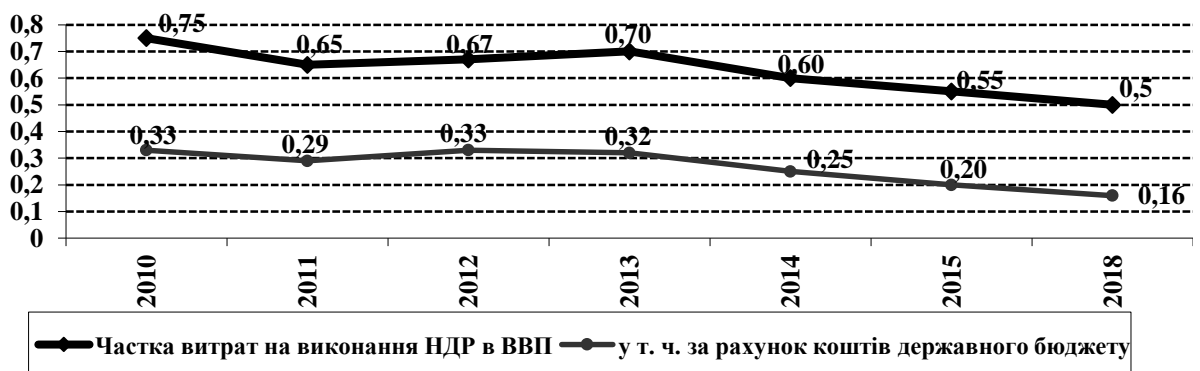

Рис. 5.11 – Динаміка наукоємності ВВП України, % [94]
Це значно менше, ніж в ЄС-28, і багатьох країнах, що розвиваються (рис. 5.12).

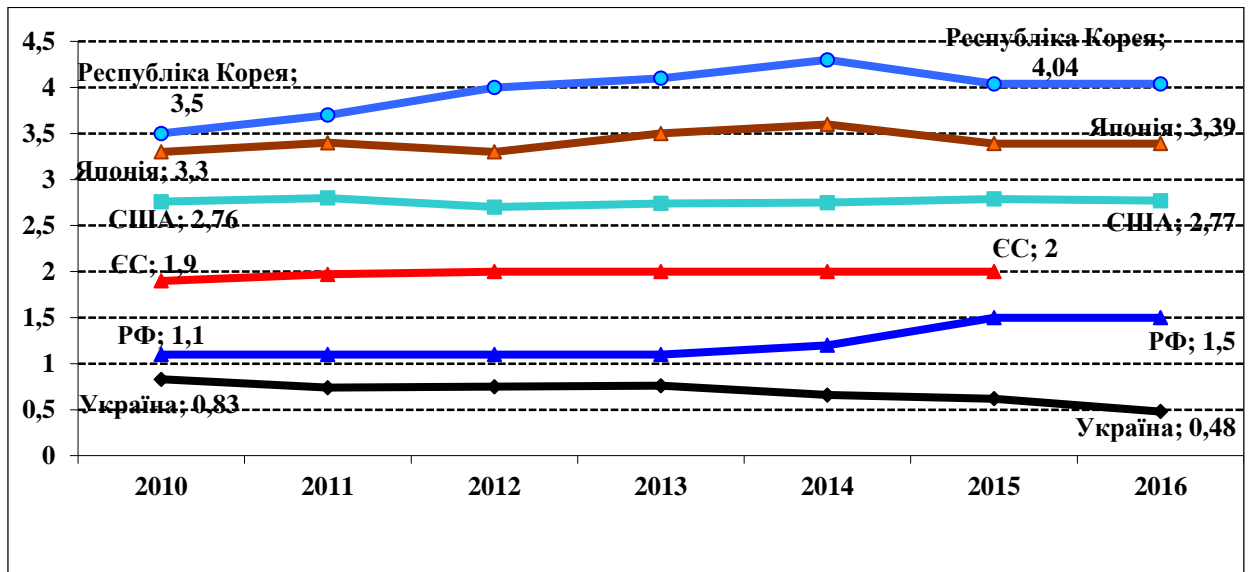

Рис. 5.12 – Загальні витрати на НДР в деяких країнах, % від ВВП [85]

Частка загальних витрат на дослідження і розробки, що фінансується промисловістю, становила лише 0,1 % від ВВП; витрати підприємницького сектора на НДР – 0,045 % від ВВП; частка НДР, що фінансується іноземним капіталом – 0,1 % від ВВП.

Розраховувати на вплив української науки на вирішення проблем технологічного оновлення виробництва, випуск конкурентоспроможної продукції можливо тільки тоді, коли сума державних витрат на науку буде перевищувати 0,9 % ВВП, а з урахуванням того, що значна частина ВВП перебуває в тіньовому секторі економіки – досягати 1,7 % ВВП [95]. У Державному бюджеті України на 2019 р. було закладено фінансування науки на рівні трохи більше 0,2 % ВВП.

У розвинених країнах 10 % витрат на науку йде на фундаментальні дослідження, 40-60 % – на конструкторсько-технологічні розробки, а 30-50 % – на впровадження у виробництво і закріплення товару на ринку (дизайн, реклама, маркетинг та ін.). В Україні ж витрати на наукову діяльність розподіляються таким чином: 60 % – на науково-дослідні інститути, які займаються фундаментальними дослідженнями; 15-20 % – на конструкторсько-технологічні розробки; 5-10 % – на підприємства, які здійснюють

дослідні зразки; 10 % – на впровадження у виробництво і просування товарів на ринок. Фінансування науки вимагає змін, недоліки його змушують науковців працювати на іноземні фірми. Не випадково, що лише 4 % українського виробництва має науковий супровід [96, с. 215-216]. У цих умовах державні асигнування на розвиток науки і технологій, надання податкових та інших пільг інноваційного бізнесу стануть вирішальними факторами, що забезпечують підтримку інноваційного розвитку в Україні.

Участь науки у всебічному аналізі життєдіяльності суспільства має сприяти підвищенню рівня прийнятих соціально-економічних рішень, стимулюванню творчої цілеспрямованості та відповідальності вчених, врахуванні інтелектуальної праці в створюваному ВВП країни. Участь науки в прогнозуванні виробництва і виробленні стратегічних рішень має стати безперервною [97, с. 27]. Для цього необхідно:

- домогтися реального визнання науки і освіти в якості національного пріоритету;
- збільшити частку інноваційно активних підприємств до 25%;
- збільшити бюджетні асигнування на науку і освіту;
- чітко обмежити коло пріоритетів в сфері самої науки;
- стимулювати НДДКР у приватному секторі економіки за допомогою проведення відповідної податково-бюджетної, інноваційно-інвестиційної, амортизаційної політики. Це дозволить вирішувати проблему обмеженості ресурсів – основну проблему економіки.

Високий рівень інноваційної спроможності господарюючих суб'єктів є найважливішою умовою і узагальненою характеристикою національної конкурентоспроможності України в світі в цілому.

Реалізацію необхідних заходів трансформації економіки України має забезпечити ефективне економічне зростання і міжнародна економічна політика нашої держави. Саме це націлено, з одного боку, на зміцнення економічної безпеки України за допомогою захисту внутрішнього ринку, диверсифікації зовнішніх

ринків збуту і джерел імпорту, а з іншого – на розвиток форм і методів зовнішньоекономічної діяльності, яка б сприяла зміцненню на традиційних ринках і виходу на нові міжнародні ринки.

РОЗДІЛ 2	РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ
ГЛАВА 6	КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
6.1	<i>Сутність конкуренції та конкурентоспроможності національної економіки</i>
6.2	<i>Україна у міжнародних рейтингах конкурентоспроможності</i>
6.3	<i>Державна політика підвищення конкурентоспроможності національної економіки</i>

ГЛАВА 6. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

6.1 Сутність конкуренції та конкурентоспроможності національної економіки

У ХХІ ст. в умовах ринку економічна система визначає конкурентоспроможність як спосіб організації її цілісності, як об'єктивно необхідне середовище, орієнтоване на саморозвиток економіки; як спосіб координації взаємодії учасників суспільного виробництва – підприємств, регіонів, національного господарства через механізми попиту, пропозиції, ціни, якості.

Конкуренція – рушійна сила, яка змушує виробників товарів шукати нові шляхи підвищення їх якості та створення нових споживчих властивостей при зниженні ціни і підвищенні обсягів виробництва за рахунок впровадження інновацій. Загальний зміст конкуренції включає в себе жорстку боротьбу на ринку за збут вироблених товарів і послуг. Економічними передумовами конкуренції є:

- розосередження ринкової влади;
- множинність підприємницьких утворень;
- державна підтримка.

Основними технологічними передумовами конкуренції можна назвати наступні:

- мінімізація витрат;
- доступність технологій;
- інформаційне забезпечення.

Серед соціальних передумов можна виділити:

- створення нової системи;
- мотивація і розвиток управлінської психології;
- домінування поточних пріоритетів над довгостроковими;

– прагнення до монополізму [98, с. 11].

Слід також назвати головні особливості конкуренції:

– конкуренція – головний фактор сприйнятливості підприємства до технічних новинок;

– стимулює використання найбільш ефективних способів виробництва;

– сприяє тому, що підприємці намагаються освоїти продукцію високої якості за цінами ринку з метою утримання споживачів;

– змушує підприємця постійно шукати і знаходити нові види продуктів і послуг, які потрібні споживачам і можуть задовольняти потреби ринку.

Для узагальнення визначення поняття «конкуренція» нами було використано існуючі визначення цього поняття [99, с. 17-19; 100], які наведені у табл. 6.1.

Поняття конкуренції має непостійний, мінливий характер. У той час як традиційно конкуренція вважалася, здатністю продавати більше продукції і генерувати більший прибуток, ніж конкурент, будь то компанія або країна; наростаючі перетворення, що відбулися з фордистської моделлю виробництва, призвели до істотних змін. Сьогодні конкуренція більшою мірою зосереджена на «нематеріальних» аспектах, таких як бренди, ноу-хау, маркетинг, а не на дійсній вартості продукту як такої. У міру зміни природи конкуренції, змінюються і передумови конкурентоспроможності [101, с. 6].

На тлі міжнародної відкритості розвинених економік і послідуєчій глобалізації економічних відносин, не було практично жодного уряду, який би не проголосив підвищення конкурентоспроможності одним з основних завдань своєї національної економічної політики. Визначення конкурентоспроможності має досить широкі рамки охоплення і сама її концепція недостатньо ясна.

У той же час спостерігається зростаючий консенсус навколо положення про те, що вона дійсно є однією з, якщо не головною, то принциповою проблемою економічної політики держави.

Таблиця 6.1 – Визначення поняття «конкуренція»

Автор	Поняття
Сміт А.	Суперництво, що підвищує ціни при скороченні пропозиції і зменшує ціни при надлишку пропозиції
Сміт А.	Поведінкова категорія, коли продавці і покупці суперничають на ринку за більш вигідні умови продаж і покупок
Шумпетер Й.	Суперництво старого з новим: з новими товарами, новими технологіями, новими джерелами забезпечення потреб, новими типами підприємств
Маршал А.	Змагання однієї людини з іншими, особливо при продажі або покупці чого-небудь
Ожегов С.	Суперництво, боротьба за досягнення більших вигод, переваг
Спиридонов І.	Економічний процес взаємодії, взаємозв'язку й боротьби між виступаючими на ринку підприємствами з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців
Юр'єва Т.	Суперництво між товаровиробниками за найбільш вигідні сфери застосування капіталу, ринки збуту, джерела сировини
Райзбер Б., Лозовский Л., Стародубцева Б.	Цивілізована, легалізована форма боротьби за існування та один з найбільш діючих механізмів відбору та регулювання в ринкової економіці
Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Б.	Змагання між виробниками (продавцями) товарів, а в загальному випадку – між будь-якими економічними, ринковими суб'єктами; боротьба за ринки збуту товарів з метою одержання більше високих доходів, прибутку, інших вигод
Качаліна Л.	Суперництво ринкових суб'єктів, що переслідують ту саму ціль, боротьба за найбільш вигідні умови
Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності»	Суперництво підприємців, коли їхні самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач
Фатхудінов Р.	Процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами на конкретному ринку (території) для одержання перемоги або досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами, задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у рамках законодавства
Гордон Я.	Процес, який починається з визначення життєво важливих покупців, ідентифікації та ранжирування конкурентів і закінчується планом боротьби або співробітництва із пріоритетними суперниками з використанням всіх доступних компанії засобів. Кінцева мета – перемога на ринку

У відповідності з різними джерелами поняття «конкурентоспроможність» представлена в табл. 6.2.

Таблиця 6.2 – Сучасні підходи до поняття «конкурентоспроможність» [99, с. 22-25; 101, с. 4-5]

Автор	Поняття
1	2
Комісія з питань конкурентоспроможності при Президентів США (1985 р.)	Здатність країни в рамках вільних і справедливих ринкових умов виробляти товари і послуги, здатні відповідати вимогам міжнародного ринку
Рада з конкурентоспроможності (1992 р.)	Здатність виробляти товари і послуги, що відповідають попиту на міжнародних ринках, в той же час забезпечуючи для громадян високий рівень життя і можливість його збереження в довгостроковій перспективі
Всесвітній щорічник з питань «конкурентоспроможності» Міжнародного інституту менеджменту (2003 р.)	Сфера економічних знань, аналізує факти і політику, які формують здатність країни створювати і підтримувати умови, що забезпечують створення додаткової вартості з боку підприємств і більш високий рівень добробуту населення
Світовий економічний форум	Здатність підтримувати високі темпи зростання реального душевого доходу, вимірюваного темпами росту ВВП на душу населення в постійних цінах
Організація економічного співробітництва та розвитку	Здатність компаній, галузей, регіонів і націй забезпечувати порівняно високий рівень доходів і заробітної плати, залишаючись відкритими для міжнародної конкуренції
Економічна енциклопедія / за ред. С. В. Мочерного	Здатність економіки однієї держави конкурувати з економіками інших держав за рівнем ефективного використання національних ресурсів, підвищення продуктивності народного господарства й забезпечення на цій основі високого та постійно зростаючого рівня життя населення
Портер М.	Зумовлене сукупністю фактів положення товаровиробника на зовнішніх і внутрішніх ринках, що відображається через сукупність показників

1	2
Філонич В., Праченко Т.	Потенційні можливості вести конкуренцію
Шеховцева Л.	Здатність виконувати свої функції (призначення, місію) з необхідними якістю і вартістю в умовах конкурентного ринку
Васильєва З.	Здатність виробляти товари й послуги, що відповідають вимогам внутрішніх і світових ринків, створювати умови нарощування національних ресурсів для забезпечення зростання потенціалу конкурентоспроможності суб'єктів господарювання зі швидкістю, що забезпечує стійкі темпи росту ВВП і якість життя населення країни на світовому рівні
Фатхутдінов Р.	Стан (у статиці) або здатність (у динаміці) суб'єкта бути лідером, успішно конкурувати зі своїми конкурентами на конкурентному ринку в конкурентний час по досягненню однієї й тієї ж мети
Керашев А., Тамова М.	Здатність забезпечити високий рівень життя населення й реалізувати наявний економічний потенціал (фінансовий, виробничий, трудовий, інноваційний, ресурсо-сировинний та ін.)
Зав'ялов П.	Концентроване відображення економічних, науково-технічних, виробничих, організаційно-управлінських, маркетингових та ін. можливостей країни, які реалізуються в товарах і послугах, що успішно протистоять конкуруючим аналогам, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках
Шепелев Е.	Здатність забезпечувати виробництво конкурентоспроможних товарів і послуг в умовах ефективного використання існуючих факторів виробництва (економічного потенціалу), залучення існуючих і створення нових конкурентних переваг, збереження (підвищення) рівня життя при дотриманні міжнародних екологічних стандартів
Чуб Б.А.	Здатність забезпечити високий рівень добробуту населення і реалізувати наявний економічний потенціал (виробничої, фінансової, трудової, інвестиційної, інноваційної, ресурсо-сировинної та інших складових)
Базилюк Я. [102, с. 6]	Економічна категорія, що характеризує стан суспільних відносин в державі щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адаптованого до змін світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг та досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-економічних параметрів

Згідно з визначеннями спеціалістів країн з розвинутою економікою *національна конкурентоспроможність* – це можливість країни в умовах вільних і прозорих ринкових відносин виробляти товари й послуги, що відповідають вимогам міжнародних ринків, а також підтримувати й протягом довгого часу підвищувати реальні доходи свого населення.

Таку ж позицію підтримують українські дослідники, які трактують конкурентоспроможність національної економіки як обумовлене економічними, соціальними й політичними чинниками стійке становище країни на внутрішньому й зовнішньому ринках, здатність країни виробляти товари й послуги, що відповідають міжнародним стандартам. Таким чином національна конкурентоспроможність визначається здатністю промислового виробництва вводити інновації і модернізуватися.

До груп параметрів, що характеризують конкурентоспроможність товару, відносять науково-технічні, організаційні, регламентуючі, комерційні, економічні параметри. Конкурентоспроможний товар має характеристики кращі за середні на даному ринку, перш за все за якістю, ціною, умовами користування і експлуатації, економічності. Абсолютно конкурентоспроможний товар – це новий інноваційний товар, який не має аналога на ринку і прийнятний для споживача за якістю, вартості, задоволенню суспільно корисних потреб споживачів (групи, сегмента ринку), які мають купівельну спроможність [103, с. 132].

Конкурентоспроможність товару або продукції – властивість цієї продукції, що оцінюється за сукупністю основних техніко-економічних, якісних і вартісних показників, що відрізняють на ринку, товар від товара-конкурента (аналога) як за ступенем відповідності певним потребам, так і за витратами споживача на їх задоволення. Рівень конкурентоспроможності – показник якості продукції, що дає відносну характеристику здатності продукції задовольняти вимогу з продукцією конкурентів. Критерієм конкурентоспроможності в цьому сенсі може служити відносна

частка продажів оцінюваного товару в порівнянні з товаром-конкурентом.

Однак, дослідження показали, що в сучасних умовах існує проблема методичного забезпечення оцінки конкурентоспроможності. До теперешнього часу не існує єдиної методики, адаптованої до вимог сучасної економіки, за допомогою якої можна провести оцінку конкурентоспроможності в країні. В умовах трансформації економіки України дана методика має бути обладнана системою показників оцінки екзогенних і ендогенних факторів розвитку економіки. На рис. 6.1 представлені основні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на конкурентоспроможність національної економіки.

Сукупність ендогенних і екзогенних факторів, які включають економічний, соціальний і екологічний блоки дозволяють сформулювати систему показників оцінки конкурентоспроможності економіки.

Методика і використовувана нею система показників повинна відповідати таким основним критеріям:

- забезпечувати національний рівень представлення даних;
- бути нескладною для сприйняття і обробки даних;
- відповідати системі національної статистики;
- бути репрезентативною для міжнародних зіставлень;
- забезпечувати можливість проведення оцінки в динаміці.

Узагальнюючим показником, який об'єднує конкурентоспроможність товарів, товаровиробників, галузей і характеризує місце країни на світовому ринку, є *міжнародна конкурентоспроможність*. Її можна представити, як здатність держави в умовах вільної конкуренції виробляти і реалізовувати товари і послуги, які задовольняють світовим стандартам і підвищують добробут населення і країни в цілому.

Розвиток міжнародного поділу праці призвів до повної спеціалізації країн на світовому ринку в залежності від ступеня конкурентоспроможності тієї чи іншої галузі.

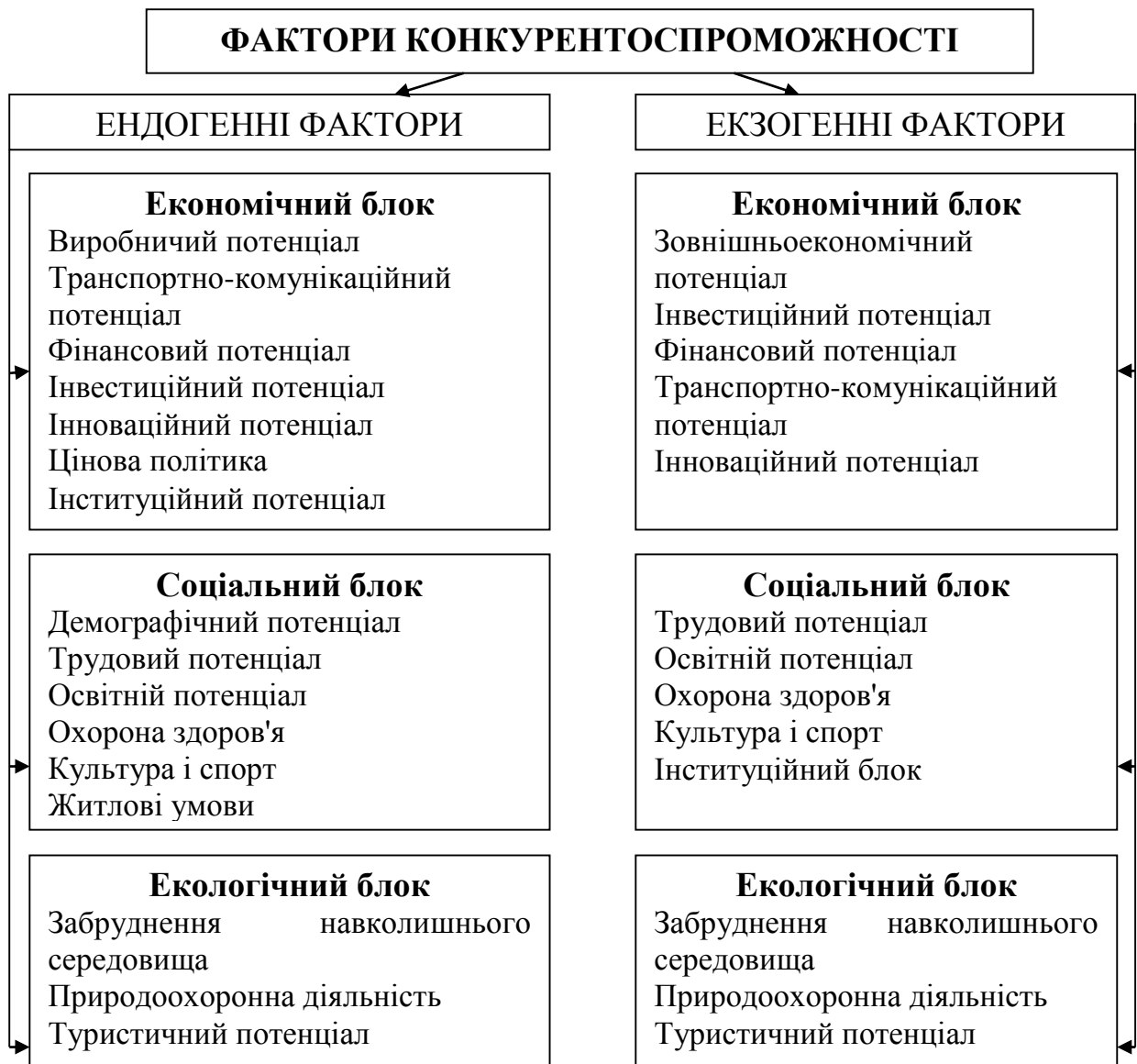

Рис. 6.1 – Класифікація факторів конкурентоспроможності

Так, в США, найбільш конкурентоспроможними є авіаційна і аерокосмічна промисловість, спеціальне машинобудування в обробно-промисловому комплексі, автомобілебудування, розробка інформаційних технологій. В Японії – електронна, електротехнічна, автомобільна, суднобудівна промисловість, робототехніка, у Росії – сировинні та видобувні галузі, інформаційно-комп'ютерні технології, оптична і лазерна техніка, біотехнологія, в Україні – ІТ-технології, виробництво електрозварювального устаткування, вирощування монокристалів, електронне машинобудування, технології в оборонно-промисловий комплекс.

Нові індустріальні країни Азії (Сінгапур, Малайзія, Гонконг, Таїланд, Південна Корея) створили конкурентоздатні галузі по виробництву товарів масового споживання: одягу, взуття, побутової електроніки, а також наукомістких виробництв: електронних компонентів, персональних комп'ютерів, мікроЕОМ. Сьогодні вони успішно конкурують з аналогічними показниками продукції Японії і країн Західної Європи. У свою чергу, новим індустріальним країнам Азії зростаючу конкуренцію на світових ринках становить продукція аналогічних галузей Китаю, який має сильні цінові переваги.

В даний час і національна, і міжнародна конкурентоспроможність країни є однією з найвпливовіших концепцій в економіці розвитку та практичній політиці держави, адже не тільки охоплює суто економічні показники, а й оцінює економічні наслідки важливих для стабільного зростання неекономічних явищ. Це такі як: якість політичних процесів і громадського управління, рівень освіти, наукова база, верховенство закону, культура, системи цінностей і інформаційна інфраструктура країни.

Застосовувана на практиці багатьма розвиненими країнами і такими, що розвиваються, концепція конкурентоспроможності країни аналізує, яким чином «політика національного уряду сприяє розвитку конкурентного національного, соціально-вітчизняного бізнесу на благо процвітання нації» [104]. За великим рахунком, конкурентоспроможність країни – це здатність країни досягти і підтримувати високі темпи економічного зростання, що виражаються в постійному прирості рівня ВВП на душу населення.

Конкурентоспроможність є одночасно і засобом (де мета – підвищення рівня життя), і метою (тільки більш конкурентоспроможні країни мають більш високий рівень життя), що робить її надзвичайно привабливою для використання в соціально-економічній політиці.

6.2 Україна в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності

При наявності значних первинних конкурентних переваг, таких як низька заробітна плата, високий рівень кваліфікації працівників, високотехнологічні виробництва, власна сировинна база для більшості промислових виробництв, вигідне географічне положення, забезпеченість власною електроенергією, ємний внутрішній ринок [105, с. 64], в Україні створилася ілюзія міжнародної конкурентоспроможності національної економіки, заснованої на двох галузях (відсталій чорній металургії та сировинного АПК), що стало причиною затримки подолання її системних недоліків.

У ХХІ ст. Україна перетворилася на сировинний низькотехнологічний придатак з випереджаючими темпами зростання імпорту готової продукції іноземного виробництва. Її частка в експорті високотехнологічних товарів і послуг низька. Конкурентоспроможність української економіки заснована на цінових факторах та порівняльних перевагах, пов'язаних з експортом природних ресурсів і низькою вартістю робочої сили. Збільшується її технологічна відсталість, посилюється залежність від зарубіжних країн, що загрожує економічній безпеці країни. Наявні передумови для формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності не використовуються. В даний час українська продукція, особливо споживчі товари, залишається неконкурентоспроможною на світовому ринку.

У світі існують три головні центри з дослідження конкурентоспроможності. Перший з них – Інститут стратегії та конкурентоспроможності при Гарвардському університеті (США), яким керує професор Майкл Портер, який сформував концептуальні основи конкурентоспроможності країни. Два інших центру розташовані в Швейцарії і ведуть дослідження в сфері формування і

проведення рейтингів. Перший з них – «Всесвітній економічний форум (Женева)», інший – знаходиться в Міжнародному інституті розвитку менеджменту та розвитку (Лозанна).

Розглянемо основні індекси визначення рівня розвитку національної конкурентоспроможної та інноваційної системи [106]:

- індекс глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму в Давосі (ВЕФ) (The Global Competitiveness Index – GCI);

- індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom – IEF);

- індекс легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index – DBI);

- індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI);

- індекс людського розвитку (Human Development Index – HDI);

- індекс економіки знань Світового банку (Knowledge Economy Index – KEI);

- глобальний індекс інновацій (The Global Innovation Index – GI).

Для більш рельєфного зіставлення зазначених індексів, проведемо порівняльний аналіз України з такими країнами: Російською Федерацією і Казахстаном – як країнами-членами СНД і Митного Союзу, куди так наполегливо запрошували Україну; Литвою – країною, яка відразу ж після розпаду СРСР заявила про свій намір на швидке зближення з Європою, а з 1 травня 2004 р. стала членом ЄС; Грузією, яка вийшла зі складу СНД у 2009 р.; Польщею, економіка якої у 1991 р. за багатьма показниками була набагато нижче за розвитком, ніж в Україні; Румунією, яка вважалася найменш економічно розвиненою країною до моменту вступу в ЄС (у 2007 р.), а також Фінляндією – найефективнішою країною ЄС, яка зовсім нещодавно була «країною лісорубів» з вельми нерозвиненою структурою економіки, та яка зробила свій прорив у світовій

економіці за 20 років завдяки інноваціям, хай-теку та використання нових знань.

За методикою ВЕФ, розробленою та впровадженою Світовим банком у 2004 р., для оцінки рівня конкурентоспроможності країни в глобальному середовищі експерти використовують *Індекс Глобальної конкурентоспроможності (GCI)* – комплексний інструмент оцінки мікро- та макроекономічних показників національної конкурентоспроможності. Рейтинг, заснований на GCI, формує 113 показників, розділених на 12 субіндексів (або складових), які, в свою чергу, ділять на 3 групи.

У 2012-2013 рр. ВЕФ вперше оцінив Україну як країну з економікою, орієнтованою на ефективність, що відповідає другій групі (перехід економіки з однієї стадії розвитку в іншу оцінюється величиною ВВП на душу населення). За цей рік Україна зробила «прорив» – зайняла 73-е місце з 144 країн світу. При цьому Україна так і не змогла досягти свого максимуму 2005 р. (64-е місце) і тільки вийшла на докризовий рівень 2008 р. (72-е місце). Високий рівень технологічної готовності міг би стати основою для зростання ефективності українських компаній і підвищення продуктивності економіки, а впровадження інформаційно-комунікативних технологій в Уряді дозволило б істотно поліпшити оцінки за паливною ефективністю роботи державних інститутів країни. Однак, одні з найнижчих в світі показники за складовою інститутів не дозволили Україні в повній мірі використовувати переваги переходу на другу стадію економічного розвитку.

З 2016 р. Україна опустилася на 85-е місце з 138 країн, які кваліфікуються за GCI, погіршивши результат попереднього року на 6 позицій, в основному за рахунок спаду за такими складовими, як «макроекономічне середовище», «рівень розвитку фінансового ринку», «якість інститутів», «інфраструктура», «ефективність ринку товарів». Серед наведених країн Україна сьогодні має найнижчий GCI, і, відповідно, займає найгіршу позицію в рейтингу (рис. 6.2). Для порівняння, Грузія щорічно покращує своє місце в рейтингу з

93-го у 2010 р. до 59-го у 2016-2018 рр. (у 2019 р. трохи погіршивши результат – 66-е місце) [107].

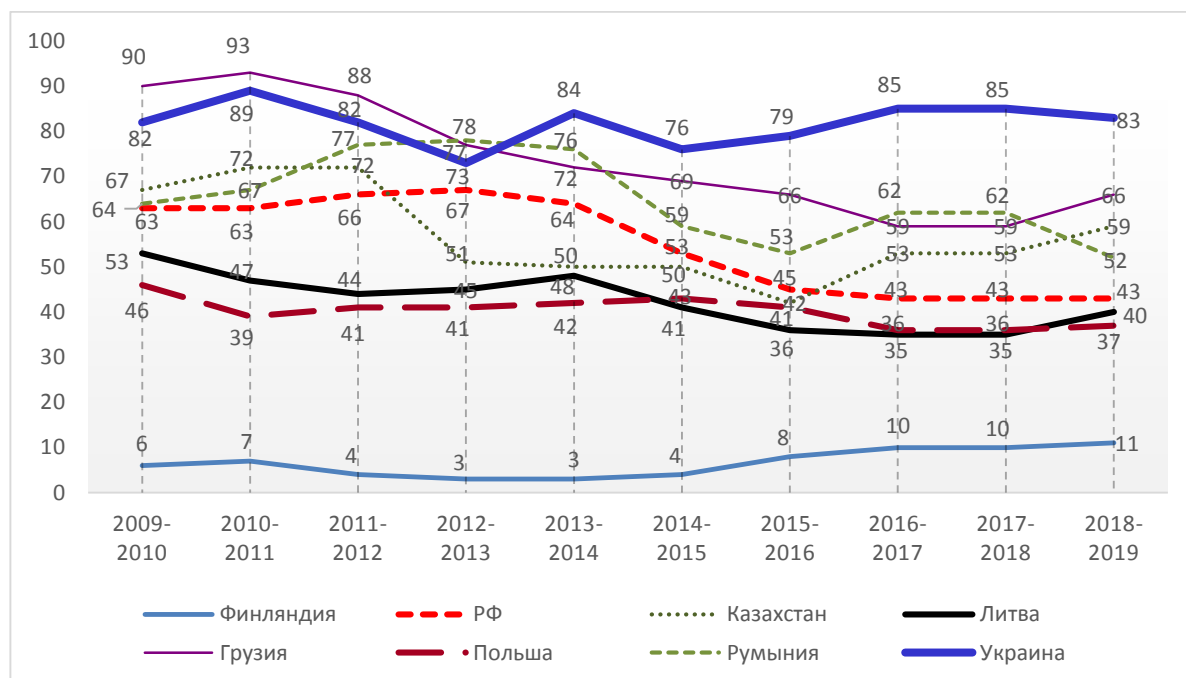

Рис. 6.2 – Рейтинг країн в Індексі Глобальної конкурентоспроможності (GCI)

Індекс економічної свободи (IEF) – показник, який, починаючи з 1995 р, щорічно розраховується Heritage Foundation і Wall Street Journal для більшості країн світу за середнім арифметичним десяти показників, кожен з яких оцінюється від 0 до 100 балів. При підсумковому розрахунку IEF показники сумуються. Всі країни світу, представлені в IEF, розділені на п'ять умовних груп відповідно до свого рейтингу.

Країни, які проводять політику економічної свободи, створюють сприятливі умови для торгівлі і підприємництва, які, в свою чергу, генерують економічне зростання: «вільні» країни (понад 80 балів в IEF) в середньому мають вдвічі більший дохід на душу населення, ніж «переважно вільні» (70-79,9 балів), а дохід на душу населення «переважно вільних» країн більш ніж втричі перевищує дохід на душу населення «переважно невольних» (50-59,9 балів) і «невільних» країн (менше 50 балів). Тобто, існує чітка залежність

між рівнем економічної свободи і добробутом країни: чим вільніше країна, тим вона багатша.

До 2018 р. Україна входила до групи країн з «несвободною економікою» і є найменш вільною в Європі: у 2017 р. ІЕФ України становив 48,1 бали зі 100 можливих, що відповідало 165-му місцю зі 180 країн, що аналізувались. Починаючи з 2018 р. Heritage Foundation перевів Україну до групи «переважно не вільних» країн: індекс ІЕФ у 2018-2019 рр. становив 51,9 і 52,3 відповідно, що відповідає 148 та 147 місцям (рис. 6.3). Найбільшого значення показник досяг у 2005 р. на тлі Помаранчевої революції, але навіть тоді ІЕФ був 55,8 – «переважно не вільна економіка», а отже – бідна країна [108].

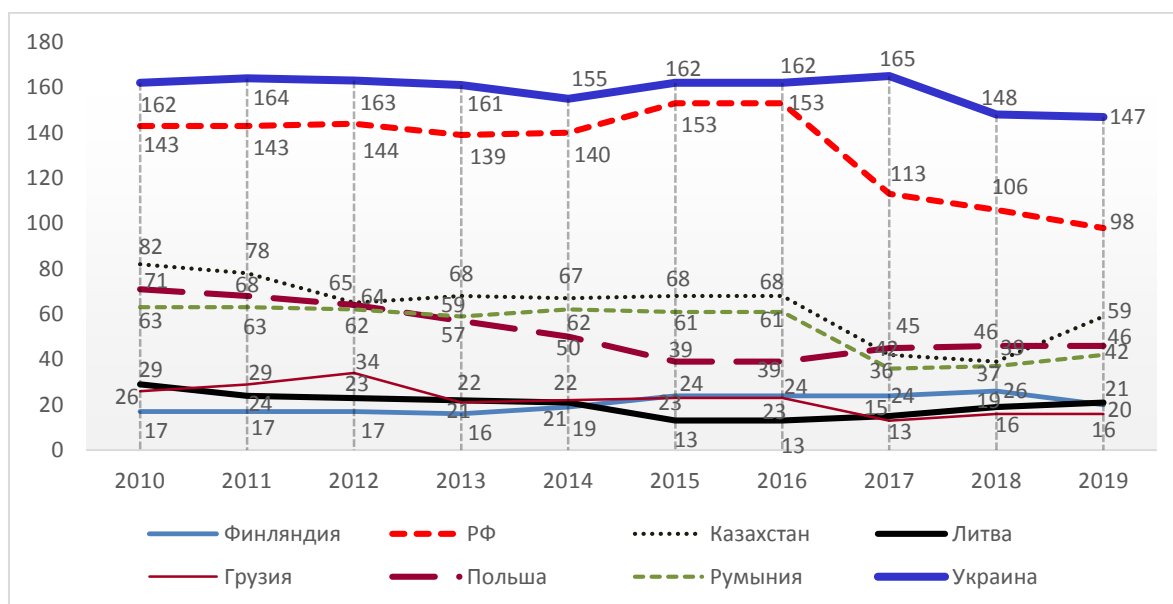

Рис. 6.3 – Рейтинг країн в Індексі економічної свободи (ІЕФ)

У ХХІ ст. у відносинах між державами на перше місце виходить змагання за інвестиції і інтелект, а експортоорієнтовані сировинні економіки йдуть в минуле (що доводить 153-є місце Росії у 2016 р. з ІЕФ 50,6 бала). Для порівняння: Литва і Грузія відносяться до «переважно вільних країн» з Індексами 75,2 і 72,6 (13-е і 23-е місця відповідно), а остання навіть обійшла Фінляндію у 2016 р. Найгіршим чином в Україні йдуть справи з незалежністю судочинства, фіскальною свободою, захистом інтелектуальної

власності. Повний провал у сфері регуляторної ефективності, фінансової та інвестиційної свободи.

Індекс легкості ведення бізнесу (DBI), який розраховується Всесвітнім банком і Міжнародною фінансовою корпорацією з 2003 р. по середньому арифметичному з 10 індикаторів, присвячений діяльності національних малих і середніх підприємств, оцінці нормативних актів, що регулюють їх діяльність протягом усього життєвого циклу, відстежує реформи в сфері регулювання бізнесу і, в результаті, – оцінці інвестиційної привабливості країни. Основним недоліком Doing Business є те, що рейтинг країни формується по одному місту, який в методології називається «найбільший діловий центр країни».

Країною-реформатором з представлених країн є Грузія, яка дотримується довгострокової програми дій для підвищення конкурентоспроможності своїх підприємств і економіки в цілому, повертає до реформ всі відповідні державні відомства і представників приватного сектора, а також інституціоналізує реформи на найвищому рівні. Кращими позиціями були 6-е і 7-е місця в рейтингу (2018 р. і 2019 р. відповідно), випереджаючи в ці роки Фінляндію (рис. 6.4).

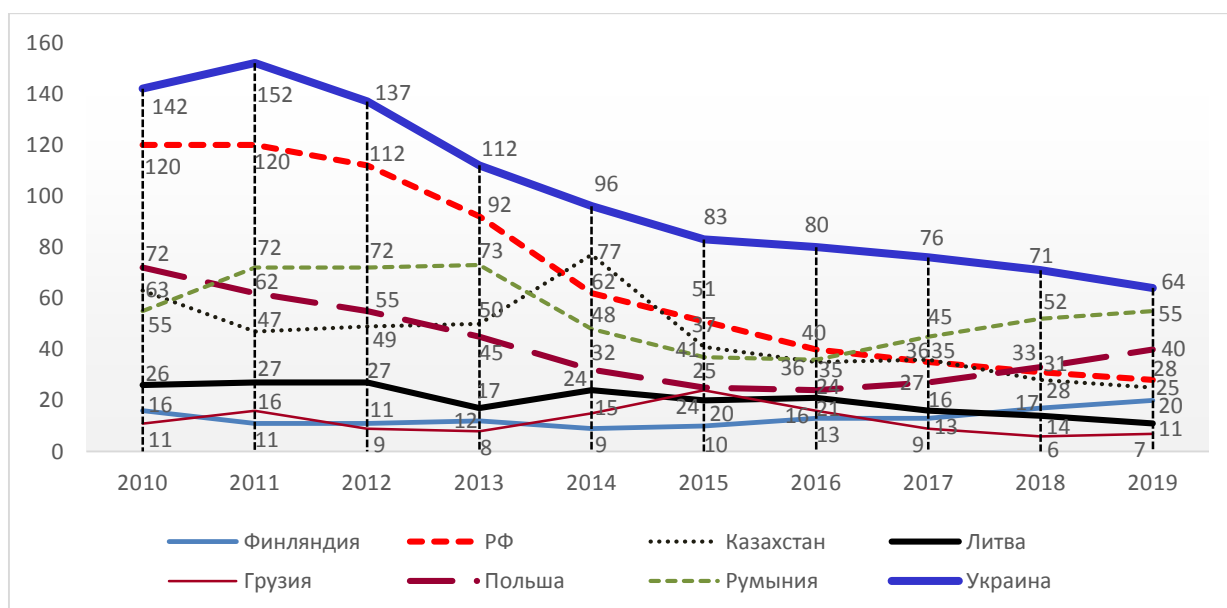

Рис. 6.4 – Рейтинг країн в Індексі легкості ведення бізнесу (DBI)

Незважаючи на поліпшення рейтингу з 2012 р. на 88 позицій, Україна з досліджуваних країн займає найнижче місце: 64-е зі 190 країн світу в 2019 р. [109]. «Локомотивами» поліпшення є реформи в трьох сферах регулювання діяльності підприємств: отримання дозволів на будівництво (зі 140-го місця на 30-е) – за рахунок усунення вимог до найму незалежного проєктанта та інженера технадзору до введення системи он-лайн повідомлень, а також зменшення вартості дозволів на будівництво в межах м. Київ; підключення до системи енергопостачання – спрощення підключення до електромереж та наведення ладу в технічних умовах, впровадження географічної інформаційної системи, поліпшення надійності електропостачання завдяки механізму компенсації відключень; міжнародна торгівля – за рахунок спрощення вимог до сертифікації окремих промислових товарів.

Значний прогрес Україна продемонструвала в «Захисті міноритарних акціонерів» (+27 пунктів) – завдяки відкриттю інформації про кінцевих вигодоотримувачів; реєстрація майна – за рахунок підвищення прозорості системи управління земельними ресурсами та спрощенню реєстрації майна; доступ до кредитів – покращено доступ до кредитної інформації через створення нового Національного реєстру кредитів в Національному банку України.

Основними антидинамічними показниками, що ускладнюють розвиток бізнесу в Україні, є оподаткування (45,2% від прибутку, тоді як у 2018 р. було 41,7%), а також рішення про неплатоспроможність та ліквідацію підприємств.

Ефективному розвитку економіки України заважає тіньовий характер деякої її частини, про що свідчить *Індекс сприйняття корупції (CPI)*, що представляє собою індикатор, який розраховується «Transparency International» з 1995 р. на основі експертних даних, отриманих від міжнародних організацій і ранжир країни за шкалою від 0 (найвищий рівень корупції) до 100 (найнижчий рівень корупції).

Якщо у 2006 р. за індексом CPI Україна займала 99-е місце з 28 балами, а Росія – 121-е місце, то в 2010 р. вони опустилися на 134-е

і 154-е відповідно. У порівнянні з 2015 р. (167 аналізованих країн) Росія у 2016 р. знизилася на 12 позицій (29 балів) серед 176 країн світу і виявилася на 131-му місці – поруч з Україною і Казахстаном. Україна ж і у 2017 р., і у 2018 р. зайняла 120-е місце (32 і 30 балів зі 180 і 160 країн, що аналізувалися по роках) і Казахстаном (31 бал і 124 місце). Можна констатувати, що країни «топчуться» на місці (рис. 6.5).

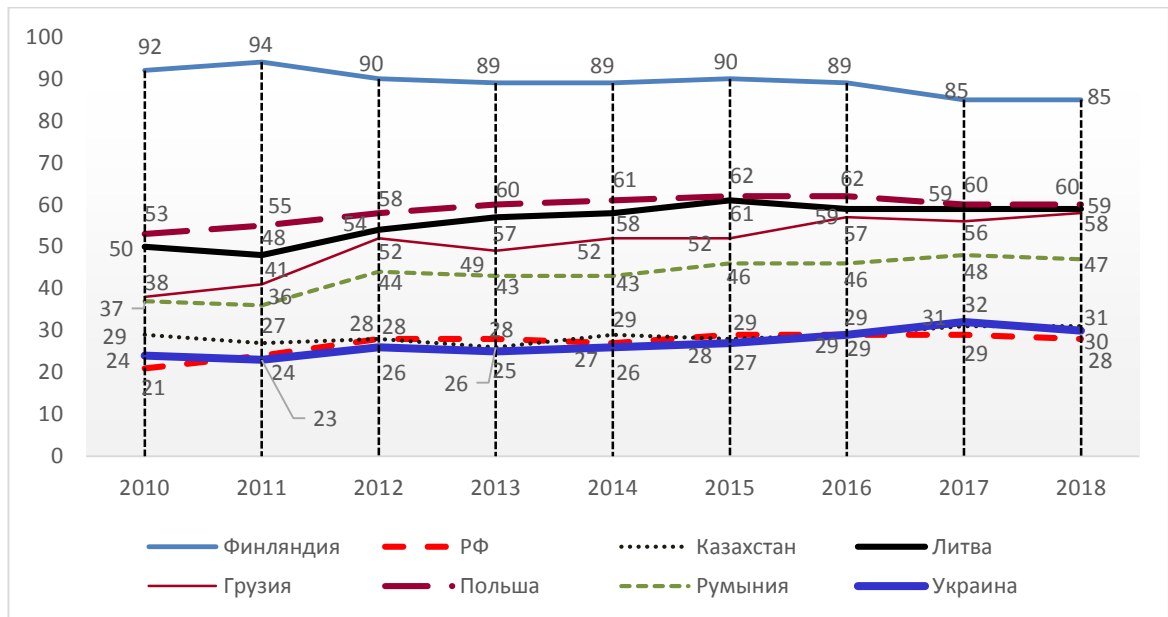

Рис. 6.5 – Рейтинг країн в Індексі сприйняття корупції (CPI)

Справжню боротьбу з корупцією показує Грузія. Якщо в 2003 р. вона займала 124-е місце з 168 країн, то в 2012 р. вже випереджала кілька держав ЄС, в тому числі Чехію, Латвію, Словаччину, а в 2018 р. – зайняла 41-е місце з 58 балами [110]. Литва, як, втім, і всі країни Балтії, також демонструє вражаючі успіхи в боротьбі з корупцією не тільки за мірками Східної Європи, а й для всього ЄС – 38-е місце з 59 балами у 2018 р.

Головні проблеми в подоланні корупції в Україні полягають в тому, що її основні масиви знаходяться на найвищому рівні державної влади, бізнес вкрай монополізований, відсутні морально-етичні норми у українських клептократів, а також безкарність і неефективність системи правосуддя незважаючи на створення і введення в дію ряду антикорупційних органів.

У ХХІ ст. необхідно брати до уваги показники, що виявляють якість життя і складові, – так званий *Індекс людського розвитку (HDI)* – зведений соціально-економічний індекс, що розраховується з 1990 р. експертами Програми розвитку ООН. В даний час цей показник також використовують як синонім «якості життя» або «рівень життя». Він складається з середніх величин трьох показників: очікувана тривалість життя; валове охоплення населення середньою і вищою освітою; розмір ВВП на душу населення за ПКС.

Звіти з даними програми розвитку ООН про розвиток людини, зазвичай, запізнюються на два роки, адже після публікації вимагають міжнародного зіставлення даних національними статистичними службами. До країн з дуже високим рівнем людського розвитку відносяться ті, в яких HDI коливається від 1,000 до 0,800; з високим рівнем – від 0,799 до 0,700; із середнім – від 0,699 до 0,500; з низьким – менше 0,500.

Найгірші результати України, з моменту її оцінки за програмою розвитку ООН, припадали на 1995 р.: 102-е місце з HDI в 0,644. Десятирічна криза зумовила відчутне скорочення розміру ВВП на душу населення за ПКС і рівня тривалості життя. З 2003 р. Україна вже оцінювалася як країна з високим рівнем HDI. Однак за період 2010-2016 рр. динаміка рейтингу України, незважаючи на відносне зростання індексів, погіршилася. У 2010 р. Україна займала 69-у позицію з показником 0,732, у 2012 р. – 76-у з показником 0,738, у 2015 р. – 81-у з показником 0,747, а у 2016 р – тільки 90 позицію з показником 0,751, трохи відігравши у 2017 р. та 2018 р. позиції до 88 місця зі 189 країн, однак з тим самим показником (рис. 6.6).

За критеріями досліджуваного Індексу людського розвитку в нашій країні стан справ найкращій в сфері освіти і охоплення грамотністю – 0,860 (29 місце в світі), помітно гірше зі здоров'ям і довголіттям – 0,760 [111]. Однак економічні показники, які визначають рівень життя населення (0,615), негативно позначаються на HDI, відкидаючи нашу державу в рейтинг середньостатистичних

показників латиноамериканських держав. Це пов'язано зі спадом промислового виробництва, інфляцією, безробіттям.

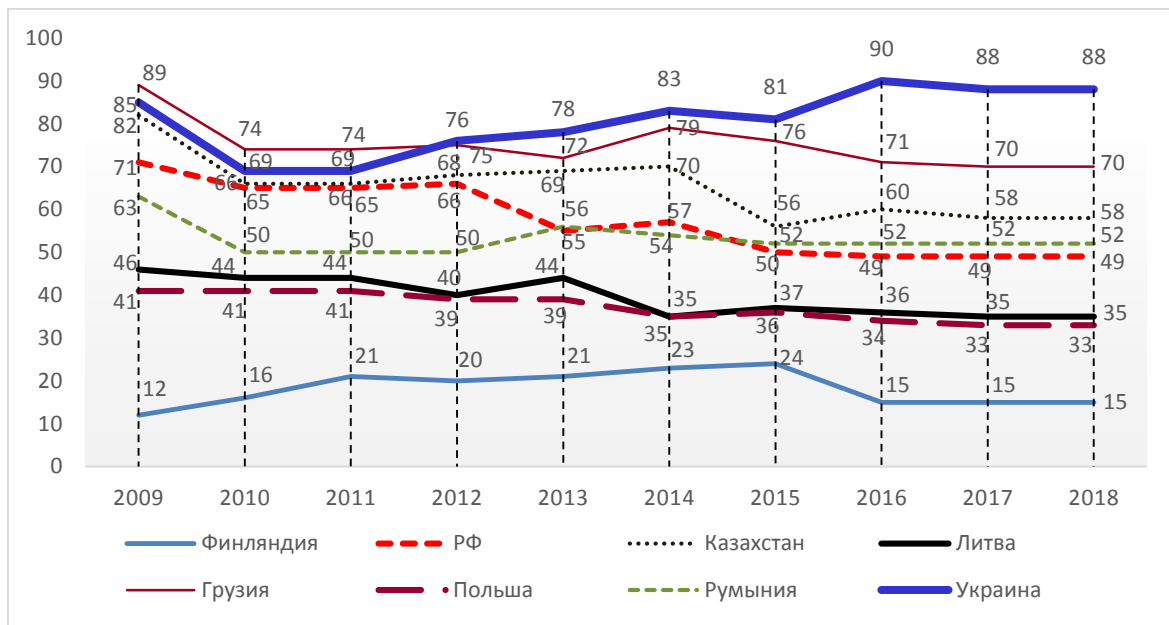

Рис. 6.6 – Рейтинг країн в Індексі людського розвитку (HDI)

Важливою причиною низького рейтингу України є масштабна міграція молоді з вищою освітою у віці 25-35 років; близько 12-13 % працездатного населення країни, працюють за кордоном на умовах трудової міграції. За умови погіршення якості та доступності освіти, збереження сучасного стану економіки і медицини, наша країна, географічно перебуваючи в Європі, буде і надалі поступатися в світових рейтингах країнам з менш розвинених частин світу.

Реальний прогрес, що приводить до створення кращих за своїми властивостями товарів (продукції, послуг) і технологій шляхом практичного використання нововведень, можна досягти тільки при інноваційному розвитку економіки країни, створення високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції та освіти.

Згідно з методикою Світового банку визначають *Індекс економіки знань (KEI)*, розроблений у 2004 р. на основі спеціальної Методології оцінювання знань, аналіз якої свідчить про прямий взаємозв'язок між «інтелектуальністю» економіки і довгостроковим, стабільним економічним зростанням, а також

конкуентоспроможністю країни в нових умовах. Агрегований індекс КЕІ формують чотири субіндекси: економічні стимули і інституційний режим; освіта і людські ресурси; інноваційна система; інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ). Три останні субіндекси власне і визначають КЕІ, вимірюють здатність країни генерувати, адаптувати і поширювати знання, тобто свого роду індикатор її загального потенціалу до розвитку інтелектуальних продуктів як середнє арифметичне балів (структурні і якісні показники, що оцінюються за 10-бальною шкалою, де 10 – найвище значення). Перший субіндекс КЕІ оцінює здатність країни ефективно використовувати знання для прискорення економічного розвитку.

За роки незалежності Україна погіршила свої позиції і за Індексом економіки знань: якщо у 1995 р. індекс КЕІ становив 6,93, то у 2012 р. – 5,73, що відповідає 56-му місцю з 146 країн світу (рис. 6.7). Для порівняння: Литва – 6,34 і 7,41 (37-е місце); Румунія – 5,48 і 6,82 (44-е місце) [112]. Особливі «провали» в нашій країні ставляться як раз до першого субіндексу КЕІ.

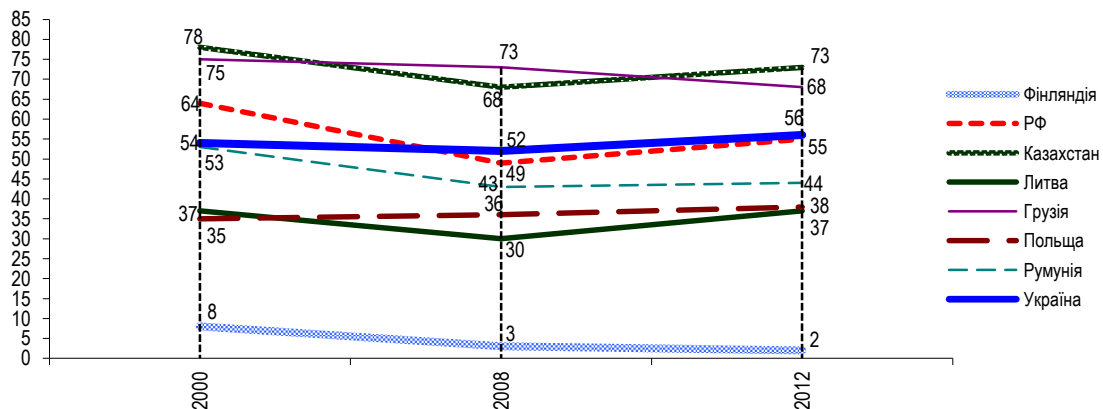

Рис. 6.7 – Рейтинг країн в Індексі економіки знань (КЕІ)

За роки реформ не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств і організацій, що призвело до придушення науки і деградації існуючого науково-технічного потенціалу. Критичним залишається рівень державного

фінансування науково-технічної діяльності: протягом 2000-2018 рр. фінансування науки (у % ВВП) скоротилося з 1,16% до 0,2%. Джерелами економічного зростання економіки залишаються 3-й і 4-й технологічні уклади, засновані на низьких технологіях і знаходяться на периферії світової економіки.

Успішність економічного розвитку пов'язана як з наявністю інноваційного потенціалу, так і з умовами для його втілення. Найбільш повним комплексом показників інноваційного розвитку відрізняється *Глобальний індекс інновацій (GII)*, що розраховується з 2007 р. за методикою бізнес-школи INSEAD на основі загальної здатності країн до інновацій. ГІІ є зваженою сумою оцінок двох груп показників: витрат (ресурсів і умов для проведення інновацій) і ефекту (практичних результатів здійснення інновацій), що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність зусиль з розвитку інновацій в тій чи іншій країні.

До десятки найбільш інноваційних країн світу входить Фінляндія – 59,9 (5-е місце). Ця країна зробила економічний прорив завдяки тому, що забезпечила населенню країни (незалежно від того, де воно живе – у великому місті чи на хуторі за Полярним колом) рівний доступ до якісної середньої та вищої освіти. Навіть при високому загальному рівні податків, бізнесу створені умови, при яких він став вкладати гроші в інтелект, інновації та розвиток сучасних кваліфікацій у своїх працівників.

Україна в 2018 р. в загальному рейтингу ГІІ істотно відіграла свої позиції, зайнявши 43-є місце (ГІІ 38,52) серед 126 країн, поліпшивши свої позиції відразу на 7 пунктів (рис. 6.8), увійшовши до першої півсотні найбільш інноваційних країн.

Однак, за 2019 р. змогла втратити 4 позиції в цьому рейтингу. Цікаво, що частина країн, що досліджувалися, знаходяться міцно поряд одна з одною: на 46-му місці – Росія, на 47-му – Україна, на 48-му – Грузія, на 50-му місці – Румунія [113].

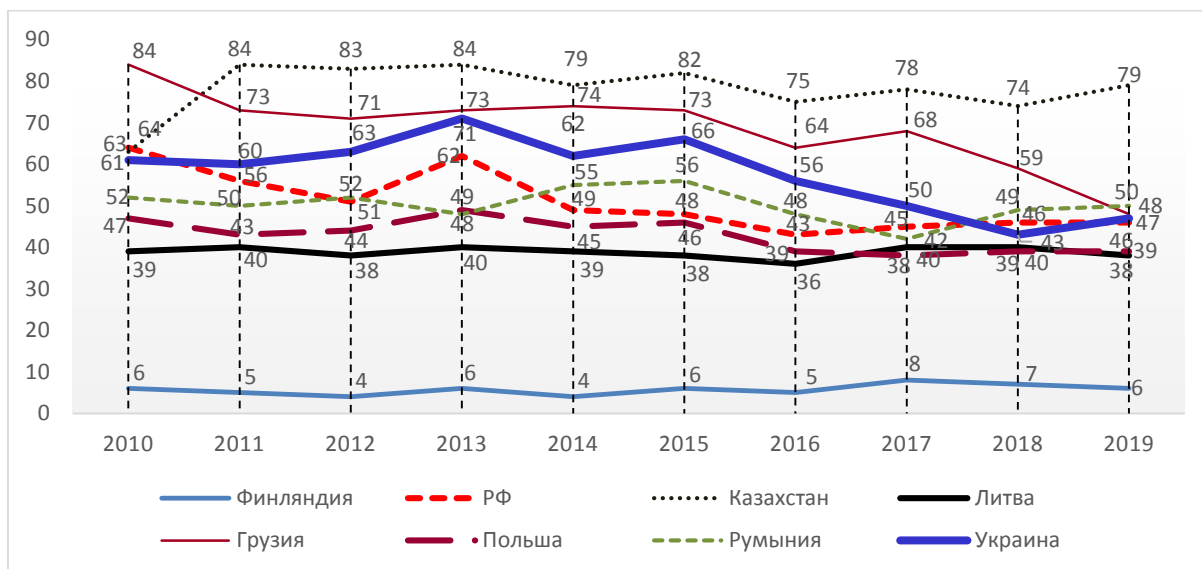

Рис. 6.8 – Рейтинг країн у Глобальному індексі інновацій (ГІІ)

Найкращими показниками для України виявилися кількість заявок на корисну модель (1-е місце) і працевлаштовані жінки з науковим ступенем (4-е місце). Згідно ГІІ, найбільш слабкими місцями України є політична стабільність і безпека (125-е місце зі 129), екологічна стійкість (120 місце), легкість вирішення проблем неплатоспроможності (115 місце), інвестиції (також 115 місце), верховенство права (107 місце).

Представлені досить скромні позиції України в глобальному конкурентоспроможному й інноваційному просторі дозволяють зробити висновок, що Україна знаходиться в стані перманентної технологічної кризи, що пояснюється як зовнішніми, так і внутрішніми проблемами. За 28 років незалежності наша країна продовжує перебувати на стадії трансформації економіки. Слід констатувати, що нашій країні є чому повчитися в просуванні реформ не тільки у Польщі, а й у Грузії, Литви та Румунії.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки вимагає від держави стимулювання вітчизняного виробника і підтримки його інтересів на міжнародній арені, обґрунтованої відкритості та доступу іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на внутрішній ринок України, створення високого платоспроможного попиту за рахунок реалізації нових підходів до

політики доходів населення, забезпечення розвитку науково-технічних інститутів і підвищення інноваційного потенціалу країни.

6.3 Державна політика підвищення конкурентоспроможності національної економіки

Державне регулювання національної економіки в кінцевому підсумку має бути спрямованим на підвищення конкурентоспроможності держави. Головний показник конкурентоспроможності країни на світовому ринку – *рівень ефективності використання* всіх економічних ресурсів і насамперед праці. Сьогодні головними конкурентними перевагами України є:

- високий освітній рівень працездатного населення;
- розвинена мережа наукових установ, які в ряді галузей мають наукові розробки світового рівня;
- наявність великих і водночас близько взаєморозташованих запасів різноманітних природних ресурсів.

Однак, в Україні досі існують проблеми, що перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності. На економічному рівні до таких проблем можна віднести: слабку диверсифікацію економіки; інфраструктурні обмеження економічного зростання; низьку ліквідність бізнесу; нестабільність національної валюти; нестабільність на енергетичному ринку, що несе в собі ризик щорічного підвищення цін на газ і нафтопродукти, що при енергозалежності української економіки може увігнати її до глибокого колапсу; висока частка «тіньового» бізнесу; нерозвиненість фондового ринку; низьку інвестиційну активність; несприятливий інвестиційний клімат; низький рівень генерації та використання інновацій на підприємствах; відсутність умов і стимулів для розвитку людського капіталу; незначну ємність внутрішнього ринку; системну демографічну кризу; недостатній

розвиток міжрегіональної кооперації; значні територіальні соціально-економічні диспропорції.

На інституціональному рівні до основних проблем слід віднести: перманентну політичну нестабільність та неефективність влади; недосконалість законодавчої бази; слабку судову систему; низький рівень державних та суспільних інститутів; відсутність механізмів узгодження дій органів влади та контролю; відсутність в системі державного управління інструментів узгодженого використання ресурсів регіонів; відсутність взаємозв'язку «центр – регіон – бізнес – суспільство»; неповну ув'язку з проблемами економічної безпеки розроблюваних концепцій і прогнозів розвитку регіонів; деградацію системи держуправління через масштабну корупцію і некомпетентність; недостатній прояв комплексного підходу при здійсненні державного регулювання регіонального розвитку; відсутність гарантій прав власності; переважно неринкові методи розподілу власності; нерозвиненість ринків землі, нерухомості, інструментів власності; нерозвиненість ринків праці; низький рівень демократії. Крім цього гальмом для України на шляху розвитку конкуренції на світових ринках є відсутність конкуренції на внутрішньому ринку, низька купівельна спроможність і невимогливість українського споживача. З цього випливає, що, по-перше, конкурентоспроможність на зовнішньому ринку є її головним продовженням на внутрішньому ринку, а, по-друге, стратегія конкурентоспроможності не буде успішною, якщо вона залишиться пасивною. Надмірно протекціоністські тенденції практично завжди призводять до гальмування прогресивних структурних перетворень, поглиблення явищ застою і макроекономічної дестабілізації.

Конкурентні переваги значною мірою здобуваються шляхом утримання пільг, дотацій з державного бюджету, за рахунок дешевої робочої сили, зниженого курсу національної валюти, прямого або прихованого субсидіювання галузей, отримання тіньових прибутків, неефективної експлуатації природних та економічних ресурсів. У сучасних умовах з трьох груп чинників формування конкурентних

переваг (ресурсних, операційних, стратегічних) найбільш важливими є стратегічні. Тому визначена й послідовна реалізація пріоритетів довгострокового розвитку національної економіки є одним з найбільш важливих чинників підвищення її глобальної конкурентоспроможності. Тут, перш за все, при розробленні концепції стратегічного розвитку країни слід урахувувати інформаційно-технологічні, фінансово-економічні й соціальні чинники.

Практика розвинених країн світу свідчить, що основою сучасної конкурентоспроможності є інновації – техніко-технологічні, організаційні, структурні, інституціональні, які створюють конкурентні переваги й дозволяють країнам досягти певного суспільного розвитку. Процеси розроблення й впровадження того або іншого виду інновацій тісно взаємозв'язані, взаємозалежні й не можуть існувати автономно. Тому головною метою економічної політики України має стати вирішення задачі підвищення її конкурентоспроможності на інноваційних основах і створення для цього відповідних умов.

Політика підвищення конкурентоспроможності в різних країнах дозволяє виділити *основні типи державної політики*.

1. *Політика технологічного поштовху*. Головні цілі та пріоритетні напрями науково-технологічного та інноваційного розвитку задає держава, на основі чого визначаються методи стимулювання інноваційної діяльності, які мають здійснюватись через удосконалення управління в науково-технологічній та інноваційній сферах. Такий тип передбачає:

- розроблення різних державних програм;
- визначення капіталовкладень у масштабні інноваційні проекти;
- використання інших прямих форм державної участі в регулюванні інноваційних процесів. Держава підтримує лише довгострокові інноваційні проекти, які потребують значних фінансових вкладень, а отже, можуть реалізовуватися лише потужними підприємствами.

2. *Політика ринкової орієнтації*. Передбачає провідну роль

ринкового механізму в розподілі ресурсів і визначенні напрямів розвитку науки та техніки, а також обмеження ролі держави в стимулюванні фундаментальних досліджень. Спрямована на:

- створення сприятливого економічного клімату;
- розвиток інформаційного середовища з метою реалізації нововведень у фірмах;
- скорочення прямої участі держави в НДДКР і дослідженнях ринків, а також прямих форм регулювання, які перешкоджають стимулюванню ринкової ініціативи та ефективній перебудові ринку;
- на короткострокові і недорогі інноваційні проекти, що реалізуються окремими фірмами.

3. *Політика соціальної орієнтації.* Спрямована на: соціальну направленість результатів НТП; залучення широкої громадськості за умов досягнення соціально-політичного консенсусу.

4. *Політика, спрямована на реформування економічної структури господарського механізму.* Передбачає: суттєвий вплив передових технологій на вирішення соціально-економічних проблем; зміну галузевої структури; взаємодію суб'єктів господарювання.

Це потребує нових форм організації й механізмів управління розвитком науки і техніки, а також їх взаємодії. На сучасному етапі таку політику, разом з ринковою, використовує Японія.

РОЗДІЛ 2	РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ
ГЛАВА 7	ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ
7.1	<i>Сучасні особливості міжнародної інвестиційної діяльності</i>
7.2	<i>Специфіка участі Україна в міжнародних інвестиційних проектах</i>
7.3	<i>Активізація інвестиційної діяльності на національному рівні</i>

ГЛАВА 7. ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

7.1 Сучасні особливості міжнародної інвестиційної діяльності

Слово «інвестиція» походить від латинського «invest», що означає «вкласти». У плановій економіці замість терміну «інвестиції» використовувався термін «капітальні вкладення» – інвестиції в основний капітал, в тому числі витрати на нове будівництво, розширення, реконструкцію і технічне переозброєння діючих підприємств, придбання машин, обладнання, інструменту, інвентарю, проектно-вишукувальні роботи та інші витрати. Такий підхід призвів до того, що вкладення коштів у нематеріальні і фінансові активи, що є важливим напрямком інвестиційної діяльності підприємства, взагалі не включалися в розряд інвестицій. Інакше кажучи, інвестиційний процес та інвестиційна діяльність обмежувалися лише капітальним будівництвом і процесом відтворення основного капіталу.

В даний час найбільш часто поняття «інвестиції» вживається відповідно до здійснення будь-яких довгострокових витрат з боку підприємства. Інвестиції – це процес взаємодії, щонайменше, двох сторін: підприємця (ініціатора проекту) та інвестора (фінансово утримує проект). Успіх проекту залежить від того, чи знайдуть ці сторони спільну мову. Основними вкладниками виступають підприємства, держава і населення.

Якщо відповідати на питання про те, що вкладається, то в найзагальнішому і широкому розумінні – це капітал, який може виступати в формі:

– фінансових ресурсів банків та інших фінансово-кредитних установ;

- прибутку підприємств, як результат їх фінансової діяльності;
- заощадження приватних осіб;
- професійних навичок і здібностей (ноу-хау);
- здоров'я і часу підприємця (бізнесмена).

Основною метою здійснення інвестування є отримання доходу і вигоди. При цьому під вигодою необхідно розуміти не тільки отримання підприємством додаткового прибутку, а й збереження доступного рівня рентабельності, зниження можливих збитків, розширення наявних і завоювання нових ринків збуту підприємствами і т. ін.

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» [114], до майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в підприємницьку діяльність, належать:

- грошові кошти, цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери;
- рухоме і нерухоме майно (будівлі, споруди, обладнання) та інші матеріальні цінності;
- майнові права, що випливають з авторського досвіду і інші інтелектуальні цінності;
- сукупність технологічних, технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідного для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих (ноу-хау);
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права та інші цінності.

Сукупність зазначених цінностей, що обертаються на ринку, прийнято відносити до об'єктів інвестиційної діяльності. Інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Інвестиційна діяльність в Україні здійснюється на основі:

- інвестування, яке здійснюється громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями,

іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;

– державного інвестування, яке здійснюється органами влади та управління України, Автономної Республіки Крим, міських Рад народних депутатів за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позикових коштів;

– іноземного інвестування, яке здійснюється іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

– спільного інвестування, яке здійснюється громадянами і юридичними особами України та іноземних держав.

До суб'єктів інвестиційної діяльності за Законом «Про інвестиційну діяльність» відносять самих інвесторів і учасників інвестиційної співпраці. Ними є юридичні особи України та іноземних держав; фізичні особи не тільки України, але і ті що не мають постійного місця проживання на території України; іноземні держави, міжнародні уряди та неурядові організації. У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [115] дано визначення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності як суб'єктам господарської діяльності, які мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України. Таким чином, інвестор – суб'єкт інвестиційної діяльності, який приймає рішення про вкладення власних позикових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестицій.

Як передбачає Закон, інвестори можуть виступати в якості вкладників, покупців, кредиторів, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності. Тобто вкладати капітали, купувати цінні папери, а також виконувати функції товаровиробників, проектувальників, підрядників, субпідрядників, замовників і забудовників.

Об'єктами інвестицій є:

1) новоспоруджувані, рекомендовані або ті, що розширюються, підприємства, будівлі, споруди (основні фонди), призначені для виробництва нової продукції і послуг;

2) комплекси які будуються або рекомендовані об'єкти, що призначаються для вирішення однієї задачі (програми), наприклад, житлового будівництва, відродження екологічного простору;

3) виробництва нових виробів (послуг) на наявних виробничих площах в рамках діючих виробництв і організацій (нових будівельних матеріалів, конструкцій і виробів).

Можна виділити три основні функції, які виконують інвестиції в економічній системі:

а) забезпечення зростання і якісного вдосконалення основного капіталу (фондів), як на рівні окремої фірми, так і на рівні національної економіки в цілому;

б) здійснення прогресивних структурних економічних зрушень, що стосуються найважливіших народногосподарських пропорцій: відтворювальних, галузевих, вартісних;

в) реалізацію новітніх досягнень НТП і підвищення на цій основі ефективності виробництва на мікро- і макрорівнях.

Сказане вище можна представити у вигляді паспорта інвестиційної діяльності (табл. 7.1).

Прийняття рішень щодо інвестиції є стратегічним, одним з найбільш важливих і складних завдань управління. При цьому в сфері інтересів інвестора виявляються практично всі аспекти економічної діяльності підприємства, починаючи від навколишнього соціально-економічного середовища, показників інфляції, податкових умов, стану і перспектив розвитку ринку, наявності виробничих потужностей, матеріальних ресурсів і закінчуючи стратегією фінансування проекту.

Крім того, що інвестиції впливають на загальну ефективність господарювання і на можливість зростання в довгостроковій перспективі, вони також мають прямий і швидкий вплив на зайнятість і доходи. Наприклад, якщо знижуються інвестиції в будівництво, зростає безробіття серед будівельних робочих, їх сукупні доходи знижуються, отже, скорочується і їх попит на товари і послуги, вироблені в інших галузях [116]. Це призводить до скорочення доходів і зниження зайнятості в цих галузях. Крім того,

скорочення інвестицій в будівництво робить негативний вплив на ті галузі, які постачають матеріали для самого будівництва, для субпідрядників для галузі будівельних матеріалів і т. д.

Таблиця 7.1 – Паспорт інвестиційної діяльності

Інвестиційна діяльність	Зміст
Мета	Розширення або модернізація виробництва Створення виробничої інфраструктури Створення товарно-матеріальних запасів і резервів Створення транспортної інфраструктури Створення соціальної інфраструктури Наука і наукове обслуговування Підготовка та перепідготовка персоналу
Суб'єкти	Фізичні особи Юридичні особи Іноземні громадяни Юридичні особи іноземних держав Держави (національні та іноземні)
Об'єкти	Споруджувані, рекомендовані або ті, що розширюються, підприємства, будівлі, споруди (основні фонди) для виробництва нової продукції і послуг Комплекси споруджуваних або рекомендованих об'єктів для вирішення однієї задачі (програми), наприклад, житлового будівництва, відродження екологічного простору Виробництво нових виробів (послуг) на наявних виробничих площах в рамках діючих виробництв і організацій
Функції	Забезпечення зростання і якісного вдосконалення основного капіталу (фондів) Здійснення прогресивних структурних економічних зрушень Реалізація новітніх досягнень НТП і підвищення ефективності виробництва на мікро- і макрорівнях

З напрямом руху інвестиційних ресурсів пов'язані поняття «вивезення капіталу» та «чистий приплив капіталу». *Вивезення капіталу* (зарубіжне інвестування) являє собою процес вилучення частки капіталу з національного обороту в даній країні і

переміщення його в товарній або грошовій формі у виробничий процес і оборот іншої країни. Найважливішими причинами вивезення капіталів виступають [117, с.175]:

- невідповідність попиту на капітал, його пропозиції в різних сферах світового господарства;
- можливість освоєння місцевих товарних ринків, коли капітал експортується для збільшення експорту товарів, для стимулювання попиту на вітчизняні товари;
- залучення дешевої сировини і робочої сили тих країн, в які експортується капітал;
- стабілізація політичного стану і становлення сприятливого інвестиційного клімату в країні руху капіталу;
- розвиток вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку через встановлення пільгового режиму інвестування, господарювання, оподаткування тощо;
- наявність занижених екологічних стандартів у країні руху капіталу;
- прагнення проникати на національні ринки третіх країн, встановлюючи залежність від експортного капіталу.

Чистий приплив капіталу – це різниця між обсягом надходження грошових коштів з-за кордону (через позики і продаж іноземним інвесторам фінансових активів) та обсягом вивозу капіталу у формі позичок іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів.

На рівні окремих країн розрізняють експорт (імпорт) державного (урядового) і приватного капіталу. Останній превалує в сучасній структурі міжнародних інвестиційних потоків.

Державний капітал – усі види коштів з державного бюджету, що переміщуються за кордон або приймаються з-за кордону за рішенням урядів і капітал, котрим розпоряджаються міждержавні (міжурядові) організації, є *офіційним капіталом*. *Приватний капітал* – це кошти недержавних джерел, які направляють за кордон чи отримують звідти приватні особи (юридичні чи фізичні). Це інвестиції, торговельні кредити, міжбанківське кредитування, не

пов'язані з держбюджетом, але уряд, в межах своїх повноважень, може їх контролювати чи регулювати. У системі міжнародного руху капіталу у різних формах (кредити, інвестиції, допомога) функціонує також *змішаний капітал* (приватний, державний, міждержавних організацій).

Розрізняють рух *позичкового капіталу* – міжнародний кредит (позика в грошовій чи товарній формі), що надається кредитором однієї країни позичальникові іншої країни із застереженням строків повернення та сплати відсотків (до нього відносять інвестиції з державних джерел і вкладення з приватних джерел), і вивезення *підприємницького капіталу* – довгострокові закордонні інвестиції, спрямовані на створення за кордоном філій, дочірніх компаній та змішаних підприємств. Основу підприємницького капіталу, як форми міжнародного руху капіталів, становлять прямі та портфельні іноземні (чи зарубіжні) інвестиції.

Портфельні інвестиції – це суто (винятково) фінансові активи у вигляді облігацій та акцій, які деномінуються в національну валюту. Переважного розвитку така форма міжнародного підприємництва набула ще до Першої світової війни. Головним інвестором виступала Великобританія, яка була зацікавлена в отриманні, в такий спосіб, додаткових природних ресурсів із менш розвинутих держав та колоній. Купуючи акції й облігації, інвестор претендував тільки на чистий дохід фірми. Портфельні, або фінансові, інвестиції здійснювалися, насамперед, за допомогою банків чи інвестиційних фондів. Після Першої світової війни портфельні інвестиції занепали й відновилися лише в 60-ті роки ХХ ст.

Значно більше поширені в наш час *прямі інвестиції*, які є реальними капіталовкладеннями в підприємства, землю чи реліквію або ж здійснюються за допомогою експортних інвестиційних товарів чи передачі технологій, досвіду управління, коли інвестор зберігає контроль над інвестованим капіталом. Прямі інвестиції використовуються, як правило, при створенні нових фірм (спільних підприємств) або ж для встановлення контролю над діючою фірмою

шляхом закупівлі контрольного пакета акцій. У міжнародній практиці прямі інвестиції широко застосовуються транснаціональні корпорації для виробництва готової промислової продукції, видобутку сировини, розширення сфери послуг. Вони є важливим каналом міжнародного переміщення приватного капіталу. Кількісним критерієм розмежування прямих і портфельних інвестицій у розвинутій ринковій економіці є частка у 10% акцій об'єкта інвестування для придбання стійкої частки в управлінні [118].

У широкому контексті на міжнародні інвестиційні процеси впливають стан розвитку світової економіки, стан міжнародних факторних та інвестиційних ринків, стабільність світової валютної системи, розвиток міжнародної інвестиційної структури. За умов глобалізації, міжнародні інвестиції перебувають під впливом взаємодіючих процесів транснаціоналізації та регіональної економічної інтеграції. Для глобальних економічних факторів, з одного боку, вони нівелюють окремі відмінності між країнами, а з іншого – формується макросередовище для масштабної діяльності власних міжнародних суб'єктів та інвестиційних інституцій.

Інтернаціоналізація виробництва безпосередньо впливає на міжнародний рух капіталів, що сприяє його прискоренню. Експорт капіталу є головним фактором, що сприяє перетворенню виробництва на міжнародне і утворенню (започаткуванню виробництва) так званої міжнародної продукції, яка є уніфікованою і реалізується поза залежністю від географічних, національних чи інших особливостей (наприклад, літаки, автомобілі, комп'ютери, кораблі тощо). Протилежна ситуація спостерігається, коли окремим юридично самостійним підприємствам різних країн, які є дочірніми підприємствами міжнародної корпорації, вкрай потрібен вільний капітал для встановлення тісного співробітництва у сфері галузевої, технологічної, подетальної спеціалізації. Експортний капітал також може знадобитися для підтримки темпів економічного зростання, високого рівня зайнятості, розвитку провідних галузей промисловості і розбудови ринкової інфраструктури. Країни, що

розвиваються, за допомогою залучення іноземного капіталу прагнуть надати суттєвого імпульсу своєму економічному розвитку, зрушити його в напрямку стабілізації.

Особливості участі нашої держави, а також окремих вітчизняних суб'єктів комерційної діяльності в міжнародному русі капіталів, значною мірою зумовлюються дефіцитністю фінансово-обігових коштів. Така дефіцитність призводить до односторонньої залежності національної економіки та господарських структур від зовнішніх джерел інвестування [117, с. 176-177].

Разом з тим несприятлива кон'юнктура в українській економіці, висока криміногенність у суспільстві є причинами масового нелегального відпливу або «втечі» національного капіталу за кордон. *«Втеча капіталу»* – це переведення значних розмірів капіталу за кордон, переважно на персональні рахунки, в країни зі сприятливішим інвестиційним кліматом або купівлю нерухомості за кордоном (для уникнення високого рівня оподаткування, негативних наслідків інфляції, ризику експропріації та ін.). Головною метою втечі капіталу є вигідна гарантованість його розміщення в інших країнах. За деякими підрахунками, середні щомісячні обсяги нелегального відпливу капіталу з України становлять 300 млн. дол. США, а згідно з дослідженням Global Financial Integrity, тільки з 2004 р. по 2013 р. з України нелегально вивезли понад 116 млрд. дол. США [116]. Україна опинилася у першій двадцятці країн з найвищими обсягами нелегального відтоку капіталів. «Нелегальність» такого відпливу зумовлюється не тільки «тіньовим» походженням таких капіталів, а й нетиповими для розвинутої ринкової економіки обмеженнями інвестування за кордоном для українських резидентів, які існують у вітчизняному законодавстві.

Сучасна міжнародна інвестиційна діяльності має розвинуте інфраструктурне забезпечення. У широкому розумінні – це інформаційні і транспортні мережі, валютні та фінансові ринки і ринки золота та інших цінних металів, національні, регіональні та міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації тощо.

7.2 Специфіка участі України в міжнародних інвестиційних процесах

Вихід України з кризи та формування стійких засад для сталого економічного зростання, в першу чергу, залежать від ефективності структурної перебудови національної економіки. Процес формування конкурентоспроможної економічної структури господарства потребує мобілізації всіх національних ресурсів, використання національних переваг, масштабної диверсифікації економіки. В сучасних умовах глобалізації світових господарських зв'язків все більш актуальним стає вивчення і керівництво процесами взаємодії іноземного капіталу і економік приймаючих країн.

Таким чином, особливої актуальності набуває вирішення проблеми інвестиційного забезпечення процесу економічного зростання. Існує стійкий зв'язок між рівнем економічного розвитку країни, структурою її економіки і соціальним устроєм, а також загальною, для перехідних економік, динамічною взаємозалежністю між інвестуванням і трансформаційними ринковими процесами: інвестиції є передумовою і, разом з тим, наслідком успішного проведення економічних реформ [118]. Тому, пріоритетним в трансформаційних процесах є формування національного інвестиційного потенціалу з метою зростання інвестиційних процесів, що передують економічному зростанню.

Однак, ситуація, яка склалася сьогодні з обсягами інвестиційних ресурсів в Україні, джерелами їх фінансування, не може істотно впливати на реформування економіки країни. В даний час основними джерелами інвестицій є власні кошти підприємств. Питома вага позикових коштів дуже незначна і навряд можна чекати її швидкого зростання в найближчі роки. З огляду на те, що доходи від експорту концентруються в таких областях, як металургія та АПК, потенційні джерела інвестицій створюються саме там. Поки їх

вистачає для деякого оновлення промислово-виробничих фондів саме на підприємствах цих галузей.

З огляду на реалії економічного розвитку країни, гео економічного положення, інтересів суспільства необхідно створювати умови для розвитку внутрішнього ринку, в тому числі і споживчого, який може заповнюватися саме вітчизняними товарами. Пожвавлення на споживчому ринку, а також стимулювання інвестицій, буде показувати ті сектори, в яких віддача від інвестицій може бути отримана в розумний термін.

В даний час джерелом стійкого економічного зростання може бути реальне розширення інвестицій в основний капітал. Як зазначено вище, знос основних фондів у багатьох виробництвах вже становить 84 %. Тому стає очевидною необхідність активізації інвестиційних процесів в країні, адже структурна перебудова економіки ще далека від завершення і саме інвестиційна діяльність позитивно впливає на соціально-економічний розвиток країни, регіонів, галузей і підприємств.

Додаткові потреби в інвестиціях визначаються, насамперед, зміною політичної та економічної ситуації, що зумовила порушення зовнішніх господарських зв'язків і призвела до зміни оцінки економічної незалежності України. В таких умовах приплив іноземних інвестицій вносить вагомий вклад у розвиток національної економіки, сприяючи активізації інвестиційного процесу, впровадженню нових технологій, використанню передового управлінського й господарського досвіду щодо функціонування економіки на ринковій основі.

Загальне правове поле інвестиційної діяльності в Україні регулюється такими основними законами, як: «Про захист іноземних інвестицій в Україні» (від 10.09.1991 р.), «Про інвестиційну діяльність» (від 18.09.1991 р.), «Про банки й банківську діяльність» (від 07.12.2000 р.), «Про цінні папери й фондовий ринок» (від 23.02.2006 р.).

За роки незалежності в Україні декілька разів змінювалися умови інвестиційної діяльності для іноземних нерезидентів.

Основним нормативним актом досі є Закон «Про режим іноземного інвестування», прийнятий Верховною Радою 19 березня 1996 р., що почав діяти 28 червня 1996 р. Цей закон прийшов на зміну Закону 1994 р. «Про державну програму підтримки іноземного інвестування» та Декрету Кабінету Міністрів «Про режим іноземного інвестування» які, у свою чергу, змінили Закон 1992 р. «Про іноземні інвестиції».

Сьогодні в Україні діє більш 100 законодавчих і підзаконних нормативних актів, що регулюють залучення й реалізацію іноземних інвестицій. Однак в Україні рівень законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності взагалі й іноземних інвесторів зокрема ще не можна визнати оптимальним. Основна проблема в даній сфері – часті й непередбачені зміни вимог закону й підзаконних актів. Часом ці зміни суперечать здоровому глузду й економічним законам. Зрозуміло, що в період трансформації економіки й суспільних відносин держава не може не вести пошук адекватних законодавчих важелів регулювання, однак діючі суб'єкти мають потребу хоча б в мінімальних гарантіях стабільності.

Складність у регулюванні інвестиційної діяльності полягає в тому, що вона охоплює різнобічні області економічного життя – сферу НТП, державне управління економікою, фінансово-банківську діяльність, комерційний розрахунок підприємств, ціноутворення та ін.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІ), які надійшли в Україну на 1.01.2019 р. склав 2,355 млрд. дол. США (табл. 7.2). У 2018 р. він становив 55,9 доларів на одну людину (для порівняння: у 2012 р. цей показник становив 184 дол.). У більшості постсоціалістичних країн цей показник був значно вищий (наприклад: в Чехії – 868 дол., в Польщі – 268 дол. на людину). При цьому, необхідно враховувати і зниження кількості населення в Україні. Тільки за 2009-2019 рр. воно скоротилося з 46,1 млн. до 42,15 млн. осіб.

На Росію приходить 34,6% іноземного інвестування, на Кіпр – 17,4%, Нідерланди – 16,5%, Австрію – 4,7%, Польщу – 4,3%,

Великобританію –3,4% [119]. За даними НБУ, 1/5 частина всіх ПІІ в Україну – це кошти українського бізнесу, виведеного свого часу за кордон країни, а потім повернуті у вигляді прямих іноземних інвестицій. За 2010-2017 рр. обсяг таких прямих іноземних інвестицій склав 7,9 млрд. дол. США.

Таблиця 7.2 – Прямі іноземні інвестиції, млн. дол. США [61]

Роки	В Україну		З України	
	за рік	сальдо	за рік	Сальдо
2002	693		-5	
2003	1424	+731	13	+18
2004	1715	+291	4	-9
2005	7808	+6093	275	+271
2006	5604	-2204	-133	-408
2007	9891	+4287	673	+806
2008	10913	+1022	1010	+337
2009	4816	-6097	162	-848
2010	6495	+1679	736	+574
2011	7207	+712	192	-544
2012	8401	+1194	1206	+1014
2013	4499	-3902	420	-786
2014*	410	-4089	111	-309
2015	2961	+2551	-51	-162
2016	3284	+323	16	+67
2017	2202	-1082	8	-8
2018	2355	+153	-5	-13

* з 2014 р.– без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Особливий інтерес при аналізі стану інвестиційної сфери являє галузева і територіальна структура інвестицій. Перш за все, інвесторів цікавлять ті галузі економіки, де спостерігається висока оборотність капіталу, а також міські населені пункти з розвиненою інфраструктурою, що пов'язано з короткостроковим режимом повернення вкладеного капіталу, меншим ризиком, з отриманням максимального прибутку, і, при цьому, можливістю виробляти продукцію з низькими витратами і при невеликому обсязі інвестицій. Серйозні проблеми зберігаються в секторальному та

галузевому розподілі іноземних інвестицій. Як і раніше спостерігається їхнє тяжіння до торгово-фінансового сектору, який отримав у 2017 р. 53,4 % загального припливу інвестицій. Саме в таких галузях, як фінансові та комерційні послуги (34,6 %), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту (9,5 %), операції з нерухомістю (9,3%) найвища концентрація прямих іноземних інвестицій. Однак, при цьому, спостерігається зростання ПІІ в галузі переробної промисловості (28 %). Виходячи з цього можна зробити висновок, що основна частина іноземних інвестицій спрямовується в ті сфери економіки, які не є визначальними для вітчизняного господарства. Вони спрямовані на захоплення внутрішнього ринку товарів і послуг, а не на підтримку національного товаровиробника, в т. ч. і експортної орієнтації. В цьому і полягає істотна відмінність використання прямих іноземних інвестицій в Україні в порівнянні з Чехією, Угорщиною і Польщею, а особливо з новими індустриальними країнами Азії, де значна їх частина йде на формування експортного сектора економіки.

Якщо розглядати ПІІ по секторах економіки, то найбільш привабливими в Україні є такі галузі економіки (рис. 7.1):

Рис. 7.1 – Галузева структура прямих іноземних інвестицій в Україну за 2018 р., %

- фінансова діяльність – 995,0 млн. дол. (58,2 %);
- промисловість – 181,1 млн. дол. (10,6 %);
- оптова торгівля й посередництво в торгівлі – 140,0 млн. дол. (8,2 % від загального обсягу інвестицій);
- ІТ – 112,4 млн. дол. (6,6 %);
- операції з нерухомістю, здавання внайми й послуги юридичним особам – 97,8 млн. дол. (5,7 %);
- професійна, наукова та технічна діяльність – 82,9 млн. дол. (4,8%).

Крім того, перспективними для іноземних інвесторів галузями є: товари широкого вжитку, агропромисловий сектор, інформаційні технології й програмне забезпечення, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища й туризм. Наприклад: американські компанії, які інвестували в Україну з 1991 р., зосереджуються на таких галузях, як Інтернет, розробка програмного забезпечення, організація мереж і розгалужена індустрія послуг. Серед цих компаній – Боїнг, Люсент Технолоджиз, Вестингхауз, Проктор енд Гембл, Кока-Кола, Каргилл, Макдональдс, Американська енергетична група Ей-І-Ес та ін.

Українську ж сторону цікавлять інвестиції в енергозберігаючі технології, паливно-енергетичні кампанії, агропромисловий комплекс, металургію, авіабудування, галузі транспорту та зв'язку. У першу чергу варто підтримувати ті напрямки виробничої діяльності, які швидко дають кінцеву продукцію, насичують внутрішній ринок, мають значний експортний потенціал, сприяють зайнятості населення. Такими галузями є легка й харчова промисловість, машинобудування й приладобудування, металургія, хімічна промисловість. В агропромисловому секторі – це технології переробки й збереження сільськогосподарської продукції. Останній напрямок може бути найбільш перспективним, тому що в Україні сконцентровано до 40% світових чорноземів. Однак, цей ріст багато в чому залежить від внеску Уряду в реальну політику приватизації сільського господарства й швидкого втілення цієї політики. За

останні роки сільськогосподарська реформа застоїлася, а багато виробників залишаються боржниками держави за попередні поставки сільськогосподарської сировини.

Для об'єктивної оцінки ролі іноземних інвестицій в українській економіці необхідно враховувати, поряд з позитивними моментами, і ряд можливих негативних наслідків. Пріоритетну увагу західні фірми приділяють видобутку й експорту сировинних ресурсів України. Це може призвести до швидкого вичерпання національних запасів ресурсів, які не відтворюються, а також до подальшого посилення позицій видобувних галузей, які й без того гіпертрофовані. Слабкість державного регулювання питань щодо залучення іноземного капіталу й відсутність жорсткого контролю над дотриманням екологічних норм створює умови для перенесення на територію України виробництв, що згортають у промислово-розвинутих країнах, адже забруднюють навколишнє середовище.

Прямі іноземні інвестиції в Україну не тільки мінімальні, але й сконцентровані в декількох регіонах. Київ та Київська область одержали понад 38,2 % всіх прямих іноземних інвестицій; Дніпропетровська, Донецька, Запорізька й Одеська області разом одержали 28,6 % ПІІ, залишивши 1/3 (33,2 %) іншим областям країни.

На сьогоднішній день і обсяги, і динаміка залучення іноземних інвестицій, перш за все прямих, далеко не адекватні вимогам вітчизняної економіки. Основними причинами низького рівня залучення іноземного капіталу є такі.

1. Недосконалість правового середовища. Цей фактор зазвичай називають у першу чергу, оскільки перешкоди адміністративно-правового характеру – найперші, з якими зіштовхується інвестор. Мова йде про нестабільність, суперечливість, заплутаність регуляторного середовища, кількість підзаконних актів, бюрократизм та корупцію, криміналізацію економіки, неврегульованість системи захисту прав власності, слабкість судової системи.

2. Політична нестабільність. Часта зміна урядів, обіцянки зміни політичного курсу й умов ведення бізнесу – аж до націоналізації майна інвесторів, які лунають із боку різних політичних сил, політичні скандали, і, особливо, передвиборчий період, підсилюють сторожкість іноземних інвесторів і сприймаються ними як додаткові ризики, які мають потребу в підвищенні прибутковості інвестицій.

3. Непередбачуваність і непрозорість державної політики. Цей фактор здатний істотно ускладнити довгострокове планування діяльності компаній. Інвестори скаржаться, зокрема, на раптовість прийняття деяких рішень, прийняття актів, які набувають чинності негайно, або/і мають зворотну дію. При цьому інформація про перспективи динаміки економічної політики держави подається дуже обмежено.

4. Неврегульованість законодавчого забезпечення процесу інвестування. Мова йде про часті зміни умов залучення іноземних інвестицій, необхідність вирішення низки питань *ad hoc*. Зокрема, це стосується регулювання інвестицій у вільних економічних зонах і територій пріоритетного розвитку.

5. Надмірна фіскальна активність держави. Потужним важелем стримування іноземних інвестицій в Україну є вкрай нерівномірний розподіл податкового тиску, який є надмірним для легально працюючих суб'єктів господарювання при одночасному існуванні величезного «тіньового» сектора економіки. Незважаючи на те, що переважна більшість іноземних інвесторів намагається вести цілком прозорий і легальний бізнес, «тенізація» економіки істотно ускладнює їхнє співробітництво з вітчизняними підприємствами, які не завжди мають можливість дозволити собі ризик ведення прозорих і легальних операцій. Більша частина вилучення прибутку, нестабільність податкових ставок і правил нарахування перешкоджають ефективному веденню бізнесу в Україні.

6. Вузькість і неструктурованість внутрішнього ринку. Низький рівень доходів підприємств і населення веде до

недостатнього рівня внутрішнього попиту й, що не менш важливо, до неможливості кваліфікованої поведінки покупців, які змушені найчастіше вибирати найбільш дешеву продукцію. Це обумовлює ведення українськими підприємствами недобросовісної конкуренції й веде до неадекватності моделі конкуренції іноземних компаній, які давно перейшли від цінової до переважно продуктової конкуренції.

7. Неefективна митна політика. Інвестори звертають увагу на перешкоди для ввозу потрібного устаткування, сировини й комплектуючих, вивозу виробленої продукції. У даному контексті слід зазначити, що послаблення митних бар'єрів для підприємств із прямими іноземними інвестиціями все-таки вимагає серйозного державного регулювання.

8. Недосконалість інфраструктури. Незважаючи на порівняно високий рівень розвиненості, мережа автомобільних шляхів і залізниць, системи енерго- і водопостачання, зв'язку та ін. вимагають в Україні істотного вдосконалення. На поліпшення інфраструктурних умов спрямований, зокрема, ряд проектів Світового банку в Україні.

9. Нерозвиненість інституціональної інфраструктури ринку. Світова практика сучасного бізнесу пов'язана з постійним співробітництвом з різного роду аудиторськими, консалтинговими й іншими фірмами. Відсутність середовища для таких фірм, гідних, з позицій іноземного інвестора, довіри, істотно погіршує його враження від підприємницького клімату в Україні. Серйозні інвестори вважають також, що краще мати справи з іноземними фінансовими установами й банками. Це спонукає до здійснення іноземних інвестицій у банківську сферу й відкриття філій іноземних банків. Проте в стратегічному контексті таке відокремлення фінансових потоків вітчизняного та іноземного капіталів веде до ослаблення фінансової системи країни. Інвестори також звертають увагу на нерозвиненість державних установ, які повинні здійснювати супровід іноземних інвесторів.

10. «Клановість» економіки, нерациональність економічної поведінки. Іноземні інвестори відзначають необхідність висновку

«неформальних» відносин із представниками державних органів. Аналізуючи спілкування інвесторів з державними чиновниками на пострадянському просторі, закордонні експерти навіть «збагатили» англійську мову російським поняттям «*крыша*».

11. Низька якість життя. Мова йде про можливість надання житла, побутових, транспортних послуг, особисту безпеку іноземців на території України. Якщо в Києві й ряді обласних центрів в останніми роками спостерігались істотні позитивні зрушення в цьому напрямку, то на іншій території України ситуація залишається незадовільною.

До таких же негативних факторів можна віднести і валютну політику України.

Проведення державою виваженої інвестиційної політики є обов'язковою умовою забезпечення економічного зростання. Вона полягає в активізації регулювання, в тому числі і в сфері інвестицій, на регіональному рівні. Без активної та цілеспрямованої допомоги регіонів, без створення спеціалізованої кредитно-банківського інвестиційного механізму неможливо буде мобілізувати довгострокові заощадження і накопичення населення, і інвестувати їх в реальний сектор.

7.3 Активізація інвестиційної діяльності на національному рівні

Інвестиційна політика держави сьогодні не має суттєвих важелів впливу і способів реалізації своїх цілей. Практика розвинених країн доводить, що пряма підтримка державою інвестиційних проектів в економіці має вирішальне значення для структурної перебудови і приносить конкретні результати у вигляді досягнення і підтримки стабільних темпів економічного зростання. Однак вирішити проблеми української економіки не можливо лише

методами макроекономічної політики. Політика дорогих грошей, зниження державних витрат не завжди виявляється ефективною. Досі зберігаються великі ризики для інвестування в економіку і чи можна розраховувати на майбутній приплив інвестицій доти, доки не буде істотно скорочено вивезення капіталу з країни. Потенційно ці кошти могли б стати джерелом інвестицій. Основні причини відтоку капіталу з країни лежать поза сферою макроекономіки. Якщо не будуть знижені системні ризики, визначені стабільні і зрозумілі правила гри, в найближчі роки інвестиційного підйому і суттєвого зростання виробництва очікувати марно. Економіка, як і раніше, буде мати експортно-сировинну спрямованість з невисоким рівнем внутрішнього споживання і небажанням інвесторів вкладати свої кошти, що, як і раніше, буде супроводжуватися вивезенням капіталу з країни.

В Україні, на державному рівні, управлінням інвестиційної діяльності займаються органи виконавчої влади загальної (лінійної), функціональної (міжгалузевий) і галузевої компетенції. Президент України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації здійснюють керівництво органами функціональної та галузевої компетенції. Органи функціональної компетенції мають повноваження надвідомчого характеру. До них відносяться: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Міністерство фінансів України, Міністерство внутрішніх справ України, Фонд державного майна України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України. Серед головних принципів державного регулювання можна виокремити такі:

- взаємна відповідальність інвестора і держави;
- дотримання основних прав і свобод іноземних інвесторів;
- їх юридична відповідальність за порушення законодавства або міжнародних договорів;
- заохочення іноземних інвесторів, які спрямовують ресурси в програми (проекти), визначені державою як пріоритетні;
- вдосконалення відповідного законодавства.

Заходи державної політики в області іноземного інвестування повинні бути синхронізованими з масштабами і напрямками ринкової трансформації. Врахувати всю сукупність зовнішніх і внутрішніх, об'єктивних і суб'єктивних факторів можна тільки при наявності дієвої системи державного регулювання, а також відповідного фундаментального і науково-методичного забезпечення. До кола завдань державного регулювання входять:

- визначення інвестора;
- визначення видів і форм інвестицій;
- участь у власності;
- антимонопольні заходи;
- трансферт прибутку іноземного інвестора;
- встановлення вимог до результатів діяльності іноземного інвестора;
- створення системи інвестиційних пільг і обмежень;
- експертиза інвестиційних програм;
- гарантування прав іноземного інвестора.

З урахуванням ситуації, що склалася, приватний іноземний капітал не буде надходити в країну з паралізованою внутрішньою інвестиційною активністю. При сучасному стані справ цього не можна добитися ніякими законодавчими актами і податковими пільгами. Іноземний інвестор не буде вкладати капітал в регіони з нерозвиненою або напівзруйнованою транспортною інфраструктурою і системою матеріально-технічного постачання, дефіцитом електро- і теплоенергії. Таким чином, в якості об'єкта регулювання інвестиційної діяльності розглядається економічна складова інвестиційного клімату.

З метою створення адекватної політики регулювання діяльності іноземних інвесторів в Україні слід, перш за все, визначити баланс інтересів конкретного інвестора-донора і країни його базування з набором інтересів, які представляють країни-реципієнти і її суб'єкти господарювання, і розробити механізми активізації інвестиційного процесу.

Спеціальні механізми щодо активізації та стимулювання припливу іноземних інвестицій повинні передбачати:

- розвиток практики надання гарантій під іноземні кредити і страхування ризиків комерційними банками та їх об'єднаннями через створення для цього належної інфраструктури;

- розробку дієвих механізмів громадського контролю над результатами діяльності іноземних інвестицій, вкладених на пільгових умовах, дотримання інвестиційних зобов'язань;

- введення персональної відповідальності членів уряду за терміни і напрями використання іноземних інвестицій, за якими надані пільги, а також широке інформування про це громадськості;

- проведення політики приватизації держмайна з урахуванням потреб забезпечення економічної безпеки та економічної незалежності України, а також підвищення ефективності постприватизаційного використання майна;

- впровадження обов'язкового контролю над походженням інвестицій, вивчення надійності інвестора;

- формування Кодексу іноземних інвестицій, який дозволить врегулювати стандарти поведінки транснаціональних корпорацій в Україні та механізми адміністративного контролю над їх дотриманням;

- використання постійних зусиль для зміцнення міжнародного іміджу країни, широке поширення інформації про її виробничий, технологічний, ресурсний потенціал і інвестиційні перспективи;

- введення амністії некримінальних «тіньових» капіталів;

- введення повного або значного звільнення від податків з реінвестованого прибутку;

- введення митних пільг і пільг по сплаті податку на додану вартість на конкретно визначений обмежений перелік товарів, які мають суто виробниче призначення або передбачені інвестиційним проектом;

- сприяння розвитку малих підприємств, в тому числі – на основі іноземних інвестицій в пріоритетні галузі, для отримання досвіду, необхідного для більш масштабного інвестування;

– стимулювання розвитку фондового ринку, кредитних, інвестиційних фондів та інших фінансових інститутів, використання можливостей різноманітних організаційних форм бізнесу (консорціумів, пулів, концесій і т. п.) для забезпечення можливості корпоративного (загального) фінансування інвестиційних проектів вітчизняними та іноземними інвесторами;

– забезпечення послідовності та прозорості державної стратегії і тактики економічної політики, формування інститутів гласного впливу підприємницьких структур на процес прийняття рішень;

– визнання неприпустимості застосування послаблень в системі сертифікації відповідності і безпеки продукції як засобу заохочення іноземних інвесторів;

– забезпечення особистої безпеки підприємців та їх майна.

Застосування названих механізмів повинно сприяти встановленню партнерських відносин української держави з закордонними інвесторами, переведення їх на рейки економічного прагматизму і усвідомленої взаємоповаги економічних інтересів, цінностей і пріоритетів. З метою поліпшення економічної ситуації і створення сприятливого інвестиційного клімату доцільно створити в Україні єдину спеціалізовану державну структуру, де була б зосереджена база даних по всіх підприємствах, включаючи підприємства малого і середнього бізнесу, і яка б надавала конкретну інформацію про можливості інвестування в Україну разом з пропозиціями конкретних проектів і пошуком потенційних партнерів, які зацікавлені у співпраці з нашою державою, а також здійснювала б повний правовий супровід ПІІ в Україну.

Абсолютно необхідним елементом економічного механізму держрегулювання міжнародного руху капіталу є моніторинг та надійний статистичний облік руху капіталу та його елементів. Однак, показників «міжнародний рух капіталу», «приплив капіталу», «відтік капіталу», «ввезення капіталу», «вивезення капіталу», «витік капіталу» немає ні в офіційному платіжному балансі України, ні в інших розділах держстатистики. Відсутність офіційної статистики вивезення капіталу (в тому числі і його

витоку), можна пояснити багатьма причинами – від загальної суперечливості системи зовнішньоекономічного регулювання, пов'язаною з наявністю двох самостійних регулюючих центрів (уряду та НБУ), до особливостей прийнятої в Україні методики складання платіжного балансу та його використання в економічному аналізі. Йдеться, перш за все, про статтю «Помилки і пропуски», яка включається (по крайній мірі, частково) в величину несанкціонованого вивозу капіталу, але не входить ні в поточний рахунок, ні в рахунок операцій з капіталом і фінансовими інструментами. В той же час, сума цих двох рахунків повинна дорівнювати нулю, а що робити при значному дисбалансі, в методичних вказівках МВФ не повідомляється.

Необхідно негайно на державному рівні обмежити вивезення капіталу з країни, стимулювати його реінвестування, підвищити зацікавленість потенційних інвесторів у вкладах коштів у виробничу сферу, удосконалити систему ліцензування та контролю за рухом капіталу в Україні та за її межами, встановити чіткі терміни функціонування інвестиційного капіталу. Іноземне інвестування має розглядатися як імпульс до економічного зростання, а не замітник внутрішніх інвестицій.

Пріоритетними напрямками по активізації інвестиційного процесу, підвищення інвестиційної привабливості України є такі.

1. Правове забезпечення інвестиційної діяльності.

З метою подальшого вдосконалення законодавчої бази повинні бути передбачені умови, що забезпечують доступність вільних земель для виробничих інвестицій і можливість використання об'єктів незавершеного будівництва, придбання пакетів акцій, що перебувають у певного регіону (території).

У зв'язку з цим, для іноземних інвесторів повинні бути передбачені гарантії від різноманітних ризиків (фінансових, комерційних, системних, ліквідності і т. д.), порядок надання інвестору необхідної інформації (земельний кадастр, дані по ресурсах та ін.), а також обмеження присутності іноземних інвесторів в галузях і виробництвах регіону, що захищаються

державою. Крім цього, з метою створення додаткових гарантій для інвесторів необхідно створення механізму ефективного використання регіонального заставного (іпотечного) фонду, хеджування ризиків, захисні застереження, розподіл ризиків між учасниками інвестиційного процесу.

Інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, для реалізації яких інвестори претендують на отримання додаткових пільг і гарантій, повинні бути представлені лише «добросовісними» інвестиціями і належати до встановлених державною стратегією пріоритетних сфер соціально-економічного розвитку регіону, а саме [120, с. 345]:

- мати довгостроковий напрям, орієнтуватися на високий рівень реінвестування прибутку;
- сприяти створенню нових робочих місць на підприємствах, в які здійснюються інвестиції, і в економіці України в цілому;
- передбачати високий ступінь використання сировини, комплектуючих, оснащення українського виробництва;
- орієнтуватися на раціональне використання сировинної бази України і зниження імпортозалежності;
- сприяти розвитку експортного потенціалу;
- сприяти технологічному та інноваційному розвитку країни, впровадженню сучасних ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій;
- сприяти розвитку українських торговельних марок і технологій;
- пом'якшувати міжгалузеві і міжрегіональні диспропорції внутрішніх ринків України.

II. Пільгова податкова політика.

До системи податкових пільг входять «податкові канікули»; зниження ставок оподаткування в разі реінвестування отриманого прибутку або інвестування в певні регіони і галузі; захист від подвійного оподаткування, а також звільнення від податкових зборів імпортованого обладнання, технологій, ноу-хау; експорт продукції власного виробництва для покриття валютних витрат або зменшення

цих зборів. Як відомо з практики, просто застосування пільгових умов для підприємств з іноземними інвестиціями справа безперспективна. Оподаткування підприємств з іноземним капіталом має здійснюватися в національному режимі, тим більше що іноземні інвестори в переважній більшості вже мають доволі значні переваги над вітчизняними – в доступі до кредитних ресурсів, технологій, досвіду управління, тощо. Зниження рівня оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями має здійснюватися в разі значного перевищення для даної галузі обсягу інвестицій, збільшення кількості робочих місць, виконання певних соціальних функцій, здійснення інноваційної діяльності і т. д., а також при створенні спеціальних (вільних) економічних зон і технопарків.

III. Розвиток інвестиційної та фінансової інфраструктури.

Наявність і подальше вдосконалення відповідної інфраструктури – банків, інвестиційних фондів, інститутів альтернативного інвестування, лізингових і страхових компаній, аудиторських, консалтингових інжинірингових фірм та ін. є необхідною умовою залучення інвестицій в країну. В рамках цього напрямку підвищення інвестиційної привабливості доцільно проведення наступних заходів:

- створення бази даних інвестиційних проектів для включення до збірки інвестиційних проектів, розміщення на Web-сервер, організації постійно діючої виставки інвестиційних проектів і т. і.;

- створення бази даних потенційних інвесторів, доведення їх до заявників проектів, а також підготовка довідкових матеріалів про умови інвестування проектів;

- створення Банку з правом виключного обслуговування бюджету з використанням позичкового потенціалу банку для пільгового кредитування товаровиробників експортної продукції з високою доданою вартістю і розвитку системи збалансованих банківських операцій (лізингу, факторингу, форфейтингу);

- розробка механізму передачі за конкурсом в довірче управління банкам держпакетів акцій на умовах отримання підприємствами від них пільгового кредиту;
- надання сприяння в створенні фінансовими посередниками представництв і агентств із залучення інвестицій;
- організація конкурсного відбору підприємств для роботи по залученню «сумлінних» інвестицій в найбільш значущі проекти і укладання угод з ними;
- розробка Програми розвитку страхового ринку і пропозицій щодо створення страхового фонду;
- підготовка пропозицій щодо розвитку мережі кредитних кооперативів, товариств взаємного кредитування і страхування, пайових інвестиційних фондів;
- розробка пропозицій щодо розвитку недержавних пенсійних фондів;
- формування баз даних по елементах власного потенціалу кожного регіону України, включаючи: муніципальне майно, майно і акції акціонерних товариств, що знаходяться в обласній власності, а також землю;
- проведення аналізу добробуту населення по районах окремого регіону з метою підготовки комплексу заходів до залучення заощаджень населення в інвестиційний процес.

IV. Поліпшення інвестиційного іміджу держави.

Основна мета даного напрямку інвестиційної політики держави – привернути увагу українських і міжнародних ділових кіл, показати привабливі для потенційних інвесторів характеристики підприємств і умови здійснення інвестиційної діяльності, уявити регіони як перспективних партнерів, які володіють значним економічним потенціалом і сприятливим інвестиційним кліматом. Створення позитивного інвестиційного іміджу країни є основою при розробці та реалізації цільових програм, а також умовою для активізації і підвищення ефективності інвестиційної діяльності за рахунок розширення можливостей поширення достовірної та систематизованої інформації, необхідної як претендентам на

інвестиції, так і потенційним інвесторам. В рамках цього напрямку необхідними є:

- отримання інформації про потенційних українських та іноземних інвесторів через глобальну мережу Інтернет;

- залучення до роботи організацій та програм з іноземною участю, міжнародних банків, інституційних інвесторів (МБРР, ЄБРР, МФК);

- розвиток і підтримка відносин з посольствами та торговими представництвами іноземних держав, міжнародними організаціями, засобами масової інформації, діловими колами, інформування їх про інвестиційні пропозиції та проекти підприємств;

- проведення щорічних міжнародних інвестиційних конференцій і семінарів за участю широкого кола українських підприємців;

- підготовка, публікація і поширення інформаційно-рекламних матеріалів по кожному окремому регіону;

- поширення інформації про конкурентні переваги окремого регіону (наявність природних ресурсів, сировинного, промислового, сільськогосподарського, наукового і кадрового потенціалу та ін.), інвестиційне законодавство області, інвестиційні проекти і пропозиції, об'єкти інвестиційної інфраструктури за допомогою засобів масової інформації та міжнародного інформаційного обміну, презентації регіону та окремі інвестиційні проекти;

- моніторинг інвестиційних проектів, що реалізуються в країні.

V. Підвищення інвестиційної привабливості підприємств.

Ефективна реалізація заходів щодо забезпечення інвестиційної привабливості підприємств можлива при гарантуванні підприємствам права придбання у власність за мінімальними цінами земельних ділянок, на яких вони розміщені. В результаті підвищиться ліквідність підприємств, буде задіяний механізм іпотечного кредитування. В рамках цього напрямку виділяються наступні найбільш важливі заходи:

- оцінка підприємств незалежно від форм власності за рівнем технології, організації виробництва, економічного стану,

конкурентоспроможності продукції, що випускається з розбивкою на три групи (економічно стійкі, мають невизначені перспективи стабілізації та розвитку, неконкурентоспроможні);

- розробка проекту сприяння реструктуризації промислових підприємств, що передбачає практичне відпрацювання системи заходів по державному регулюванню ринкових відносин в промисловості із залученням консалтингових фірм;

- аналіз інвестиційних можливостей бюджетоутворюючих підприємств;

- формування ефективних власників на основі приватизації, процедур банкрутства і звернення боргів на майно боржників;

- розробка і реалізація комплексу заходів, що перешкоджають ухиленню від сплати податкових та інших обов'язкових платежів;

- розробка пропозицій щодо введення стабільної системи податкових пільг, пов'язаних з поліпшенням економічних показників підприємств;

- розробка порядку підготовки, підвищення якості та обґрунтованості заявлених інвестиційних пропозицій і проектів для включення їх в державні цільові програми;

- розробка пропозицій по створенню системи моніторингу за виконанням умов часткового фінансування проектів, включених в державні галузеві програми за рахунок бюджетів всіх рівнів;

- розробка заходів по сприянню підприємствам у формуванні власної збутової мережі;

- підготовка пропозицій щодо залучення позабюджетних джерел фінансування проектів, включених в державні галузеві програми.

Майбутній розвиток країни значною мірою визначається привабливістю цих напрямків. При відповідній організації справи і при формуванні органами влади чіткої інвестиційної програми по залученню іноземних інвесторів, Україна підвищить свій інвестиційний рейтинг.

На основі зазначених напрямків нами представлено організаційно-економічний інструментарій активізації інвестиційного процесу на

державному рівні (рис. 7.2). Він являє собою складну систему взаємодії між державними органами управління і суб'єктами господарювання, яка забезпечує залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій (інвесторів) за допомогою створення сприятливих інвестиційних умов, з метою модернізації діючих та створення нових виробництв для випуску конкурентоспроможної продукції, гарантій зниження інвестиційних ризиків і формування відповідного інвестиційного клімату. Ці зв'язки представлені відповідними економічними показниками, стимулами і санкціями, що забезпечують цілеспрямованість, регулювання і контроль дій учасників інвестиційної діяльності.

З метою створення адекватної політики регулювання діяльності іноземних інвесторів в Україні слід, перш за все, визначити баланс інтересів конкретного інвестора-донора (блок I), який має вільні грошові кошти і інтерес вкладати їх з метою отримання доходу, з набором інтересів, які представляють країни-реципієнти і їх суб'єкти господарювання (блок II). Крім цього, на сучасному етапі необхідним стає адаптація історично сформованих промислових комплексів країни (основного капіталу – блок III) до реально існуючих економічних умов в напрямку здійснення капітального ремонту та модернізації цих комплексів, їх структурної перебудови для розвитку конкурентоспроможних виробництв, а також будівництво нових виробництв інноваційного типу, раніше не властивих даному регіону, переважно невеликого розміру, найбільш адаптованих до ринкових умов, орієнтованих на створення нових видів продукції і послуг на регіональному та національному ринках. Зрозуміло, що вирішення цих завдань можливо лише за умови залучення інвестицій.

До інвестиційного комплексу (блок IV) відносяться підприємства і організації, що забезпечують і здійснюють інвестиційну діяльність.

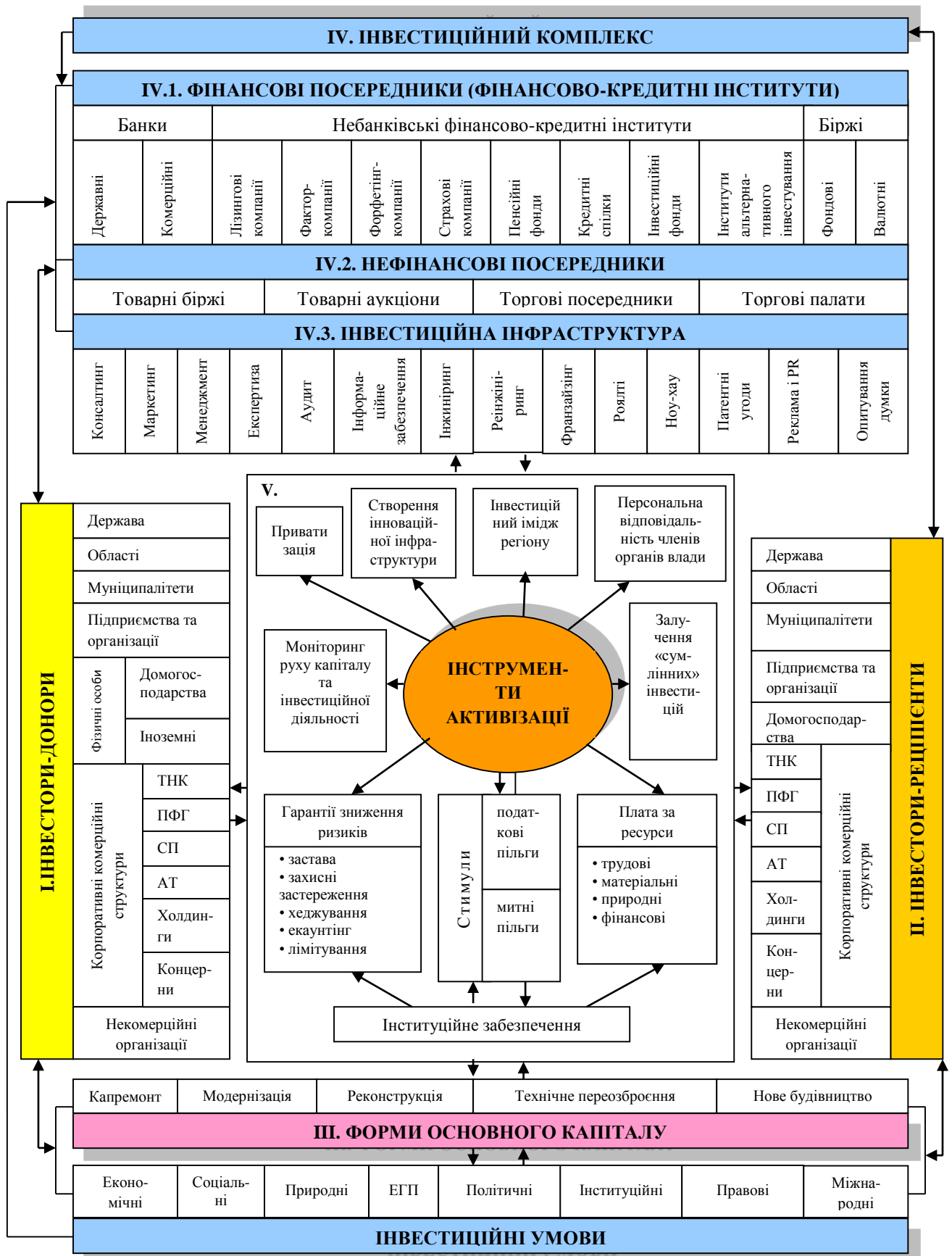

Рис. 7.2 – Організаційно-економічний інструментарій активізації інвестиційного процесу [120, с. 350]

Такими є: фінансові посередники – фінансово-кредитні інститути (IV.1), нефінансові посередники (IV.2), інвестиційна інфраструктура (IV.3). Ефективність функціонування цих блоків мають підтримувати сприятливі інвестиційні умови, що включають економічні, соціальні, природні, правові, політичні, інституційні та міжнародні умови, а також економіко-географічне положення регіону.

Взаємодію між цими блоками забезпечують інструменти і процеси прямого і непрямого впливу на ринкові умови життєдіяльності країни для стимулювання припливу іноземних інвестицій (блок V), які включають:

- розвиток практики надання гарантій під іноземні кредити і страхування ризиків комерційними банками та їх об'єднаннями через створення для цього належної інфраструктури;

- введення митних пільг і пільг по сплаті ПДВ на конкретно визначений обмежений перелік товарів, які мають суто виробниче призначення або передбачені інвестиційним проектом;

- введення повного або значного звільнення від податків з реінвестованого прибутку;

- залучення «сумлінних» інвестицій, впровадження обов'язкового контролю над походженням інвестицій, вивчення надійності інвестора;

- створення територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності, в тому числі спеціальних (вільних) економічних зон і технопарків;

- сприяння розвитку підприємств малого і середнього бізнесу, в тому числі на основі іноземних інвестицій, в пріоритетних галузях для отримання досвіду, необхідного для більш масштабного інвестування;

- проведення політики приватизації держмайна з урахуванням потреб забезпечення економічної безпеки та економічної незалежності України, а також підвищення ефективності постприватизаційного використання майна;

– стимулювання розвитку фондового ринку, кредитних, інвестиційних фондів та інших фінансових інститутів, використання можливостей різноманітних організаційних форм бізнесу (консорціумів, пулів, концесій і т. п.) для забезпечення можливості корпоративного (загального) фінансування інвестиційних проектів вітчизняними та зарубіжними інвесторами;

– моніторинг руху капіталу, введення амністії некримінальних «тіньових» капіталів;

– розробку дієвих механізмів громадського контролю над результатами іноземного інвестування, вкладених на пільгових умовах, дотримання інвестиційних зобов'язань;

– визнання неприпустимості застосування послаблень в системі сертифікації відповідності і безпеки продукції як засобу заохочення іноземних інвесторів;

– використання постійних зусиль для зміцнення міжнародного іміджу регіону, широке поширення інформації про його виробничий, технологічний, ресурсний потенціал та інвестиційні перспективи;

– введення персональної відповідальності членів органів державної влади за терміни і напрями використання іноземних інвестицій, за якими надано пільги, а також інформування про це громадськості;

– забезпечення особистої безпеки підприємців та їх майна.

Застосування названих інструментів має сприяти встановленню партнерських відносин української держави з закордонними інвесторами, переведення їх на рейки економічного прагматизму і усвідомленої взаємоповаги економічних інтересів, цінностей і пріоритетів. Необхідно сконцентрувати зусилля на активізації заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості країни.

Основне призначення організаційно-економічного механізму активізації інвестиційного процесу – баланс інтересів всіх учасників інвестиційної діяльності для підвищення ефективності економіки з метою подальшої інтеграції країни в систему світогосподарських зв'язків і на цій основі підвищення життєвого рівня населення.

В кінцевому підсумку, організаційно-економічний інструментарій активізації інвестиційного процесу є цілеспрямовано створена, взаємодіюча сукупність методів і форм, джерел інвестицій, інструментів і важелів впливу на відтворювальний процес на макро-, мезо- і мікрорівнях в інтересах розширення новостворюваного виробництва.

В цілому, державна інвестиційна стратегія, що враховує фактор іноземного інвестування, повинна бути спрямована на досягнення конкретної мети – створення в країні ринкової економіки, інтегрованої у світове господарство. В даний час, однак, така комплексна інвестиційна стратегія в країні відсутня. Відсутні і стимулюючі заходи, відповідні до стратегічних завдань за участю іноземних інвестицій. Цим можна пояснити існуючі тенденції нерівномірного галузевого і територіального розподілу прямих іноземних інвестицій, переважання дрібних ПІ в умовах спонтанного здійснення процесів іноземного інвестування. У зв'язку з цим представляється необхідним розглядати основні пріоритети структурного розвитку економіки України та перспективи поступового залучення іноземних інвесторів до вдосконалення економіки на основі цих пріоритетів з дотриманням співвідношення принципів відкритості і протекціонізму.

Для стабілізації економіки України та поновлення її економічного зростання необхідно сконцентрувати всі існуючі джерела фінансових ресурсів, в тому числі і зовнішні, на розширенні експорту продукції з високою доданою вартістю. Тому система взаємопов'язаних економічних, інформаційних і організаційних заходів, яка спрямована на захист інвестицій, створення привабливого інвестиційного клімату в державі та заохочення підприємницької активності, стане важливим каталізатором загального підйому економіки.

Для створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні вкрай необхідно: переорієнтувати державну бюрократію з мікроуправління економікою на стратегічне позначення базових умов, сприятливих для розвитку приватного сектора; створити правову

систему і, в першу чергу, інституційну інфраструктуру для забезпечення ефективного та послідовного захисту угод і майнових прав, а також проти зловживань владою з боку державних органів; продовжувати дерегуляцію підприємницької діяльності; відновити приватизацію великих державних підприємств.

РОЗДІЛ 1	РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ
ГЛАВА 8	ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
8.1	<i>Інновації, інноваційний процес та інноваційна діяльність в структурі національної економіки</i>
8.2	<i>Інфраструктура національної економіки</i>
8.3	<i>Кластери як каталізатори інноваційного розвитку в сучасній економіці</i>
8.4	<i>Особливості та шляхи розвитку інноваційної складової України</i>

ГЛАВА 8. ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

8.1. Інновації, інноваційний процес та інноваційна діяльність в структурі національної економіки

Задача підвищення конкурентоспроможності національної економіки України не може бути вирішена без мобілізації внутрішніх чинників розвитку національної інноваційної системи. Розвиток інноваційної економіки є закономірною реакцією на вимоги ринку й виклики глобалізації, що зачіпає системні основи національного господарства. Прогресивні структурні зрушення повинні мати системний характер і втілюватися в цілісній інноваційній політиці, пов'язаній з дієвим державним стимулюванням прогресивної структурної перебудови національного господарського комплексу з урахуванням всесвітніх тенденцій науково-технічного розвитку, органічного співвідношення політичних, економічних, інституціональних, соціально-психологічних і культурних чинників інноваційної динаміки.

У науковій літературі понятійний апарат інноватики розроблений далеко не повністю. При цьому один і той самий термін трактується по-різному, або ототожнюється. Це говорить про актуальність уточнення сутності інновації.

Поняття «інновація» вперше з'явилося ще в ХІХ ст.: Даль В. І. визначив «нововведення» як введення новизни, нових звичаїв, порядків [121]. *Новація* (лат. «novation» – зміна, оновлення) – нові продукти (процеси) інтелектуальної діяльності (нові явища, відкриття, методи задоволення суспільних потреб і т. ін) і їх організаційне впровадження (дориночна стадія). З моменту

прийняття до поширення новація набуває нової якості – стає інновацією.

Інновація (англ. «innovation» – введення нововведень) – нові продукти (процеси) як матеріалізованій результат відтворення і комерціалізації новацій (ринкова стадія). Основоположником теорії інновацій вважають Й. Шумпетера. Він у своїй роботі «Теорія економічного розвитку», якої було видано у 1912 р., розглядав інновацію не просто як нововведення, а як нову функцію виробництва, тобто як нові якісні засоби ведення господарства і як засіб підприємництва для отримання прибутку. Підприємцями автор називав «господарських суб'єктів, функцією яких є саме здійснення нових комбінацій і які виступають як його активний елемент» [122]. Пізніше, в 30-х роках Й. Шумпетер виділив п'ять типів інновацій в економічному розвитку:

- 1) виробництво нового продукту, який невідомий (продуктова);
- 2) впровадження нового засобу виробництва, в основі якого знаходиться новий підхід до комерційного використання продукції (процесно-технологічна);
- 3) використання нової сировини і напівфабрикатів (сировинна);
- 4) зміни в організації виробництва і його матеріально-технічного забезпечення (організаційна) (кластер);
- 5) освоєння нових ринків збуту (збутова).

Значний внесок у дослідження інновацій вніс Кондратьєв М. Д. (1892-1938 рр.), який обґрунтував теорію великих циклів тривалістю 55-60 років. Він довів, що перехід до нового циклу пов'язаний з:

- 1) науково-технічними новаціями;
- 2) розширенням запасу капітальних благ;
- 3) масовим впровадженням накопичених технічних винаходів;
- 4) глибокими змінами техніки виробництва і обміну;
- 5) технічним прогресом.

Деякі трактування поняття «інновації» представлено в табл. 8.1.

Таблиця 8.1 – Наукові підходи щодо визначення поняття «інновація»

Автор, джерело	Визначення
1	2
Закон України «Про інноваційну діяльність» [123]	Новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери
Великий економічний словник [124, с. 317]	Вкладення коштів в економіку, що забезпечує зміну поколінь техніки і технологій; нова техніка, технологія, що є результатом досягнень науково-технічного прогресу
Словник сучасної економічної теорії Макміллана [125, с. 244]	Синонім слова «винахід», відноситься до технологічного вдосконалення виробничих процесів і до досягнення нових властивостей і комбінацій властивостей продуктів, що продаються на ринку; є джерелом диференціації продукту і використовується виробниками для створення нового попиту і збільшення своєї частки ринку
Сучасний економічний словник [126, с. 155]	Нововведення в галузі техніки, технології, організації праці та управління, засновані на використанні досягнень науки і передового досвіду, а також використання цих нововведень в різних областях і сферах діяльності
Словник іноземних слів [127, с. 423]	Введення чогось нового; нововведена річ; модернізація; реформа; економічне вкладення коштів у нову технологію, нові форми організації праці та управління, що охоплюють не тільки окреме підприємство, а й їх сукупність, галузь
Друкер П. [128, с. 46]	Дія, яке наділяє ресурси новою здатністю виробляти матеріальні та інтелектуальні цінності; прибуткове використання новацій, що проявилися у вигляді нових технологій, видів продукції і послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного, маркетингового, адміністративного або іншого характеру
Санто Б. [129, с. 83]	Суспільно-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід

1	2
Валента Ф. [130, с. 112].	Зміна в первісній структурі виробничого організму, тобто перехід внутрішньої структури до нового стану
Керівництво Осло. – 3-ге видання [131]	Реалізація нового чи значно удосконаленого продукту (товару чи послуги), чи процесу, нового маркетингового методу, чи нового організаційного методу в комерційній діяльності, при організації робочого місця чи у зовнішніх відносинах
Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. [132, с. 15]	Нове явище, новаторство або будь-яка зміна, яка вноситься суб'єктом господарювання у власну діяльність із метою підвищення своєї конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках
Барютін Л. С. [133, с. 8]	Результат наукових досліджень і розробок, спрямованих на вдосконалення процесу виробничої діяльності, економічних, правових і соціальних відносин у галузі науки, культури, освіти, в інших сферах діяльності суспільства
Сафонов І. В. [134, с. 129]	Прояв сучасних досягнень науково-технічного прогресу; особливий вид знання, що був реалізований у вигляді нового або вдосконаленого продукту, нового або удосконаленого технологічного процесу, що використовуються в практичній діяльності, що володіють сукупністю реалізованих ними функцій, спрямованих на задоволення існуючих потреб на відповідних сегментах ринку і приносять економічний ефект
Фатхутдінов Р. А. [135, с. 45]	Кінцевий результат впровадження нововведення з метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту

Таким чином, можна зробити висновок, що в літературі поширені три точки зору. Перша – інновація ототожнюється з нововведенням, новизною. Друга точка зору, інновація розглядається як процес створення нової продукції, технології, нововведення в сфері організації, економіки і управління виробництвом. Третя – інновація як процес впровадження у виробництво нових виробів, елементів, підходів, якісно відмінних від попереднього аналога.

Сутність інновацій проявляється в їх функціях. Саме вони відображають призначення інновацій в економічній системі держави та їх роль в господарській діяльності. Особливе значення мають інновації в процесі підвищення конкурентоспроможності підприємства. Під час реалізації інновацій здійснюється обмін

«гроші – інновація». Грошові кошти, які отримує підприємець під час такого обміну, по-перше, покривають витрати щодо створення інновацій, по-друге, дають прибуток від реалізації інновацій, по-третє, є стимулом до створення нових інновацій, по-четверте, є джерелом фінансування інноваційного процесу безпосередньо. Таким чином, інновації виконують такі три функції:

- відтворювальну;
- інвестиційну;
- стимулюючу.

Відтворювальна функція означає, що інновація є важливим джерелом фінансування розширеного відтворення виробництва; отримання прибутку від інновацій та використання їх в якості джерела фінансових ресурсів. Прибуток, отриманий за рахунок реалізації інновацій, може бути використаним за різними напрямками, в т.ч. в якості капіталу. Цей капітал може бути спрямованим на фінансування нових інновацій. Отже, зміст інвестиційної функції інновацій полягає у використанні прибутку від реалізації інновацій для подальшого інвестування. Отримання підприємцем прибутку за рахунок реалізації інновацій відповідає основній меті будь-якої комерційної організації. Прибуток слугує стимулом для підприємця задля впровадження нових рішень (новацій); стимулює його вивчати попит на постійній основі, удосконалювати організацію маркетингової діяльності, залучати сучасні методи управління фінансами. Тобто, сенс стимулюючої функції – будь-якій виробничій процес за своїм змістом може бути стабільним (рутинним) або інноваційним.

Введення нововведень (новацій) на ринковій стадії матеріалізується в інноваційному процесі. Під *«інноваційним процесом»* розуміється діяльність, що пронизує науково-технічні, виробничі, маркетингові і збутові процеси при виготовленні нової продукції і послуг і націлена на задоволення конкретних суспільних потреб. Інноваційний процес – це послідовний ланцюг подій, протягом яких новація (нововведення) «визріває» і переходить в

інновацію – конкретний продукт, технологію або послугу і поширюється в господарській практиці.

Головною особливістю даного процесу є інноваційна здатність. Під «*інноваційною здатністю*» розуміється схильність організації суспільного і господарського життя в країні або ж окремої корпорації до швидкого сприйняття виробництва і розповсюдження нової продукції і послуг. Це ілюструється таким прикладом: Індія має досить високий рівень розвитку науки, але має низьку інноваційну здатність. У той же час ряд країн, котрі стали в деяких галузях лідерами технологічних процесів (Японія, Тайвань, Південна Корея), не маючи відповідної наукової бази, спираються на науково-технічний потенціал інших країн, володіючи високою інноваційною здатністю.

Інноваційний процес передбачає інноваційну діяльність будь-якого підприємства.

Інноваційна діяльність – перманентна (безперервна) діяльність в межах інноваційного процесу, що вимагає значних інвестицій та здійснюється в кілька етапів.

Інноваційний тип розвитку – це спосіб економічного зростання, що базується на постійних і систематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення усіх аспектів діяльності господарської системи, для створення інноваційних товарів і формування конкурентних переваг [136, с.28].

Перехід господарських систем до інноваційного типу розвитку зумовлений такими об'єктивними причинами [137, с. 151]:

1) переповненістю світового ринку товарами і послугами, знайти місце у якому можна, лише сформувавши власну ринкову нішу якісно нового товару;

2) здатністю інноваційного товару створювати суттєві конкурентні переваги, що є складовою конкурентоспроможності та економічної стійкості суб'єкта господарювання у невизначеному і мінливому ринковому середовищі;

3) світовою тенденцією до індивідуалізації потреб, а значить, споживчих характеристик товару;

4) прагненням транснаціональних корпорацій монополізувати ринки, що вимагає від дрібніших товаровиробників інноваційної стратегії поведінки на ринку для забезпечення стійкості свого існування.

Формування сучасної національної економіки переважно інноваційного типу вимагає значних фінансових ресурсів, тому переваги від застосування інноваційної моделі отримали, перш за все, багаті країни. Для економік, що розвиваються, досягнення переваг залежить від ефективності їх спеціальної інноваційної політики проривного типу, що полягає в дієвому державному стимулюванні прогресивної структурної перебудови економіки та реформуванні сфер освіти, науки, інноваційної діяльності на основі наявного науково-технічного потенціалу та з урахуванням світових тенденцій науково-технічного розвитку.

8.2 Інфраструктура інноваційної економіки

Головним важелем переорієнтації національної економіки у напрямку розвитку інноваційної діяльності стає державна інноваційна політика, яка спирається на найбільш ефективні компоненти – інституційне середовище, яке спрямоване на зародження, реалізацію (в матеріальній і нематеріальній формах) і комерціалізацію наукових, науково-технічних ідей в інноваційний продукт, продукцію і послуги. Таке середовище визначають терміном – інфраструктура, що створює умови для розширення конкуренції на базі інновацій, ефективного використання потенціалу природних, матеріальних, трудових, фінансових, ринкових, інформаційних ресурсів, захисту інтелектуальної власності і технологічних нововведень.

Інфраструктура інноваційної економіки – це сукупність галузей, підприємств і організацій, що входять у ці галузі, видів їх

діяльності, які призначені забезпечити, створити умови для нормального функціонування виробництва і обігу товарів, а також життєдіяльності людей [138, с. 31-32].

Загально визнано, що основними *учасниками інноваційної сфери* у світі є три групи підприємств:

- академічна наука, галузеві науково-дослідні інститути, університети, державні дослідницькі центри (лабораторії);
- науково-дослідні підрозділи промислових підприємств;
- недержавні малі та середні підприємства, що спеціалізуються на різноманітних стадіях інноваційного процесу.

В інноваційну інфраструктуру більшість з дослідників включають різні прояви інноваційного підприємництва: стартапи, венчурні фірми, бізнес-інкубатори, інженерні центри, технопарки, технополіси, тощо. Тобто визначальною інституційною умовою формування ефективної інфраструктури інноваційної економіки має бути визначено створення організаційних структур підтримки і стимулювання інноваційної діяльності.

Найбільш швидким шляхом продукування інновацій є розвиток стартапів. **Стартапи** – початкові структури, які спрямовані на генерацію, пошук, реалізацію принципово нової масштабованої бізнес-ідеї, та створено для швидкого зростання за рахунок затребуваності продукту на ринку («старт» — початок, «ап» — швидкий підйом, зростання). Стартап включає три компонента: ідея, команда, фінансування.

1. Ідея – від її рівня залежить життєздатність стартапу: чим ідея унікальніша, тим триваліший життєвий цикл новоствореного продукту та його ефективність.

2. Команда – це друзі, однодумці, які мають необхідні навички та компетенції, ефективно доповнюють один одного та створюють у своїй праці синергетичний ефект.

3. Фінансування – за правилом 3F (Family, Friends, Fools): 82% стартапів формується за рахунок самого підприємця, родини та друзів, 77 % – за особисті початкові кошти. Однак, стартап може швидко окупити вкладені в нього кошти, а може і «провалитися», так

як спрогнозувати його успіх неможливо жодною маркетинговою технологією. Також гроші на початковий розвиток стартапу часто дають інвестори в обмін на право володіння часткою компанії. Ще одним джерелом фінансування є *краудфандінг* (народне фінансування) – отримання коштів від співтовариства людей, готових скласти грошима для надання допомоги, в даному випадку, для розвитку багатообіцяючого стартап-проекту.

Серед найважливіших умов створення та розвитку стартапів є: доступність підприємницького капіталу, урядова політика підтримки та державні програми з розвитку підприємництва, освіта з підприємництва, можливості для трансферу технологій, доступ до міжнародних ринків та внутрішні регулятивні норми, наявна інфраструктура (ринкова, комерційна, транспортна, інша), культурні та соціальні умови тощо.

Найбільш активним світовим регіоном розвитку стартапів є Латинська Америка і Карибський басейн, хоча більшість найцінніших стартапів базуються в США, де вони мають гарні умови (інфраструктуру, інтерес з боку підприємств, значні фінансові можливості), та Китаї. Наприклад, у Еквадору – 30 % населення бере участь у запуску стартапів, у США – 13 %, Великої Британії – 8 %, Франції – 4 %.

Існують суттєві відмінності між країнами та регіонами у галузевому розподілі стартапів. Так, стартапи в сільському господарстві та промисловості найбільш активно створюють у країнах Африки, що пов'язано з низьким технологічним розвитком більшості з них та необхідністю вирішення проблем продовольчого забезпечення населення; у галузі інформаційно-комунікаційних технологій та професійних послуг – у країнах Північної Америки та Європи; в торгівлі – у країнах Латинської Америки, Африки та Азії; в освіті та охороні здоров'я – переважають у країнах Європи та Північної Америки.

Розвиток стартапів в Україні характеризується певними позитивними тенденціями, а саме: зростання загальної кількості працюючих стартапів та кількості угод щодо інвестицій у стартапи,

активізація приватних міжнародних та вітчизняних інвесторів, розгортання діяльності UVCA – Української асоціації венчурного капіталу та приватних інвестицій, готовність уряду держави до створення «фонду фондів» для інвестування стартапів, розвиток інфраструктурних інституцій (наприклад, «Сікорський челлендж» на базі НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського»), зростання інформаційної підтримки стартапів у соціальних мережах і т. п. За сприятливих обставин (передусім, стабілізації економічної ситуації в країні та виваженої державної політики у сфері інновацій) позитивні зрушення в цьому напрямі можуть дозволити Україні зайняти гідне місце у світовому рейтингу стартапів [139].

У 2019 р. Україна посіла 43 місце (250 стартапів із 137 країн світу), випередивши країну стартапів Естонію, а також Литву, Латвію, Словенію та Словаччину. Перше місце в рейтингу займає США – 46 951 стартап, друге місце у Індії – 6633 стартапів і третє у Великій Британії з 4996 стартапами [140].

Підґрунтям для формування стартапів виступає розвиток вітчизняного ІТ-сектору, який впевнено зміцнює свої позиції в економіці країни і є джерелом цінного людського ресурсу, який може долучитися до розроблення стартапів. Сфера інформаційно-комп'ютерних технологій забезпечує найбільшу додану вартість та для їх масштабування необхідні мінімальні ресурси та виробничі потужності, і саме вони являються затребуваними в Україні. Приклади успішних українських стартапів: Depositphotos; Terrasoft; Template Monster; Coursmos; Clickky; Augmented Pixels; GitLab 9; Petcube; Grammarly; Senstone.

У фінансуванні стартапів все активнішу участь беруть приватні міжнародні та вітчизняні інституції. За даними Deal Book of Ukraine 2019 edition у 2018 р. технологічний сектор України залучив 32 млн. дол. венчурних інвестицій, що в чотири рази більше, ніж у 2016 р., і на 22% - ніж у 2017 р. [140]

Україна поки що значно відстає у процесах інноваційного розвитку та у підтримці діяльності інноваційних підприємств, зокрема, стартапів. Відсутні діалог та взаємна довіра учасників

інноваційного процесу, зокрема, вчених та підприємців, які по-різному сприймають цілі своєї діяльності, що підриває мотиви для налагодження співпраці. Більшість інвесторів схильні вкладати кошти тільки у ті розробки, які можуть швидко окупитись. Основними проблемами розвитку стартапів в Україні є [141]:

- макроекономічна нестабільність;
- відсутність державних програм розвитку та підтримки;
- фрагментарність розвитку інноваційної інфраструктури;
- невиконання банківською системою основних функцій щодо кредитування;
- недотримання законодавства;
- висока ризикованість ведення бізнесу загалом, у тому числі у вигляді малих форм підприємницької діяльності.

Основною причиною такого стану справ є відсутність активного пошуку нових підходів до трансформування економіки шляхом її переорієнтації на ресурсозбереження та інтенсивний шлях розвитку, а також невідповідність кількісного та якісного складу суб'єктів інноваційної інфраструктури завданням інноваційного розвитку економіки [142].

Першочерговими заходами подолання перелічених проблем повинні стати такі [143]:

1. Сприяння налагодженню ланцюжка «освіта-бізнес-держава» та підвищення рівня та якості стартап-освіти.
2. Реалізація програми стимулюючого характеру щодо розвитку малого бізнесу.
3. Удосконалення нормативно-законодавчої бази в частині врахування інтересів стартапів, зокрема, щодо спеціальних пільгових режимів.
4. Сприяння підвищенню активності участі українців-підприємців в міжнародних програмах.
5. Збільшення державних інвестицій у нові інфраструктурні проекти, які забезпечують розвиток підприємництва.

Венчурний бізнес є найбільш ефективною формою організації інноваційних процесів, що вимагає особливого підходу в кожному

конкретному випадку. Венчурний (ризиковий) капітал асоціюється з фінансуванням інновацій і НТП. *Венчурні фонди* виникли в США в 1946 р. і в останні роки поширились на країни Європи – Великобританію, Францію, Німеччину, Фінляндію і ін. Їх виникнення було зумовлене необхідністю фінансування дрібного наукомісткого бізнесу, тобто вони виникли як інвестиційні компанії малого бізнесу. Процес створення венчурних фондів не припиняється. Як правило, об'єднують свої кошти для фінансування певних інноваційних проектів зацікавлені фірми, дрібні наукомісткі компанії і навіть країни. *Венчурні фірми* – це структури, які утворюються, як правило, невеликою групою однодумців – інженерів, дослідників, менеджерів – з відповідним досвідом роботи в лабораторіях великих фірм. Перевагами венчурних фірм є вузька спеціалізація; концентрація матеріально-технічних і фінансових ресурсів за обраним напрямком досліджень; можливість швидкої переорієнтації на інші напрямки. Конкуренція примушує венчурні фірми максимально скорочувати терміни науково-дослідних розробок, інтенсивно впроваджувати новизну у виробництво. За кордоном, як правило, венчурні фірми користуються підтримкою держави та великих компаній, котрим не вигідно займатися розробкою нових технологій через ризик понести збитки. Тому, в усьому світі до венчурного фінансування звертаються, насамперед, монополії, застосовуючи його, як інструмент розширення власного науково-технічного потенціалу.

На сьогоднішній день в Україні тільки народжується повноцінна індустрія венчурного капіталу. Потенційно великі банки можуть відігравати значну роль у венчурному фінансуванні. Проте нині вони занепокоєні не скільки пошуком ризикових проектів, скільки забезпеченням повернення кредитів. Великі підприємства також можуть бути зацікавлені у венчурному фінансуванні.

Інноваційні центри і бізнес-інкубатори – це центри підтримки малого інноваційного підприємництва, де створюється сприятливе середовище для підготовки кадрів нових вітчизняних

конкурентоспроможних фірм (приміщення, устаткування, засоби зв'язку, маркетинг та ін.), надаються фонди венчурного капіталу. У сучасному світі нараховується сотні бізнес-інкубаторів, переважно у високо розвинутих країнах (США, ФРН, Великої Британії). За джерелами фінансування інкубатори поділяються на державні, університетські, корпоративні та приватні. Середній строк перебування в інкубаторі заново створюваних фірм від одного до двох років. Інноваційні центри та бізнес-інкубатори з'явилися у теорії та практиці наукоємної діяльності у 80-х роках ХХ ст. Головна задача бізнес-інкубаторів – об'єднати ідеї та винаходи з капіталом і підприємцями, залучати суспільні та приватні фонди, для того, щоб забезпечити «стартовий період» новим впроваджувальним компаніям. Бізнес-інкубатори заснуються, як правило, крупними фірмами.

Важливою складовою бізнес-інкубаторів є наявність менторів (коучерів) – досвідчених професіоналів, радників, які стежать за розвитком компаній і діляться досвідом. Успішними бізнес-інкубаторами в Україні є «Wanna Biz», створений у 2012 р. в м. Одеса, який спеціалізується на підтримці ІТ-проектів; «Polytesco», створений у 2013 р. на базі КПП ім. Сікорського; «iHUB», заснований у 2013 р. за підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Норвегія.

Науково-технологічні парки (або технопарки) – це територіальна група фірм, яка здійснює маломасштабне виробництво, засноване на науково-технічних розробках місцевого технічного університету або дослідницького центру. У науково-технологічних парках концентруються фірми, які спеціалізуються на впроваджувальній діяльності в галузі високих технологій, створюються нові наукоємні форми, які, як правило, покидають парк через 3-5 років. Як свідчить практика, конкретні фірми існування технопарків досить різноманітні, проте з урахуванням домінування науково-дослідницьких або виробничих функцій можна виділити наукові (дослідницькі) і технологічні парки.

Засновники технопарків, самі парки і компанії, що працюють

на їх території, – це незалежні юридичні особи, які виконують власні завдання: університети організовують наукові дослідження (комерційна сфера), компанії розробляють нові продукти з метою комерціалізації, технопарки сприяють обом цим процесам за рахунок створених в їх рамках відповідних сприятливих умов. Дана спеціалізація є необхідною умовою ефективності таких утворень, оскільки дослідницька діяльність, комерційні розробки і надання послуг в силу їх специфіки організовується і управляється по-різному.

Разом з тим, для того, щоб встати на ноги, науковий парк потребує інкубаційного періоду тривалістю 5-6 років, протягом якого його необхідно безоплатно фінансувати. Основну частину фінансування наукові парки отримують від держави: у Великобританії 62 %, в Німеччині – 78 %, у Франції – 74 %, в Нідерландах – близько 70 %, в Бельгії – до 90 %. В Японії державні витрати на одні тільки будівельні роботи, необхідні для створення одного технополісу, становлять близько 200 млн. дол. США на рік. При цьому державна підтримка наукових парків здійснюється не тільки в ідеї прямого фінансування, а носить різні форми. Цілий ряд державних фондів, банків і корпорацій представляють фірмам, які розробляють наукомістку продукцію, кредити на тривалий термін і під пільгові відсотки, причому нерідко кредит і відсотки потрібно повертати лише у тих випадках, коли розробки закінчуються успіхом.

У розвитку технопарків простежується два етапи. У 50-70-х рр. ХХ ст. виникає більшість наукових парків на їх «батьківщині» – в США, та з'явилися перші у західноєвропейських країнах – Великобританії, ФРН. З початку 80-х років формується «друге» покоління наукових парків у країнах, де їх раніше не було (Японії та інших країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону). Наведемо декілька прикладів технопарків різних типів. Найстаріший і найбільший з технопарків США – Стенфордський. Він розташований в Каліфорнії, на землях, які належать Стенфордському університету (Силіконова долина) і здаються в

оренду строком на 51 рік високотехнологічним компаніям, які взаємодіють з університетом. Серед цих компаній – установи геологічної служби США, гіганти електроніки – ІБМ, «Hullet-Rassard», аерокосмічна – «Локхід», хімічні та біотехнологічні лабораторії та організації.

Типовий приклад дослідницького парку, у якому на землях університету знаходяться не підприємства та лабораторії самих промислових компаній, а дослідницькі інститути некомерційного характеру, тісно пов'язані з промисловістю, – Центр Іллінойського Технологічного інституту, приватний дослідницький центр США з бюджетом біля 58 млн. дол. на рік. «Ідеальний» тип дослідницького парку – найстаріший науковий парк Шотландії – Хернот-Уоттський. Це – єдиний науковий парк в Європі, у якому дозволено тільки проведення науково-дослідницьких робіт і заборонено масове виробництво.

Намагаючись підвищити свою комерційну ефективність, технопарки все більше диверсифікують свою діяльність. Починаючи з 70-х років ХХ ст. вони набувають певної спеціалізації. Наприклад, парк-трикутник Північної Кароліни спеціалізувався на розвитку природничих наук, охорони здоров'я і захисту навколишнього середовища; Стенфордський – в галузі електроніки; Філадельфійський науковий центр – в галузі медицини та гуманітарних наук. Світовий досвід свідчить, що коефіцієнт корисної дії науково-технологічних парків з вирощування молодих інноваційних фірм досить великий. Вони випускають з-під свого даху близько 80% міцних малих фірм від загальної кількості, що приймаються до науково-технологічних парків, тоді як поза ними – тільки 20%.

В даний час в Україні зареєстровано 26 наукових парків. Однак, реально функціонує набагато менше. Серед успішних: Науковий парк «Київська політехніка», корпорація «Науковий парк «Київський університет ім. Тараса Шевченка», ТОВ «Науковий парк Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», ТОВ «Науковий парк «Ужгородський

національний університет», ТОВ «Науковий парк Одеського національного політехнічного університету», Науковий парк Миколаївського національного аграрного університету «Агроперспектива».

Технополіси – найбільш перспективна форма інтелектуалізації господарства, організації регіональних науково-виробничих комплексів – нові міста, які, на відміну від технопарків, не тільки здійснюють ділову активність, але й знаходяться в межах конкретного невеликого міста (населеного пункту), розвиток якого і забезпечується через технополіс. У технополісі відроджено містобудівну ідею організації древньогрецьких міст-держав (полісів). Юридичним особам, які здійснюють наукову та виробничу діяльність на території технополісів, надаються податкові пільги та інші сприяння. Технополіс – це вільна зона епохи високих технологій, де здійснюється поєднання науки і технології зі світовою і традиційною національною культурою. В результаті створюється нова спільність творчих і всебічно розвинутих людей. Технополіс, включаючи промислову, науково-дослідницьку та селіщну зони, розміщується у місцевості з комфортним середовищем проживання, культурними і рекреаційними можливостями.

Особливістю технополісу, в порівнянні з технопарком, є наявність житлової зони. Технополіс повинен бути розташований поблизу базового міста, яке забезпечує його комунальне обслуговування. Обов'язковою умовою є наявність аеропорту або станції швидкісної залізниці. Технополіс означає створення комфортного середовища для проживання, сприяючи при цьому творчій науковій роботі та мисленню. Наприклад, в Силіконовій долині зосереджено 20% світового виробництва обчислювальної техніки та комп'ютерів; тут працює близько 25 тис. осіб. В 14 містах Японії створено 18 технополісів, найбільший з них – «Цукуба» – забезпечує роботою понад 145 тис. осіб.

8.3 Кластери як каталізатори інноваційного

розвитку в сучасній економіці

У більшості розвинених країн, на основі добровільного об'єднання господарюючих суб'єктів з метою виробництва конкурентоспроможної продукції, почали формуватися «групи географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, що діють в певній сфері, що характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного», які, за визначенням М. Портера, отримали назву «кластер» [144, с. 22]. Теорію кластерів продовжив А. Маршалл, який визначив, що це «група взаємопов'язаних галузей, які зосереджені в одному місці і формують загальний локальний ринок праці і технологій, а тому створює вигоди для своїх учасників» [145, с. 130]. Більш лаконічно кластери можна визначити як географічно сконцентровані і взаємопов'язані між собою підприємства в певній галузі або сфері діяльності.

Іноземний досвід свідчить, що кластерний підхід в усьому світі визнається як політика підвищення конкурентоспроможності національних економік. Створення багатьох закордонних кластерів ґрунтується на історичних і географічних особливостях території, може формуватися навколо однієї або декількох фірм з передовою технологією, на привабливих місцевих умовах.

За своєю сутністю кластери являють собою організаційну інновацію. Кожен кластер є унікальною комбінацією ресурсів. Тому кінцевою метою кожного кластера є забезпечення розширеного відтворення. Яскравими прикладами кластерів можна назвати фінансово-діловий кластер в Нью-Йорку, кластери столиць моди – Париж і Мілан, технологічний кластер в Силіконовій Долині, кластер кінопромисловості в Голлівуді.

Серед країн Європи, які взяли стратегічний курс на кластеризацію національної економіки, кластери вищого порядку (технопарки, high-tech, виробництво біотехнологій і комплектуючих виробів для високотехнологічних виробництв) збільшують свою

частку в ВВП і відіграють значну роль у розвитку економіки (наприклад, у Фінляндії, кластери дають до 63 % ВВП). В останні роки у Швеції, Індії, Фінляндії, Італії, Німеччині формуються стратегічні високотехнологічні кластери, що беруть участь у реалізації міжнародних проектів в області біотехнологій, мультимедіа-технологій, екологічних технологій.

Однак, які б не були причини формування кластера, він в більшості випадків сприяє підвищенню інтересу інвесторів до даного регіону, збільшенню робочих місць, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на конкурентоспроможність даної території. Формування регіональних кластерів має ґрунтуватися на наборі передумов, що склалися за певний період часу в регіоні. Найбільш важливими є наступні:

- стійке зростання промислового виробництва;
- стійке зростання частки інноваційної продукції в промисловому виробництві;
- наявність стійких взаємозв'язків науково-дослідних інститутів із Зкладами вищої освіти;
- розвинена транспортна інфраструктура;
- зацікавленість органів влади;
- партнерство влади і бізнесу;
- відповідна нормативно-правова база;
- наявність висококваліфікованих кадрів.

Слід зазначити, що активну участь регіональна влада має проявляти лише на перших етапах формування кластерів. Адміністративний ресурс в даному питанні дозволяє здійснити установчі заходи і контролювати розвиток проекту, але не може бути використаний для порушення принципу економічної доцільності для всіх учасників процесу.

В даний час в офіційній та науковій літературі як синоніми використовуються такі поняття як «економічний кластер», «територіальний виробничий кластер», «територіальний економічний кластер», «промисловий кластер», «регіональний кластер», «техніко-економічний кластер», «інноваційний кластер»,

«регіональний кластер», «галузевий кластер» і т. ін. Все це різноманіття дефініцій можна поділити на два типи: регіональні кластери і промислові кластери. *Промисловий кластер* створюється всередині певного економічного сектора. Він, як правило, просторово не прив'язаний до конкретної області та може охоплювати всю країну. *Регіональний кластер* – просторова сукупність підприємств і організацій різних форм власності та певних видів економічної діяльності, заснована на їх географічній близькості або на території адміністративно-територіального утворення країни, або на території прикордонних регіонів різних держав.

На основі аналізу різних теоретичних підходів до розуміння поняття «кластер» можна виділити наступні *обов'язкові ознаки*, які властиві будь-якому кластеру, *незалежно від його типу*:

- симбіоз бізнесу, науки, освіти;
- підтримка місцевих і центральних органів влади;
- наявність загальної мети і ідеології;
- наявність бренду кластера;
- розвиток в рамках кластера інновацій та ефективних комунікацій.

Ключовими *особливостями* кластерів є: створення інноваційного продукту, наявність внутрішнього конкурентного середовища, кооперація усіх основних учасників, встановлення і розвиток тісних відносин з «контактними аудиторіями», а також передумови для їх створення там, де є перспективи подальшого розвитку цих територіально-виробничих організацій. Створювати кластери на порожньому місці – там, де бізнес-ініціативи підміняються ініціативами чиновників, не перспективно. Ініціювати створення кластерів повинні самі підприємства і організації.

Основними характеристиками, на комбінації яких базується вибір тієї чи іншої *кластерної моделі*, є:

- *географічна* – побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи від суто місцевих (наприклад, садівництво в Нідерландах) до глобальних (аерокосмічний кластер);

– *горизонтальна* – кілька галузей/секторів можуть входити до великого кластеру (наприклад, система мегакластер в економіці Нідерландів);

– *вертикальна* – в кластерах можуть бути присутні суміжні етапи виробничого процесу. При цьому важливо хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим виконавцем інновацій в рамках кластера;

– *латеральна* – в кластер об'єднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що приводить до нових комбінацій (наприклад, мультимедійний кластер);

– *технологічна* – сукупність галузей, які користуються однією і тією ж технологією (як, наприклад, біотехнологічний кластер);

– *фокусна* – кластер фірм, зосереджених навколо одного центру – підприємства, науково-дослідного інституту або навчального закладу;

– *якісна* – тут суттєво не тільки питання, чи дійсно фірми співпрацюють, але і яким чином вони це роблять. Мережа далеко не завжди автоматично стимулює розвиток інновацій. Буває, що в мережах, навпаки, пригнічуються інноваційні процеси та заохочується захисна поведінка. Взаємозв'язки з постачальниками можуть стимулювати інноваційні процеси, але вони ж можуть використовуватися для перекладання витрат на партнерів і обмеження їх у фінансовому відношенні. В останньому випадку мережі не виявляються ні стабільними, ні стимулюючими.

Кластерна взаємодія забезпечує підприємствам-учасникам низку *переваг*, які можна об'єднати в наступні групи:

- підвищення продуктивності;
- впровадження інновацій;
- активізація підприємницької ініціативи;
- розвиток ефективних комунікацій;
- поширення інформації.

Важливою перевагою кластеру є синергетичний ефект від

перетікання та впровадження інновацій. Інноваційний синергізм є наслідком спільного використання виробничих потужностей, розподілу витрат на НДДКР, спільного використання високотехнологічного обладнання, тощо. Обмін технологіями значно збільшує загальну конкурентоспроможність кластеру, так як нові ідеї, бізнес-процеси, технології стають в кластері доступними для усіх підприємств, які, в свою чергу, прагнуть впровадити та вдосконалити отримані знання, створюючи тим самим нові конкурентні переваги. Впровадження інновацій та поширення інформації на підприємствах кластера обумовлює прискорений інноваційний розвиток країни, реалізацію її інноваційного та наукового потенціалу та, що важливо, посилення практичної значущості наукових досліджень та освіти. Розробки наукових та освітніх установ, що ввійшли до кластера, отримують практичне впровадження на підприємствах кластера, що стає можливо завдяки спільному фінансуванню наукових досліджень у рамках кластера. Перехід підприємств кластера на інноваційний базис сприятиме підвищенню частки високотехнологічної продукції в експорті країни.

Активізація підприємницької ініціативи обумовлює створення нових робочих місць у регіоні, зростання іноземних інвестицій, збільшення податкової бази, розвиток інфраструктури. Зазнає змін традиційна промислова політика, які полягають у відходженні від субсидювання неконкурентоспроможних галузей, залученні непродуктивних інвестицій. Поряд з цим пріоритетного розвитку має набувати малий та середній бізнес як основа економічного, інноваційного та кластерного розвитку.

В Україні існує ряд умов, які можуть, як сприяти, так і перешкоджати розвитку кластерів. Фахівці відносять до *позитивних* умов наступні:

- існування технологічних і наукових інфраструктур;
- психологічна готовність до кооперації.

До *стримуючих* чинників для розвитку кластерів відносять:

- низьку якість бізнес-клімату;

– низький рівень розвитку асоціативних структур (торгових палат, промислових асоціацій), які не справляються із завданням вироблення і просування пріоритетів і інтересів регіонального бізнесу;

– короткостроковий горизонт планування – реальні вигоди від розвитку кластера з'являються тільки через 5-7 років.

Останній факт змушує звернути увагу на питання про масштаб управління регіональним розвитком. Коли масштаб обмежений чотирма роками (передвиборний цикл), то говорити про будь-яку довгострокову стратегію неможливо [146]. Отже, говорити про успішну реалізацію проектів за спеціальним стимулювання кластерів можна тільки при наявності довготривалої регіональної стратегії. Розвивати кластер у відриві від розвитку регіону в цілому неефективно.

8.4 Особливості та шляхи розвитку інноваційної складової України

Специфіка розвитку науково-технологічної та інноваційної діяльності в Україні полягає у тому, що в період існування СРСР переважна більшість новітніх розробок і досліджень раніше була зосереджена в оборонно-промисловому комплексі і практично не застосовувалась в цивільній промисловості. Наслідком такої ситуації з'явився гіпертрофований розвиток цього сектору економіки. В результаті, сьогодні в оборонно-промисловому комплексі зосереджено 90 % високих технологій, що застосовуються в країні.

Така однобокість розвитку НТП позначилася і на всій українській економіці. В умовах інфляції ціни на нову техніку зростають значно швидше, ніж продуктивність цієї техніки, що різко знижує економічний ефект від її впровадження. Нова техніка коштує

дорожче, ніж низько кваліфікована робоча сила і дорожчає значно швидше. Отже модернізація стає не вигідною, оскільки підприємства, які не використовують досягнення НТП, мають більш низькі витрати. Малопродуктивний, але жалюгідно оплачувана праця, успішно конкурує з передовою технікою. Необхідність заміни машин живою працею стала основною причиною падіння ринкового попиту підприємств на нові засоби виробництва. До цього треба додати різке зниження обсягів фінансування з боку держави і «відтік умів», що за оцінками експертів, становить близько 50-60 млрд. дол. США. В умовах відсутності жорстких планів і норм виробництва, необхідність підвищення продуктивності праці та випуску конкурентоспроможної продукції впровадження інноваційного підприємництва є першочерговим завданням.

Також проблемою є слабка інформаційна база науки. Потреба наукових установ в науковій літературі, що закуповується за кордоном, задовольняється лише на 12 %. Украй складною справою стає, за нинішніх умов, поширення наукової інформації, публікація наукових видань, оскільки через дорожнечу і скорочення державного фінансування такого роду матеріали особливо важко донести до широких мас наукової громадськості.

Окремого розгляду вимагає ситуація, що склалася у фундаментальній науці, оскільки кризові явища в економіці, що викликали скорочення бюджетних асигнувань на науково-технічну сферу, відчутно вдарили по організаціях, що працюють у галузі фундаментальних досліджень, які формують основу перспективного розвитку. Наукові установи, що займаються проведенням прикладних досліджень і дослідно-конструкторських робіт, хоча і зазнають великих труднощів, однак мають якісь підстави, щоб адаптуватися до ринкових умов і відшукати позабюджетні джерела фінансування, а академічна наука потрапляє в пряму залежність від бюджетного фінансування і тому перебуває у менш вигідному становищі порівняно з галузевими науково-дослідними інститутами та конструкторськими бюро.

Наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст. у колишньому

СРСР частка витрат на проведення фундаментальних досліджень у загальному обсязі витрат на наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи становила 10–12 % (у США цей показник з аналогічний період був приблизно 14–16 %), до початку 90-х років ця цифра знизилася до 5–6 % [147, с. 95]. Ці показники свідчать, що криза в українській фундаментальній науці набагато глибша і масштабніша, ніж у прикладній, і це не може не викликати серйозних побоювань за майбутню долю науково-технологічної сфери, промисловості та й країни взагалі. Зрештою, потрапляє під сумнів можливість збереження за Україною становища науково розвиненої держави.

Наслідком тяжкого становища науки є і ситуація, що склалась в інноваційній сфері. Зокрема, помітно знизилася показники запровадження науково-технологічних новацій у виробництво. В якості наочної ілюстрації цього твердження може служити той факт, що частка розробок, впроваджуваних у виробництво, становить на даний час лише 20 %. І хоча Україна, як і раніше, не відрізнялася високим рівнем інноваційної активності, такого спаду не спостерігалось ніколи.

За оцінкою експертів Світового банку, основним джерелом зростання ВВП багатьох країн є саме людський капітал, на який припадає близько 64 % зростання ВВП, тоді як на виробничі фонди – 16 % і на природні ресурси – 20 %. У таких країнах, як Японія та Німеччина частка людського капіталу в економічному зростанні сягає близько 80 %. Вважається, що в Україні частка людського капіталу складає 15 %, а на природні ресурси припадає 68% [148]. Із цього можна зробити невтішний висновок, що з двох відомих факторів багатства країн і народів – праця і природні ресурси – фактор праці у нашій країні недостатньо реалізується.

Модель створення локальної інноваційної інфраструктури (технопарки, технополіси) в Україні малоефективна через низьку сприйнятливості економіки до інновацій. Така політика не сприятиме зміцненню всієї економіки, а зумовлює створення «технологічних анклавів» за рахунок стримування розвитку решти

секторів, спонукатиме до зловживань і корупції.

Отже, специфіка розвитку науки в Україні визначається факторами, наведеними на рис. 8.1 [149, с. 101].

Рис. 8.1 – Фактори кризового стану сфери НДДКР в Україні

Виділимо *особливості*, які визначають розвиток господарського комплексу України стосовно *науково-технічної сфери*, як джерела створення нових знань і нововведень, та промисловості, як сектору їх практичної реалізації і задоволення

потреб ринку в інноваціях.

До таких особливостей віднесемо такі:

– виконанням наукових та науково-технічних робіт в Україні займаються організації академічного, галузевого, вузівського і заводського секторів. Підприємства вважають за краще придбати нові або удосконалені технології, ніж силами власних спеціалістів розробляти документацію на нові технології, обладнання або здійснювати модернізацію на основі власних досліджень і розробок. Крім того, значно зменшилась кількість галузевих спеціалізованих конструкторських і технологічних бюро, галузевих науково-дослідних інститутів, де досліджували, розробляли і формували сучасну науково-технічну базу певної галузі;

– Україні належать важливі науково-технічні досягнення і виробничий потенціал для їх розробки та впровадження у таких високотехнологічних галузях промисловості як ракетно-космічна, суднобудівельна, приладобудівельна, створення електронно-оптичних виробів, навігаційних приладів, радіотехнічних систем, хімічна, тяжке та енергетичне машинобудування, інформаційні технології і транспортна інфраструктура. Україна входить у п'ятірку держав, які володіють передовими аерокосмічними технологіями, всесвітнє визнання знайшли вітчизняні наукові школи й унікальні технології з розробки нових матеріалів, біотехнологій, радіоелектроніки, фізики низьких температур, ядерної фізики, електрозварювання, інформатики, телекомунікацій;

– 75 % загальної чисельності докторів і кандидатів наук, виконавців науково-дослідних робіт, працюють в організаціях державного сектору економіки, де їх сукупна питома вага становить 30%. До заводського сектору в сукупності залучено 0,5% чисельності фахівців вищої наукової кваліфікації;

– рівень розвитку науки в Україні за допомогою показника (індикатора) витрат на душу населення у дол. США за купівельною спроможністю оцінюється у 64,5 дол. Для порівняння: Швеція – 1350,8 дол., Люксембург – 1331,8 дол., Ізраїль – 1257,7 дол., США – 1220,8 дол., Японія – 1086,3 дол. [150, с. 167]. Таке порівняння

означає занепад науки в Україні;

– за роки економічного розвитку України, як незалежної державі, механізм трансферу знань, попит на знання, трансфер їх від науки і освіти до промисловості не отримали належного використання і розвитку. Державне замовлення на підготовку фахівців, магістрів, кандидатів і докторів наук у технічних і природних науках, які визначають технологічний прогрес і розвиток всієї економіки, значно зменшено;

– відповідно Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність» видатки державного бюджету на фінансування наукових досліджень затверджені на рівні 1,7 %. Однак ці витрати складають 0,16 % від ВВП. Для порівняння: обсяг фінансування витрат на наукові дослідження і розробки у таких країнах як Ізраїль, Швеція, Фінляндія, Японія, Корея, США, Австрія, Німеччина становлять від 2,5% до 4,0% їх ВВП [147, с.101];

– джерелами економічного зростання народногосподарського комплексу України були і дотепер залишаються третій і четвертий технологічні уклади, однак сьогодні види економічної діяльності, які засновані на низьких технологіях, знаходяться на периферії світової економіки. Для таких видів діяльності характерним є використання технологій з високою ресурсо- та енергоємністю, що в умовах стрімкого зростання світових цін на ресурси, особливо енергетичні, спричиняє збитковість процесів у економіці. Вчені Інституту економічного прогнозування Національної академії наук України згрупували сучасні галузі промисловості України по технологічних укладах [151]:

- третій технологічний уклад – теплові електростанції, паливна та вугільна промисловість, чорна металургія, промисловість металевих конструкцій, промисловість будівельних матеріалів, скляна і порцеляново-фаянсова промисловість;
- четвертий технологічний уклад – кольорова металургія, хімічна і нафтохімічна промисловість, машинобудування (без

електротехнічної промисловості), автомобільна промисловість, тракторне і сільськогосподарське, будівельно-дорожнє й комунальне машинобудування, машинобудування для легкої й харчової промисловості (без побутових приладів), виробництво сантехнічного та газового устаткування, деревообробна та целюлозно-паперова, легка, харчова, борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість;

- п'ятий технологічний уклад – електротехнічна, верстатобудівна та інструментальна промисловість, приладобудування, виробництво побутових приладів і машин, авіаційна, хіміко-фармацевтична, поліграфічна промисловість;
- шостий технологічний уклад – мікробіологічна промисловість, промисловість медичної техніки (табл. 8.2).

Таблиця 8.2 – Характеристика технологічної багатоукладності економіки України

Показники	Технологічні уклади (наукоємність продукції, %)			
	3-й	4-й	5-й	6-й
Обсяг виробництва продукції	57,9	38	4	0,1
Фінансування наукових розробок	6	69,7	23	0,3
Витрати на інновації	30	60	8,6	0,4
Інвестиції	75	20	4,5	0,5
Капіталовкладення на технічне переозброєння і модернізацію	83	10	6,1	0,9

– низька інвестиційна активність в модернізацію виробництва, як наслідок, зниження інноваційної активності промислових підприємств, незначні вкладення інвестицій в інноваційну сферу: інноваційно-активні підприємства у 2018 р. склали лише 13,5 % від загальної кількості промислових підприємств. Підприємства, які впроваджують інновації, складають всього 8,2 %, що нижче порогового значення (25 %), і набагато нижче аналогічних показників розвинених країн (70-80 %). Для порівняння: мінімальні показники інноваційної активності має Португалія – 26 % і Греція – 29 %, а в порівнянні з країнами-лідерами, такими як Нідерланди

(62%), Австрія (67 %), Німеччина (69 %), Данія (71 %), та Ірландія (74%), розрив у відставанні становить 3-4 рази [152, с. 463].

– найбільші обсяги витрат на інноваційну діяльність здійснили підприємства металургії і виробництва готових металевих виробів, машинобудування та харчової промисловості (причому 90 % витрат у харчовій промисловості здійснюється на придбання машин, обладнання, установок);

– серед напрямів інноваційної діяльності промислові підприємства приділяють увагу маркетинговим та рекламним заходам щодо своєї продукції, технології та послуг (ринкове запровадження інновацій) та організаційним інноваціям (придбання нових зовнішніх знань, навчання та підготовку персоналу), що є позитивним процесом в умовах ринкової економіки.

Головним рушієм інноваційної діяльності в ринковій економіці є використання інновацій у конкурентній боротьбі з метою підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства. Дослідники наголошують, що інноваційна діяльність є наслідком пошуку більш прибуткових сфер застосування капіталу за умов зниження середньої норми прибутку. *Через розрив виробничого та фінансового капіталів і нерозвиненості механізмів міжгалузевого перетікання капіталів важелі ринкового стимулювання інновацій не спрацьовують.* Інновації так і не стали в Україні засобом підвищення конкурентоспроможності. Оцінка вартості інтелектуальних благ відбувається на деформованому ринку, відірвано від потенційного економічного ефекту від впровадження інновації. Це викривляє стимули для удосконалення виробництва інтелектуального продукту – основи інновації. Тому головними завданнями інноваційної політики держави є:

– забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів;

– розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва;

– поширення інновацій на усі сфери національної економіки.

У цьому контексті слід зауважити, що навіть найдосконаліші

засоби державної підтримки інноваційної діяльності виявлятимуть свою неефективність у разі збереження в країні макроекономічного середовища, несприятливого для розвитку й поширення інновацій. Хронічне невиконання нормативних актів щодо активізації науково-технічної та інноваційної діяльності свідчить про наявність певних об'єктивних системних перешкод, без подолання чи, принаймні, врахування яких досягти ефективності інноваційної політики неможливо. Зазначені перешкоди призводять до руйнування цілісності інноваційного процесу з наступним уповільненням розвитку та занепадом його складових. За таких умов потерпає, насамперед, елемент впровадження нововведень (попит на інновації), який, власне, і перетворює науково-технічний продукт на інновацію як таку.

Визначальними чинниками інноваційного розвитку є [153, с.348]:

- захист та забезпечення належного використання інтелектуальної власності;
- стимулювання і державна підтримка винахідництва та інноваційної діяльності;
- відновлення функціонування патентних підрозділів на виробництві, передусім у державному секторі;
- приведення чинного законодавства у відповідність до норм міжнародного права інтелектуальної власності;
- підготовка суддів та працівників органів юстиції, співробітників підрозділів із захисту прав інтелектуальної власності в органах внутрішніх справ, безпеки, митних, податкових службах;
- розгортання «агресивної» пропагандистської політики щодо проблем захисту прав інтелектуальної власності в Україні.

Реалізація дієвої системи захисту інтелектуальної власності є однією з обов'язкових умов повноцінної інтеграції України у світові економіко-правові структури, зокрема, Світову організацію торгівлі. Слід також зважати на ймовірні негативні наслідки впровадження каральних чи обмежувальних санкцій для високотехнологічних виробництв України, насамперед інформаційної та наукової сфер. За

підрахунками експертів, 80-90% програмного забезпечення, яке застосовується в Україні, є «піратськими» копіями.

Основними *принципами державної інноваційної політики* є [154, с. 35]:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази в сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва і фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для організації інноваційної діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів щодо розвитку міжнародної науково-технічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та просування на зовнішній ринок;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної податкової та митної політики у сфері інноваційної діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Головним напрямком формування національної інноваційної системи України є перехід від експортоорієнтованого сировинного зростання до інноваційного. В умовах обмеженості ресурсів це вимагає чіткого обґрунтованого визначення напрямків. До пріоритетних напрямів було віднесено критичні технології, ресурсозберігаючі технології, технології оборонно-промислового комплексу, енергозберігаючі технології.

Критичними технологіями вважаються такі технології, які мають ключове значення для вирішення нагальних проблем соціально-економічного розвитку та національної безпеки держави. Найчастіше вони мають міжгалузеве значення і є базою

технологічного оновлення виробництва. Термін їх реалізації не повинен перевищувати 10 років. Критеріями приналежності технологій до категорії критичних є: здатність вирішення проблем виробництва продуктів харчування, медичної техніки, зниження рівня енергоємності, забезпечення керівної ролі в обороноздатності країни.

Ресурсозберігаючі технології полягають в збереженні і розвитку природних і виробничих ресурсів країни, що, при широкомасштабному впровадженні, може дати значний економічний ефект і підвищити конкурентоспроможність вітчизняної продукції. Інноваційна діяльність спрямована на газо-паливну апаратуру, спалювання високозольного низькосортного вугілля, видобуток вугілля з тонких і бідних шарів з використанням автоматизованих комплексів, пошук нетрадиційних джерел енергії: територіальних вод, сонячної енергії, вітряних електростанцій.

Технології, що забезпечують випуск нових матеріалів, у своїй інноваційній діяльності передбачають отримання матеріалів з наперед заданими властивостями, створення напівпровідникових сцинтиляторів для швидкодіючих рентгенівських інтроскопів томографів, органічних люмінесцентних матеріалів багатогалузевого використання. Біотехнології забезпечують випуск нових лікарських препаратів і біологічно активних речовин, вдосконалення діагностичних методів в лікуванні різноманітних захворювань, селекції нових сортів озимої пшениці, проса, кукурудзи, сої та інших видів плодових і кормових культур. Ракетно-космічні та авіакосмічні технології мають свою інноваційну спрямованість в серійному освоєнні принципово нових літальних апаратів. З 22 базових світових технологій ракетно-космічної галузі Україна володіє 17. Результати таких досліджень є найважливішою інформацією для освоєння космічного простору, одночасно вирішуються завдання оптимізації основних проектних параметрів виробництва супутників, визначення їх технічних характеристик з урахуванням умов їх використання. Технології оборонно-промислового комплексу несуть свою інноваційну спрямованість по

лінії використання унікального інноваційного потенціалу в області інформаційних технологій, техніки міліметрового діапазону, оптико-електронних систем, радіолокаційних систем різних частотних діапазонів. Енергозберігаючі технології своєю інноваційною спрямованістю визначають як національну безпеку держави. Україна може самостійно задовольняти свої потреби в енергоресурсах приблизно на 45 %. Проблема полягає в низькій ефективності використання енергоносіїв, тому розробка та впровадження нових енергозберігаючих технологій та відповідного обладнання, підвищення рівня і якості використання вторинних енергоресурсів, вдосконалення обліку і контролю за витратами енергоресурсів надає великий практичний інтерес.

Створення в Україні інноваційної моделі розвитку національної економіки вимагатиме політичної волі керівництва країни і високої мобілізованості суспільства. Успіх країни залежить від здатності запропонувати більш конкурентну продукцію, ніж інші учасники глобального ринку. А це можливо лише за умов підтримки високої інновативності національної економіки та окремих підприємств.

РОЗДІЛ 1	РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ
ГЛАВА 9	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
9.1	<i>Індустрія 4.0 на сучасному етапі розвитку національної економіки</i>
9.2	<i>Інформаційно-технологічні послуги як динамізуємий фактор розвитку національної економіки</i>
9.3	<i>Діджиталізація національної економіки</i>

ГЛАВА 9. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

9.1 Індустрія 4.0 на сучасному етапі розвитку національної економіки

Третя промислова (або цифрова) революція, що почалася в другій половині ХХ ст. зі створення комп'ютерів і подальшої еволюції інформаційних технологій в ХХІ ст., поступово трансформується в Четверту промислову революцію, яка характеризується злиттям технологій і розмиванням кордонів між фізичними, цифровими і біологічними сферами.

Концепція Четвертої промислової революції (Індустрії 4.0) була сформульована в 2011 р. на Ганноверській промисловій виставці як впровадження «кіберфізичних систем» (англ. Cyber-physical system – інформаційно-технологічна концепція, що передбачає інтеграцію обчислювальних ресурсів в фізичні сутності будь-якого виду, включаючи біологічні та рукотворні об'єкти) в заводські процеси, які будуть:

- об'єднуватися в одну мережу;
- зв'язуватися один з одним в режимі реального часу;
- самоналаштовуватися і вчитися новим моделям поведінки;
- вибудовувати виробництво з меншою кількістю помилок;
- взаємодіяти з виробленими товарами;
- при необхідності адаптуватися під нові потреби споживачів.

Наприклад, виріб в процесі випуску, в повністю автономному режимі без участі людини, зможе сам визначити обладнання, здатне виробити його.

У вузькому розумінні Індустрії 4.0 – це консолідовані платформи, які об'єднують основних гравців цього сектора в певній країні або регіоні. У широкому розумінні – в основі нової

технологічної революції буде лежати розвиток глобальних промислових мереж. Зміни охоплюють найрізноманітніші аспекти життя: ринок праці, життєве середовище, політичні системи, технологічний уклад, людську ідентичність та інші. Концепцію Індустрії 4.0 часто зображують у вигляді математичного знака нескінченності – він ілюструє цей нескінченний цикл взаємодії виробника з продуктом і з клієнтом.

Характерною рисою Індустрії 4.0 є повністю автоматизовані виробництва, на яких керівництво всіма процесами здійснюється в режимі реального часу і з урахуванням мінливих зовнішніх умов. Кіберфізичні системи створюють віртуальні копії об'єктів фізичного світу, контролюють фізичні процеси і приймають децентралізовані рішення. Вони здатні об'єднуватися в одну мережу, взаємодіяти в режимі реального часу, самонастроюватися і самонавчатися. Важливу роль при цьому відіграють інтернет-технології, що забезпечують комунікації між персоналом і машинами [155]. Основними принципами переходу до Індустрії 4.0, що впливають один з іншого, можна назвати наступні [156]:

1. Сумісність – здатність машин, пристроїв, сенсорів і людей взаємодіяти і спілкуватися один з одним через інтернет речей (IoT).

2. Прозорість. У віртуальному світі створюється цифрова копія реальних об'єктів, систем функцій, яка точно повторює усе, що відбувається з її фізичним клоном. У результаті накопичується максимально повна інформація про всі процеси, які відбуваються з обладнанням, «розумними» продуктами, виробництвом в цілому і т. ін.

3. Технічна підтримка. Комп'ютерні системи допомагають людям приймати рішення завдяки збору, аналізу та візуалізації всієї тієї інформації, про яку йдеться вище. Крім цього може відбуватися повне заміщення людей машинами при виконанні небезпечних або рутинних операцій.

4. Децентралізація управлінських рішень, делегування деяких з них кіберфізичним системам. Автоматизація повинна бути настільки повною, наскільки це взагалі можливо: всюди, де машина може

ефективно працювати без втручання людей, рано чи пізно має відбутися людинозаміщення. Співробітникам при цьому відводиться роль контролерів, які можуть підключитися в екстрених і нестандартних ситуаціях.

Впровадження принципів Індустрії 4.0 дозволить отримати низку переваг, раніше недоступних. Підприємства виробляють продукцію відповідно до вимог індивідуального замовника, оптимізуючи собівартість виробництва. Старі заводи і фабрики перетворюються в «розумні» і починають випускати буквально штучні продукти за індивідуальним замовленням, знижуються питомі витрати на виробництво одиниці продукції. В результаті виробляється унікальний персоналізований продукт за вартістю масового стандартизованого продукту.

Наприклад, компанія Nike запустила програму NikeiD, за допомогою якої споживач може створити взуття з власним дизайном. Сьогодні будь-який користувач, сидячи в кафе, може завантажити додаток Nike або зайти на сайт компанії, вибрати модель кросівок, розфарбувати їх кольорами улюбленої футбольної команди, оплатити і отримати через кілька тижнів. Вартість виробу 120 дол. США без урахування доставки – не дорожче, ніж звичайні неперсоналізовані кросівки цієї ж компанії.

Роботизація заводів Tesla, яка заснована в 2008 р. і випускає електромобілі, дозволила компанії розгорнути виробництво не в Китаї, а в Каліфорнії, так як це виявилось дешевше, ніж використовувати працю китайських робітників, а потім платити за транспортування готових машин.

Засновник Всесвітнього економічного форуму в Давосі Клаус Шваб виділяє чотири основних ефекти, які Четверта промислова революція може справити на бізнес: зростання очікувань замовника, поліпшення якості продуктів, спільні інновації та нові форми організації [157]. Перевага буде у компаній, які володіють унікальною платформою і об'єднують безліч людей, а не будь-яким базовим активом. Так, Uber не має власного парку таксі, Facebook

сам не виробляє власного контенту, найбільший в світі онлайн-магазин Alibaba не має власних товарів.

Суть феномена Industry 4.0 полягає в тому, що сьогодні матеріальний світ з'єднується з віртуальним, в результаті чого з'являються нові кіберфізичні комплекси, об'єднані в одну цифрову екосистему, а роботизовані виробництва і «розумні» заводи – компоненти трансформованої галузі. Таким чином, Industry 4.0 – це новий виток промислової революції, який характеризується інтеграцією виробництва та мережевих комунікацій. Нове покоління обладнання дозволяє збирати актуальні дані в реальному часі, проводити персоналізовані продукти, створюючи прямі зв'язки ланцюжка виробництва від замовлення продукту до отримання його споживачем в найкоротші терміни з максимальною ефективністю процесу.

Для успішного проходження Четвертої промислової революції уряд Німеччини виділив 200 млн. євро, німецький бізнес – 300 млн. євро. До 2020 р. в технології, що відносяться до Індустрії 4.0, щорічно буде інвестуватися 30-40 млрд. євро. В цілому європейські інвестиції можуть скласти 140 млрд. на рік [155]. Так, за оцінками консалтингової компанії Roland Berger економіка ЄС, якщо вона не адаптується в повній мірі до трендів, задані Четвертою промисловою революцією, може недоотримати 605 млрд. доларів. Потенційний ж прибуток за участю складе близько 1,25 трильйонів доларів [158].

В Японії вже створено Національний інститут просування цифрової економіки і цифрового суспільства (Japan Institute for Promotion of Digital Economy and Community, JIPDEC). Найбільші компанії США, такі як AT&T, Cisco, GE, IBM і Intel, ще в 2014 р. створили Консорціум промислового Інтернету (Industrial Internet Consortium™, ІІС), основним завданням якого є створення екосистеми компаній, наукових центрів і державних структур, сприятливою для впровадження індустріального Інтернету.

Однак докорінні зміни в промисловості при Четвертій промисловій революції несуть в собі ризики підвищення

нестабільності та можливого колапсу світової системи. Основними наслідками Індустрії 4.0 можна назвати наступні.

1. Решорінг – повернення в країну виробництва, раніше перенесеного в країни з більш низькими витратами виробництва. Причини: істотне зростання вартості робочої сили в країнах, що розвиваються; зростання застосування роботів у виробництві розвинених країн, що знижує трудові витрати, сусідство виробництва, логістики та НДДКР, більш надійний захист інтелектуальної власності [159].

2. Перерозподіл праці: без роботи можуть залишитися до 5 млн. осіб, при цьому створено тільки 2 млн. нових робочих місць. Отже, вже зараз потрібно думати про перекваліфікацію тисяч людей.

3. Соціальне розшарування: зниження цінності низько- і середньокваліфікованої праці підірве матеріальний стан середнього класу, призведе до втрати країнами, що розвиваються, порівняльних переваг в дешевій робочій силі і можливостей для наздоганяючого розвитку.

4. Розбалансування політичних систем, що спираються на середній клас, посилення популістських ідей, радикалізму, фундаменталізму і мілітаризму. Це, в свою чергу, призведе до соціальних хвилювань і можливим кардинальним змінам структури суспільства.

5. Кібербезпека. Проведення кібератак завдає значних фінансових втрат: атака на сервери кіностудії Sony в 2014 р. призвела до втрат на 4 млн. доларів.

Індустрії 4.0 ґрунтуються на наступних базових технологіях.

1. Інтернет речей (Internet of Things, IoT). Це концепція обчислювальної мережі фізичних предметів («речей»), оснащених вбудованими технологіями для взаємодії один з одним або з зовнішнім середовищем, яка розглядає організацію таких мереж як явище, здатне перебудувати економічні та суспільні процеси, що виключає з частини дій і операцій необхідність участі людини. Тут Інтернет використовується для обміну інформацією не тільки між людьми, але і між різними «речами», тобто машинами, пристроями,

датчиками і т. ін. З одного боку, речі, забезпечені датчиками, можуть, обмінюватися даними і обробляти їх без участі людини. З іншого боку, людина може активно брати участь в цьому процесі, наприклад, коли мова йде про «розумний будинок».

Різновидом IoT є промисловий (індустріальний) інтернет речей (Industrial Internet of Things, IIoT), який відкриває пряму дорогу до створення повністю автоматизованих виробництв без участі людей. Роль персоналу зводиться до контролю роботи машин і реагування лише на екстрені ситуації. Ефективність виробництва при цьому пов'язана зі зниженням витрат, пов'язаних з людським фактором: помилок, простоїв, високою вартістю людської праці.

За даними IDC, загальний світовий обсяг капіталовкладень в напрямки, пов'язані з інтернетом речей, у 2016 р. склав 737 млрд. дол. США, в 2017 р. – понад 800 млрд; до 2021 р прогноуються 1,4 трлн. дол. інвестицій [160].

2. Великі дані (Big data) і їх аналіз. Величезні обсяги інформації, що накопичуються в результаті «оцифрування» фізичного світу, можуть бути ефективно оброблені тільки комп'ютерами (в майбутньому, можливо, квантовими), із застосуванням хмарних обчислень і технологій штучного інтелекту (Artificial Intelligence). В результаті, людина, яка контролює той чи інший процес, ситуацію, обстановку отримує вже оброблені дані, максимально зручні для сприйняття, аналізу і прийняття рішення. Big data об'єднає «море даних» в систематизовану і оцифровану структуру, в якій аналіз даних буде точним і миттєвим. Наприклад, людина здатна ідентифікувати наявність предмета на фотографії, але не впорається, якщо перед нею будуть мільйони фотографій. Для роботи з таким масштабом даних стає доцільним машинними методами обробити і переструктуризувати масив цифрової інформації [155].

3. Роботизація або автономні роботи, що тісно пов'язані зі штучним інтелектом – наукою і технологією створення інтелектуальних машин і інтелектуальних комп'ютерних програм. У 2018 р. в світі було придбано 290 тис. роботів, а у 2019 р. – 414 тис. одиниць обладнання [161].

4. Хмарні обчислення – «інтернет в хмарах»: усі згенеровані дані будуть відправлені до однієї віртуальної бази даних. Перевагою є значне зниження витрат, часу і ефективності. Це можуть бути цифрові платформи, цифрові екосистеми і системи для управління бізнес-процесами, для інтеграції інтернету речей до фізичних бізнес-процесів, для аналізу і прогнозування стану обладнання і т. ін. [162].

5. Віртуальна і доповнена реальність. Поняття «віртуальної (штучної) реальності» вперше ввів американський комп'ютерний художник Майрон Крюгер в кінці 60-х р. ХХ ст.

Віртуальна реальність – це комп'ютерна симуляція реальності або відтворення якоїсь ситуації за допомогою спеціальних гаджетів, що передається користувачеві через його відчуття: зір, слух, нюх, дотик і т. д. Віртуальна реальність імітує як вплив, так і реакції на вплив. Наприклад, авіасимулятор для пілотів, реальність ігор, розваг, відео, 3D-фільми і т. ін.

Поняття «доповнена реальність» було введено дослідником авіакосмічної корпорації Boeing Томом Коделом у 1990 р. Доповнена реальність – це технологія, що накладає змодельовані комп'ютером шари поліпшень на існуючу реальність, що зробить її більш виразною, багатогранною та яскравою. Доповнена реальність поєднує віртуальне і реальне, взаємодіє в реальному часі; працює в 3D. Наприклад, стрілки з зазначенням відстані від місця штрафного удару, при показі футбольних матчів, до воріт, «намальована» траєкторія польоту шайби під час хокейного матчу і т. п. Віртуальна реальність, як правило, подається користувачеві через шолом або пульт. Дані обладнання з'єднують людину з віртуальною реальністю, дозволяють контролювати і управляти своїми діями в даному середовищі, імітуючи реальний світ. Доповнена реальність використовується в мобільних пристроях, таких як ноутбуки, смартфони і планшети, щоб змінити вигляд реального світу. Це – взаємодії цифрових зображень і графіки [163].

6. Адитивне виробництво або 3D-друк – винахід універсальних методів створення великого спектра фізичних об'єктів на базі єдиної

платформи, реалізованої в цифровому вигляді. Такий метод застосовується для:

- швидкого виготовлення прототипів моделей і об'єктів для подальшого доопрацювання (вже на етапі проектування можна кардинальним чином змінити конструкцію вузла або об'єкта в цілому);

- швидкого виробництва готових деталей з матеріалів, які підтримуються 3D-принтерами;

- виробництва різних дрібниць в домашніх умовах;

- виробництво складних, масивних, міцних і недорогих систем.

Наприклад, безпілотний літак Polecat компанії Lockheed;

- протезування і виробництва імплантатів (фрагменти скелета, черепа, кісток, хрящові тканини), друку донорських органів, виробництва медикаментів;

- будівництва будівель та споруд. Наприклад, у 2014 р. шанхайська компанія WinSun надрукувала п'ятиповерховий будинок і особняк, у 2016 р. відбулося відкриття офісу Dubai Future Foundation – першої в світі будівлі, надрукованої на 3D-принтері;

- створення компонентів зброї;

- виробництва корпусів експериментальної техніки (автомобілі, телефони, радіо-електронного обладнання) [164].

7. Кібербезпека. З огляду на розвиток Інтернету речей і хмарного сховища і те, що дані та обладнання будуть пов'язані з мережею, першорядне значення матимуть процедури управління ІТ.

8. Моделювання – дослідження об'єктів пізнання на їх моделях; побудова і вивчення моделей реально існуючих об'єктів, процесів або явищ з метою отримання пояснень цих явищ, а також для передбачення явищ, що цікавлять дослідника. Мається на увазі використання інструментів комп'ютерного моделювання для впровадження результатів діяльності у «віртуальному адаптованому світі», перш ніж приймати рішення у «фізичному світі» [157].

9. Розподілені реєстри – база даних, яка, за відсутності єдиного центру управління, розподілена між декількома мережевими вузлами або обчислювальними пристроями. Кожен вузол отримує

дані з інших вузлів і зберігає повну копію реєстру. Оновлення вузлів відбуваються незалежно один від одного.

Використання розподілених реєстрів здатне докорінно змінити способи взаємодії між фізичними особами, підприємствами та державними органами, допоможе зменшити залежність від банків, державних органів, юристів, нотаріальних контор і регламентуємих органів.

Одним з видів розподіленого реєстру є *блокчейн* – постійно зростаючий реєстр записів, в який можна тільки додавати дані, але не можна видаляти або змінювати дані, збережені в попередніх блоках. Тому технологія блокчейн добре підходить для запису подій, управління записами, обробки транзакцій, відстеження операцій з активами і голосувань. Вперше технологія блокчейн була застосована в Біткойнах [165].

Негативний глобальний ефект, який вже простежується в Україні – зникнення цілого ряду професій; Наростаючі в країні тенденції деградації науки та освіти, про який говорилося раніше; «відтік умів»; низькі темпи впровадження цифрових технологій; відсутність ефективного регулятора веде до того, що Україна залишиться сировинною економікою, без розвинених технологій.

Індустрія 4.0 здатна значно здешевити і прискорити технологічний прорив українських підприємств за рахунок доступності навіть малим підприємствам, нових технологій, вартість яких знизилася в рази за останні 10 років. Впровадження технологій Індустрії 4.0 здатне «перезапустити» деградуєчу систему освіти і науки України (наприклад, в Німеччині планується до 2025 р. створити 400 тис. робочих місць, а в цілому по Європі мова йде про створення (або перепрофілювання) 10 млн. робочих місць).

З 2016 р. в Україні було створено національний рух «Індустрія 4.0 в Україні», до якого входить понад 100 компаній. У 2017 р. була затверджена національна програма Digital Agenda Ukraine, частиною якої, власне, і є Індустрія 4.0. У 2018 р. створено проект Національної стратегії «Індустрія 4.0». Однак до сих пір Кабінетом Міністрів України не затверджені нові промислова і інноваційна

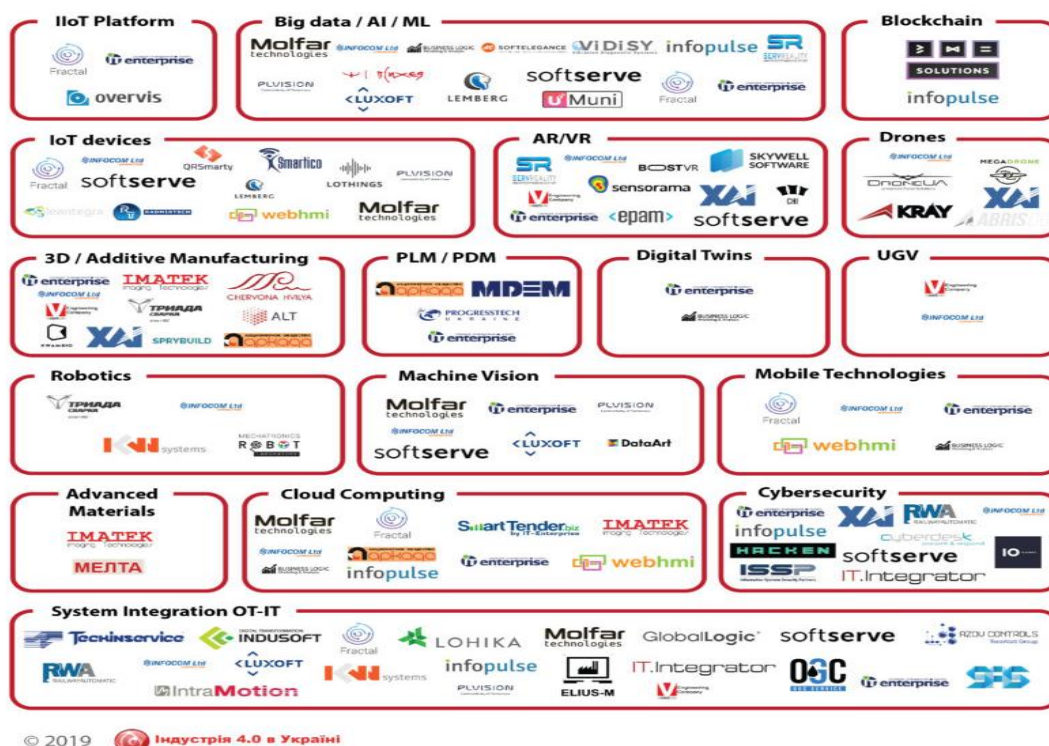
стратегії, кластерні та регіональні політики щодо розвитку промислових хай-тек, немає комунікацій і координації з розвитку Індустрії 4.0, істотних змін ні в науці, ні в системі вищої освіти. Однак, не дивлячись на це, технологічний ландшафт 4.0 в Україні включає 62 компанії, які розподілені по 16 сегментам + 1 з системної інтеграції [166]. Останній сегмент є найбільш численним (21 компанія), що є логічним – чимало системних інтеграторів і технологічних компаній в Україні давно пропонують рішення на базі нових технологій, але які походять від західних вендорів (рис. 9.1).

Основною перешкодою розвитку Індустрії 4.0 в Україні є:

- 1) загальні низькі темпи інноваційного розвитку промисловості;
- 2) відсутність ефективної державної політики;
- 3) слабкий внутрішній ринок в області промислових інноваційних розробок і додатків;
- 4) помилковий фокус: «проривні стартапи» замість трансферу технологій до українського замовника;
- 5) ігнорування світових трендів і/або слабкий фокус на найбільш проривних трендах [167].

UKRAINIAN LANDSCAPE INDUSTRY 4.0 TECHNOLOGIES

ВЕРСІЯ 2.0

© 2019 Індустрія 4.0 в Україні

Рис. 9.1 – Технологічний ландшафт Індустрії 4.0. в Україні

Основними цілями Індустрії 4.0 в Україні повинні стати прискорене зростання, модернізація і поліпшення конкурентоспроможності ключових секторів економіки країни, перш за все, в області засобів виробництва, інноваційний розвиток, впровадження нових бізнес-моделей, національних програм, що підтримують Індустрію 4.0.

9.2 Інформаційно-технологічні послуги як динамізуючий фактор розвитку національної економіки

Процес трансформації індустріального суспільства на інформаційне, з одного боку, викликає бурхливий розвиток різних

видів зв'язку та міжнародну торгівлю їхніми послугами, а з іншого – на новий щабель підносить значення цієї інфраструктурної галузі в розвитку світового господарства. *Надійна інформація та інформаційні технології стають вирішальним чинником конкуренції.* Якісна інформація дає змогу впроваджувати прогресивні методи управління на всіх рівнях: фірми, держави, міжнародному. Своєчасна, точна, доступна інформація (економічна, фінансова, правова, соціальна, науково-технічна) дає змогу швидко приймати правильні рішення, ефективно управляти державою, брати активну участь у міжнародному економічному співробітництві.

Розповсюдження інформаційних технологій є, з одного боку, свого роду локомотивом всіх галузей національної економіки, державного і регіонального управління, науки і освіти, а з іншого – індикатором соціально-економічного розвитку. Розвиток і бурхливе використання інформаційних та технологічних послуг призвело до появи нових понять і ряду нових професій, нових секторів економіки, таких як інформаційно-комунікаційна інфраструктура, digital-сектор і сфера ІТ-послуг. З розвитком інформаційних і технологічних послуг виникло нове поняття «інформаційний простір», до характерних рис якого слід віднести [168]:

- вирішена проблема інформаційного буму, тобто визначено протиріччя між інформаційною лавиною і інформаційним голодом;
- забезпечений пріоритет інформації в порівнянні з іншими ресурсами;
- найважливішим фактором розвитку стає інформаційна економіка;
- в основі суспільства постають автоматизовані виробництво, зберігання, обробка і використання знань за допомогою новітньої інформаційної техніки і технології;
- інформаційні технології набудатиме глобального характеру, охоплюючи всі сфери соціальної діяльності людини;
- формується інформаційна єдність всієї людської цивілізації;
- за допомогою засобів інформатики реалізується вільний доступ кожної людини до інформаційних ресурсів всієї цивілізації;

– реалізовані гуманістичні принципи управління суспільством і впливу на навколишнє середовище.

В даний час швидкими темпами йде формування ринку інформаційних продуктів і послуг. Інформаційно-комунікаційний сектор (ІКС) або інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) світового господарства – сукупність галузей, що виробляють засоби інформаційного та комунікаційного виробництва і саму інформаційну продукцію, а також забезпечують розвиток нової економіки. Інформаційно-комунікаційний сектор (в закордонних джерелах цей сектор визначається як інформаційні технології (ІТ)) включає телекомунікаційну галузь, Інтернет-індустрію, видавничу справу, виробництво комп'ютерної техніки та ін. суміжні галузі в їх тісному взаємозв'язку. Статистична комісія ООН об'єднує ці галузі в окремому розділі Міжнародної стандартної галузевої класифікації (МСГК), а починаючи з її четвертої редакції рекомендує вести більш деталізований облік так званої інформаційної економіки в рамках альтернативного інформування.

Структура ІКС складається з трьох блоків. Їх основу складають промислові галузі, які виробляють продукцію, призначену для реалізації інформаційних процесів і комунікації, включаючи передачу інформації і її уявлення, а також використовують електронні процеси визначення, вимірювання, запису фізичних явищ або контролю над фізичними процесами. Іншими словами, продукція промислових галузей ІКС є технічним забезпеченням створення, обробки, поширення інформаційних продуктів (склад продукції, яка виробляється і обробляється на цій техніці) в світовій економіці: комп'ютерна техніка, персональні комп'ютери і планшети, телекомунікаційне обладнання, сервери, периферійні пристрої (принтери і монітори), вимірювальні прилади і ін.

Деякі розвинені країни закривають платіжний баланс з торгівлі продукцією, виробленою в промислових галузях ІКС, з профіцитом. Серед них: Фінляндія, Швеція, Японія, США, Великобританія. Починаючи з 2004 р. завдяки складальним підприємствам найбільшою країною – експортером продукції даного сектора став

Китай (15,5 % світового експорту), залишивши далеко позаду США, Японію, Сінгапур і Німеччину. Головне джерело порівняльних переваг Фінляндії і Швеції в міжнародному поділі праці в цій галузі – телекомунікаційне обладнання, Ірландії – комп'ютерна техніка.

Другим блоком ІКС є програмне забезпечення: інфраструктурні програмні комплекси, інструменти розробки, розгортання і реалізації комп'ютерних і мобільних додатків, а також самі додатки.

Третім блоком ІКС є сервісні галузі (ІТ-послуги), що сприяють інформатизації та комунікації і виробляють інформаційні товари і послуги: публікація газет та іншої періодичної літератури, видавництво книг, складання і публікація довідників і баз даних, виробництво і поширення програмного забезпечення, включаючи оформлення, надання документації, допомога в установці, підтримку користувачів. Крім того, до них відносяться виробництво кіно та звукозапис, радіо-, телемовлення і телекомунікаційні послуги з передачі голосу, даних, тексту, звуку і зображення на відстань, а також інформаційні послуги, включаючи провайдерські послуги з доступу в Інтернет і пошуку інформації, роботу з архівами й ін.

Ділова активність в даному секторі вносить істотний внесок в зростання світового ВВП (8 %) і валової доданої вартості окремих країн. Продукція, вироблена в ІКТ, поступово завойовує лідируючі позиції в міжнародній торгівлі за обсягами і вже давно лідирує за темпами зростання. Високими темпами зростає торгівля інформаційно-комунікаційними послугами, проте частка міжнародної торгівлі промисловими товарами цього сектора в структурі всієї міжнародної торгівлі товарами вище за аналогічний показник міжнародної торгівлі інформаційно-комунікаційними послугами в міжнародній торгівлі комерційними послугами.

Важливою особливістю ІКТ є надзвичайно короткий життєвий цикл: дуже швидко відбувається старіння даної продукції і самих технологій з високою динамікою цін в бік зниження. Впливає на це триваюча науково-технічна революція, а також високий взаємозв'язок окремих продуктів ІКТ один з одним. За останні 10

років можливості напівпровідникових чіпів (мікросхем) подвоювалася кожні 18-24 місяців [169, с. 293]. Прискорений розвиток ІКТ, з одного боку, і їх швидке «моральне і фізичне старіння», з іншого, стимулюють попит на нову продукцію, що є головним чинником економічного зростання в сучасному світі. При цьому парадокс розвитку інформаційно-комунікаційного сектора світової економіки полягає в тому, що від міжнародної торгівлі матеріалізованої продукції цього сектора виграють більшою мірою не країни, що виробляють її, а країни-споживачі у зв'язку з неадекватною зміною умов торгівлі. Оскільки експортні ціни країн-експортерів схильні до більш швидкого падіння через швидке здешевлення техніки, ніж імпорتنі ціни, а у країн-імпортерів спостерігається зворотна ситуація, то і «виграш» останніх більше.

На шляху до глобального інформаційного суспільства, що формується завдяки науково-технічній революції останніх десятиліть і міжнародному інформаційному та технологічному обміну, лежить так звана «цифрова прірва» або «цифровий розрив». Даний термін означає соціально-економічний розрив між індивідуумами, домашніми господарствами, бізнесом і географічними територіями в доступності інформаційних і комунікаційних технологій та їх використання Інтернету в різних цілях. Можливості індивідуумів і приватних компаній у розвинених країнах отримувати переваги від використання Інтернету значно відрізняються від можливостей країн, що розвиваються, але цифрова прірва означає також розрив між даними групами і всередині країн, в тому числі розвинених. Рішення проблеми світової спільноти бачиться в розробці і реалізації спеціальних державних програм і політики, націленої на посилення і розширення відповідної інформаційно-комунікаційної інфраструктури, на надання більш широкого доступу до інформації для підвищення інтелектуального рівня населення та професійних навичок.

На частку найбільших країн споживачів і виробників ІТ (США, Китаю, Японії, Великобританії і Німеччині) припадає 60% сукупного обсягу світового ринку. В інформаційному суспільстві

модифікується матеріальне виробництво: йде перехід від переважно механічних технологій до технологій, які використовують нові форми руху матерії (табл. 9.1).

Таблиця 9.1 Модифікація індустріальних технологій [170]

Індустріальні технології	Інформаційно-комунікаційні технології
Машинні технології	Технології переважно інтелектуальні
Сильна залежність від ресурсних обмежень матеріального характеру	Інформація – основне ресурсне обмеження
Технології як з високою, так і з низькою капіталоемністю	Низька капіталомісткість, відносна простота освоєння масових ІКТ
Нова технологія поширюється на обмеженій території	Нові технології майже миттєво охоплюють простір всієї планети
Фірми в своїй діяльності обмежені територіальними рамками	Підприємства, фірми набагато меншою мірою обмежені просторовими рамками через наявність корпоративної мережі
Зниження витрат виробництва фірми і підвищення якості продукції	Значне зниження витрат виробництва фірми і вартості самих інформаційних і наукоємних продуктів
Зростання основного капіталу і уповільнення його кругообігу	Прискорення руху всіх видів капіталу
Зростання суспільного поділу праці як всередині окремої країни, так і між країнами	Значно прискорюють поділ праці всередині країни і особливо між країнами, що веде до посилення економічної глобалізації
Поява нових галузей, в основному матеріального виробництва	Поява нових галузей, переважно сфери послуг
Вплив переважно на економіку і соціальну сферу	Вплив на економіку, культуру, політику, суспільство в цілому
Зростання кількісних і якісних показників вироблених благ	Ведуть до масової кастомізації виробництва, тобто адаптації компаній до вимог замовника
Поява нових професій і спеціальностей, пов'язаних, в основному, зі сферою матеріального виробництва	Поява нових професій, пов'язаних зі збором, переробкою і використанням інформації; радикальна модифікація традиційних професій
Сприяють кількісному та якісному зростанню вироблених матеріальних благ	Сприяють кількісному та якісному зростанню вироблених матеріальних благ, а також масштабів і диверсифікації інформаційних послуг
Зміцнення позицій окремих підприємств, розвиток ринку	Зміцнення позицій транснаціональних корпорацій, розвиток ринку
Різке погіршення екології	Знижують екологічне навантаження

Сьогодні інформаційно-комунікаційні технології поширилися на весь ланцюжок створення вартості, оптимізують її і виконують

контрольні, а також виконавчі функції, кількість яких постійно зростає (рис 9.2).

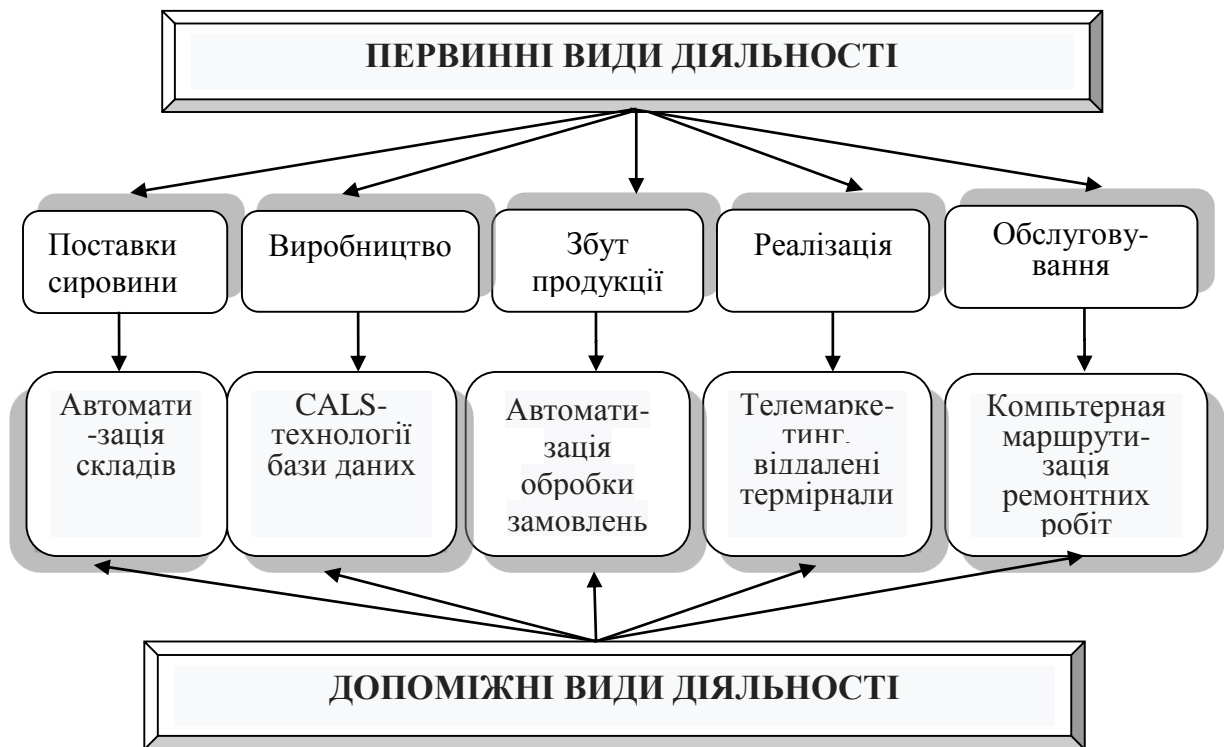

Рис. 9.2 – Проникнення ІКТ-технологій в ланцюжок створення вартості [171, с. 68]

Розвиток ІКТ є фундаментом для інформатизації інших галузей економіки і суспільства. Тому випереджальний розвиток індустрії інформаційних технологій – необхідна передумова для інформатизації всіх інших сфер життя і діяльності суспільства.

Технології – це знання, які можна використовувати для виробництва товарів та послуг з економічних ресурсів, або наукові методи досягнення практичних цілей господарської діяльності. «Ядро кристалізації» технологій становлять:

- *новації* – нові продукти (процеси) інтелектуальної діяльності та організаційне їх впровадження (до ринкової стадії);
- *інновації* – нові продукти (процеси) як результат відтворення і комерціалізації новацій (ринкова стадія).

Найважливішим об'єктивним фактором розвитку світового ринку «високих технологій» є обмеженість національних

можливостей однієї, навіть найбільш розвинутої країни охопити всю номенклатуру сучасного промислового виробництва. За поширеним міжнародним класифікатором до категорії високотехнологічних належать товари, у вартості яких витрати на НДДКР становлять не менше 3,5%; якщо цей показник перебуває в межах 3,5-8,5%, то товари належать до категорії «техніки високої якості», а якщо перевищує 8,5%, то вони вважаються «технікою вищої якості» [172, с. 540].

Сфера послуг лідирує за критеріями наукомісткості виробництва. Наприклад, у США наприкінці минулого століття на частку послуг у високотехнологічному секторі господарства припадало близько 4/5 фірм і 1/3 зайнятих. Причому приріст робочої сили у сфері послуг відбувався саме завдяки цьому сектору. Характерним є постійне збільшення витрат на НДДКР провідними корпораціями та дрібними компаніями.

Обсяг міжнародних комерційних операцій з технологій перевищив масштаби національного обміну. За таких умов нормальне економічне життя та промисловий розвиток в жодній країні неможливі без активного обміну з іншими світовими виробниками спеціалізованої продукції, без кооперації, співробітництва у сфері виробництва, науки та техніки.

Під *технологічним обміном* в широкому розумінні вважають частку спектра міжнародних економічних відносин, включаючи купівлю-продаж патентів та ліцензій, торгівлю товарами, надання послуг тощо. До основних каналів обміну технологіями відносять [173, с.205]:

- міждержавний – по програмах науково-технічного співробітництва або зовнішньоторговельних угод;
- міжфірмовий – по широкому спектру контрактів з іноземними партнерами;
- внутріфірмовий – між структурами однієї корпорації, філіями й дочірніми підприємствами які діють у різних країнах.

Варто зазначити, що останнім часом на внутрішньофірмову передачу технологій припадає 2/3 світового обміну, особливо у сфері патенто-ліцензійної торгівлі.

Особлива роль у міжнародній передачі технологій належить малому бізнесу. Відмітною рисою його діяльності на міжнародному ринку є те, що малі підприємства одержують основний дохід, насамперед, від реалізації за кордоном запатентованих технічних винаходів. У меншому ступені вони схильні створювати на основі цих винаходів закордонні спільні підприємства, оскільки це зв'язано зі значним ризиком. Причому, чим менше розмір компанії, тим більше імовірність того, що вона продає іноземному партнеру виняткову ліцензію, у той час як більш великі фірми реалізують у більшому ступені звичайні ліцензії. Це зв'язано з тим, що малий бізнес не має засобів для налагодження власного виробництва. Наступна особливість, що відрізняє малі фірми від великих корпорацій, полягає в тім, що вони реалізують технологію, що знаходиться на ранніх стадіях інноваційного циклу. Причому, часто закордонна ліцензійна діяльність має на меті одержання в короткий термін доходів, що дозволяють зміцнитися на внутрішньому ринку.

Найважливішою передумовою реалізації технологічної монополії фірми, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку є *патентування*. Патент – документ, який видається компетентними урядовими органами винахіднику або його правонаступнику, що засвідчує наявність у нього монопольного права на використання або раціоналізацію (продаж) запатентованого об'єкта. Це правова основа захисту об'єкта інтелектуальної власності. Звідси випливає, що міжнародне патентування застосовується, у першу чергу, для тих винаходів, що мають хороші комерційні перспективи в тих країнах, де це патентування передбачається здійснити.

Реалізація патентів проводиться під контролем держави. Ціни на патенти залежать від ступеня насиченості ринку. Як правило, перший рік характеризується досить високою ціною на патенти, але в наступні роки потрібна модифікація винаходів. У даний час

поширена торгівля патентами за кордоном з метою подальшого експорту продукції, тобто за 3-4 роки до появи самої продукції.

Особливе значення при здійсненні таких операцій має ведення патентного пошуку – які патенти отримали фірми-конкуренти і в яких країнах можливі основні напрямки їх НДДКР. Це особливо важливо при вирішенні про вихід на конкретний ринок з конкретним товаром або ідеєю.

У міжнародній практиці торгівля патентами займає незначну частку. До неї, як правило, вдаються винахідники-одинаки або дрібні фірми, які не в змозі впровадити результати досліджень, компенсувати витрати на патентування. Продаючи патент, власник втрачає свої права на нього і титул власника.

Найбільш широко патентування використовується в тих виробництвах, де витрати на імітацію і тривалість відповідних досліджень нижче. У меншому ступені патентування застосовується у випадках, коли для імітації виробу необхідно обійти сімейство патентів, що захищають його окремі компоненти і вузли, а також коли за інформацією, що міститься в патентній заявці, конкурент може визначити правильний напрямок наукового пошуку. У цілому, послідовність патентування така: перша заявка на патент з'являється в країні походження, потім там, де в корпорації існують дослідницькі центри, а потім у державах – реципієнтах. Часте патентування здійснюється з метою блокування досліджень конкурентів.

Найбільш ефективним виходом технологій за межі підприємства є їх виведення у формі ліцензій і ноу-хау, які дають право і можливість іншим підприємствам створювати проекти, які підтвердили свою комерційну цінність на даному підприємстві.

Важливу роль у торгівлі ліцензіями і ноу-хау відіграє той факт, що жодна країна не в змозі самотійно і рівномірно розвивати усі напрями науки і техніки, а без цього не можна утримувати лідируючі позиції на світовому ринку. Основні впровадження технологій у розвинутих країнах припадають на передові галузі промисловості (загальне машинобудування, електротехнічну, радіоелектронну,

хімічну, фармацевтичну галузі промисловості), а в Україні – на середньотехнологічні галузі виробництва (будівництво і промисловість будматеріалів, металургію, легку і харчову галузі промисловості).

Ліцензування (або роялті) – означає передачу прав виробництва продукції (робіт, послуг) однієї компанії іншій. Ліцензуванню підлягає також передача патентів, проектів, технологій, товарних знаків, наукових розробок, комп'ютерних програм, іншої інтелектуальної власності. Ліцензія передбачається на певний строк і за певну винагороду. Ліцензування – це спосіб залучення капіталу власниками патентів, проектів, товарних знаків, технологій тощо. Звичайно одержувач ліцензій сплачує її власнику роялті одноразово за весь час користування ліцензією або періодично у вигляді відсотка, що обумовлюється у ліцензійній угоді. Ці угоди можуть бути «ексклюзивними», тобто надавати виключне право одержувачу ліцензії, або надавати права кільком ліцензіатам.

В останній час різко збільшили імпорт ліцензій нові індустріальні країни Азії і Південної Америки, особливо Аргентина, Бразилія, Індонезія, Малайзія, Китай, Індія. Щорічний приріст ліцензійної торгівлі в цих країнах знаходиться в мережах 50-100%. Масштаби участі України в міжнародній торгівлі ліцензіями і ноу-хау незначні. Необхідно зазначити, що отримуючи ліцензії, українські покупці припускали суттєвих помилок, зокрема були присутні формальний і суб'єктивний характер у виборі ліцензіарів, недостатня вивченість кон'юнктури на міжнародному ліцензійному ринку, домінування ліцензій не на кінцеву продукцію, а на технологічний процес. Впливають також відсутність державної підтримки підприємств, які впроваджують нові технології, й науки, яка знаходиться в занедбаному стані.

Варто мати на увазі, що активне включення у світовий ринок технологій, як імпортера, саме по собі не створює передумов ліквідації технологічного відставання. Багато країн з числа так званих нових індустріальних так і не змогли перетворитися з

імпортерів технології на її експортерів. Така ситуація багато в чому має місце з тієї причини, що ринок технологій є засобом подолання протекціоністських бар'єрів, засобом упровадження в економіку країн, що розвиваються, а також конкурентної боротьби. Крім того, держави-експортери найчастіше встановлюють бар'єри на шляху виходу передових технологій із країни. Наприклад, у США здійснюється твердий контроль за експортом ліцензій у наукомістких галузях. Практикується система «чорних шухляд» коли дозволяється використовувати технічним нововведення, але забороняється вивчення його пристрою.

Ноу-хау – форма інтелектуальної власності, науково-технічний результат, що навмисно не патентується з метою випередження конкурентів, повного власного використання його для одержання надприбутку або передання іншим користувачам на вигідних умовах за ліцензійним договором. Ноу-хау має значно ширше застосування, ніж у промисловій власності та авторському і суміжних правах. Наприклад, ноу-хау застосовується в методах управління організаціями, методах виконання розумових операцій, способах бухгалтерського обліку тощо. У міжнародній практиці ноу-хау трактується як конфіденційна науково-технічна, комерційна, ділова та інша інформація, а також виробничі навички і досвід їх використання. У процесі міжнародної торгівлі ліцензіями і ноу-хау повинні бути задоволені інтереси, як продавця, так і покупця, при цьому природньо, що кожний з них має свої власні цілі.

Ефективним інноваційним інструментарієм в сучасних глобальних умовах розвитку країни є франчайзинг. *Франчайзинг* (*фразшиза, франшиз, франчайз*) – передання чи продаж ліцензій на товарний знак (марку) чи технологію відомої фірми на певних комерційних умовах іншій особі (юридичній, рідко – фізичній), яка отримує виключні права на певні форми виробничо-збутової діяльності. У деяких галузях (особливо у харчовій сфері – «Макдоналдс», «Пицца Хат», готельній справі – «Шератон», «Хілтон», індустрії мод – «Кевін Кляйн», «Гучі», а також у сфері технічних послуг, послуг населенню та ін.) велике значення має

наявність старої, відомої марки, до якої у споживачів є довіра. Використовуючи франчайзинг, франчайзер прагне одержати вигоди від швидкого розширення свого бізнесу, не вдаючись до кредитів і не беручи на себе серйозні фінансові зобов'язання. Чим більше він сприяє успіху франчайзингу, тим на більший прибуток він може розраховувати. Франчайзинг дає можливість почати власну справу, користуючись досвідом, знаннями і підтримкою з боку того, хто надає франшизу. За допомогою франшизи підприємець одержує відповідну підтримку і при реалізації продукції, крім того, має право скористатися ім'ям компанії (торговельною маркою), яка має бездоганну репутацію на ринку.

Можна стверджувати, що для розвитку франчайзингу в Україні сьогодні створено необхідні передумови. Просторий ринок відчуває недоотримання сучасних технологій (особливо у сфері послуг), а потенціал малого бізнесу неможливо реалізувати повною мірою без франчайзингових відносин, які зменшують підприємницький ризик, дають можливість фінансувати підприємства малого бізнесу або допомагати їм знайти потенційного інвестора, розробити відповідний бізнес план.

Для характеристики результативності передачі технологій в розвинених країнах використовують технологічний платіжний баланс, методика якого розроблена спеціалістами ОЕСР. В Україні така методика не створена, що ускладнює аналіз результативності трансферу технологій. На сучасному етапі складається ситуація, коли «світ тонких технологій починає керувати світом машин – світом реальності».

Таким чином, інформаційна економіка – це галузь економічної науки, що розвивається, яка вимагає максимальних капіталовкладень, з метою придбання високотехнічного обладнання і підготовки необхідного рівня фахівців.

Основними факторами, що дали поштовх до активного використання і впровадження інформаційних технологій є наступні [174]:

1. Зростання конкуренції. Крім стандартної вимоги відповідати певним стандартам якості, організації змушені залучати клієнтів масою додаткових високоякісних послуг. Це швидка і зручна доставка, можливість миттєвого зворотного зв'язку, надання повної інформації про товар і послуги на сайті та ін.

2. Глобальна зміна поведінки споживачів. Сучасний споживач вимагає не тільки низькі ціни і високу якість, а й розширений спектр додаткових послуг; індивідуальний підхід, який забезпечив би високу швидкість двосторонньої комунікації, щоб отримувати всю необхідну інформацію в будь-який зручний час. У зв'язку з цим більшість фірм стали створювати інтернет-магазини і активно інвестувати в SEO (search engine optimization), або в пошукову оптимізацію.

3. Доступність інформаційних технологій. Для більшості організацій з обмеженим бюджетом найбільш пріоритетним напрямком є розвиток антикризового управління і максимальна економія витрат. Саме тому маркетингова стратегія таких фірм, як Microsoft розробила різні комбінації пакетів послуг, спрямованих на різні сегменти бізнесу.

4. Гонка технологій. Передові інформаційні технології дозволяють організаціям вибиватися на лідируючі позиції, тому що саме вони приносять більше успіху і прибутку [175].

Основне значення ІКТ для національної економіки полягає в тому, що ІКТ:

- призводять до значного збільшення продуктивності праці;
- сприяють звільненню трудових ресурсів;
- створюють нові робочі місця, пов'язані, в першу чергу, з появою нових професій;
- охоплюють усі сфери соціальної діяльності людини;
- формують інформаційну єдність всієї людської цивілізації;
- надають вільний доступ кожної людини до інформаційних ресурсів всієї цивілізації;
- є видом економічної діяльності;

- виступають як товар і, таким чином, є об'єктом купівлі або продажу;
- збільшують ВВП на душу населення.

Розвиток ІТ-індустрії в Україні значно випереджає середні темпи розвитку даного сегмента в світі, показуючи стабільне зростання на 11-26% щорічно. В даний час українська ІТ-галузь успішно конкурує на світовому ринку і є надійним джерелом валютних надходжень до бюджету країни, сприяє підтримці курсу гривні. Зростає значимість ІТ-послуг і в структурі експорту. У 2017 р. комп'ютерні послуги зайняли третє місце серед експорту послуг з України, після переробки товарів в країні і надання послуг трубопровідним транспортом. На рис. 9.3 представлено зростання кількості компаній в ІТ-галузі в Україні з 2014 до 2018 р. (по півріччях).

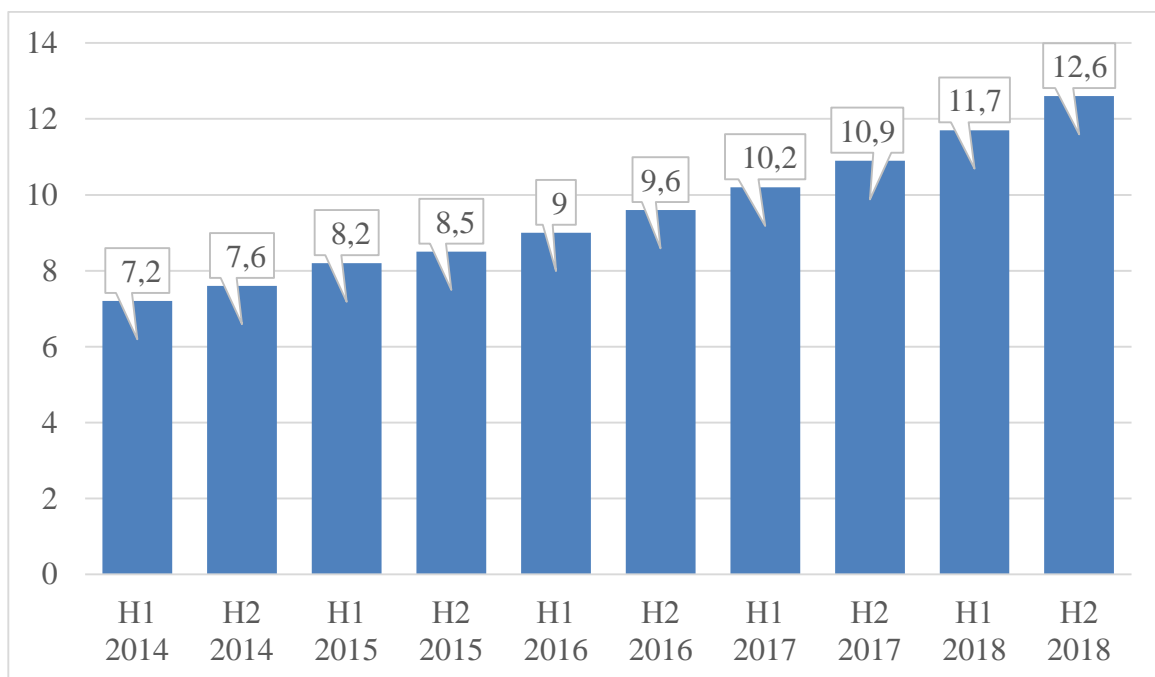

Рис. 9.3 – Динаміка розвитку ІТ-галузі в Україні [176]

Географія розміщення ІТ-компаній не викликає подиву – вони зосереджені в великих містах країни (рис. 9.4).

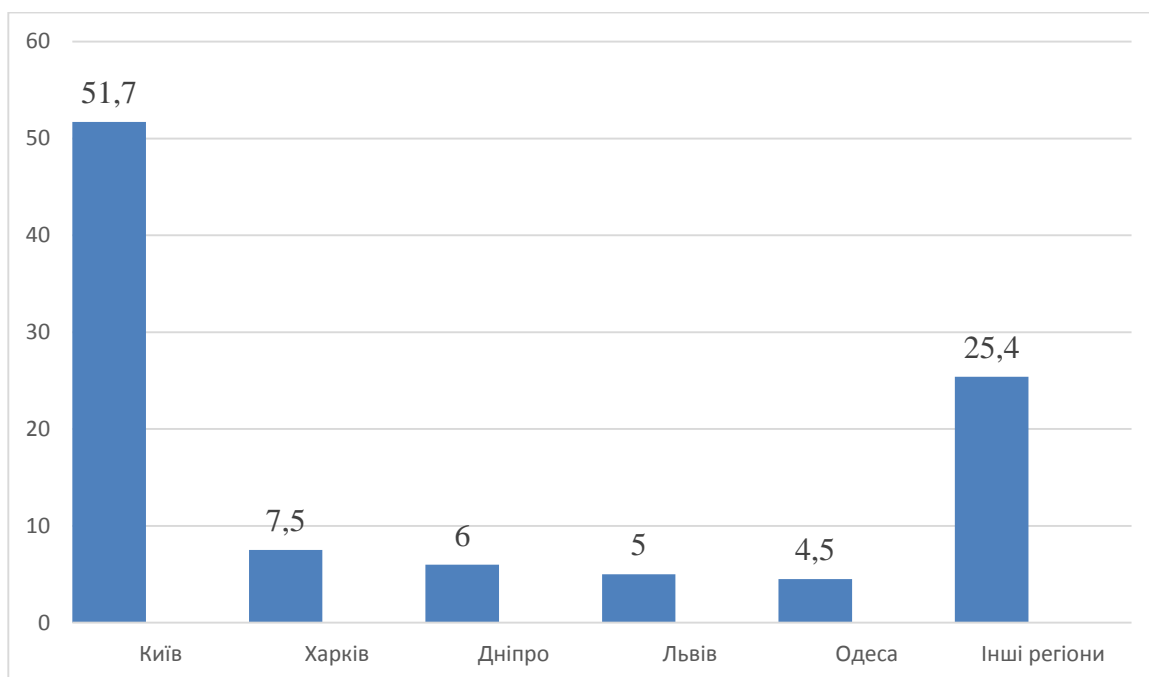

Рис. 9.4 – Географічне розташування ІТ-компаній, % [61]

Обсяг реалізованих послуг в ІТ-сфері за 2010-2017 рр. також має тенденцію зростання: за 7 років відбулося збільшення більш ніж у 5 разів, і за 2017 р. становить 0,22 % від всіх реалізованих послуг в Україні (табл.9.2).

Таблиця 9.2 Обсяг реалізованих послуг в ІТ-сфері [61]

Роки	Обсяг ІТ-послуг, млн. грн.
2010	1989,9
2011	2895
2012	3766
2013	4344,5
2014	4916
2015	7047,2
2016	8336,7
2017	10825,2
Усього	4 872 748,1

На рис. 9.5 представлений лінійний тренд з прогнозом розвитку ІТ-послуг в Україні, побудований за методом екстраполяції.

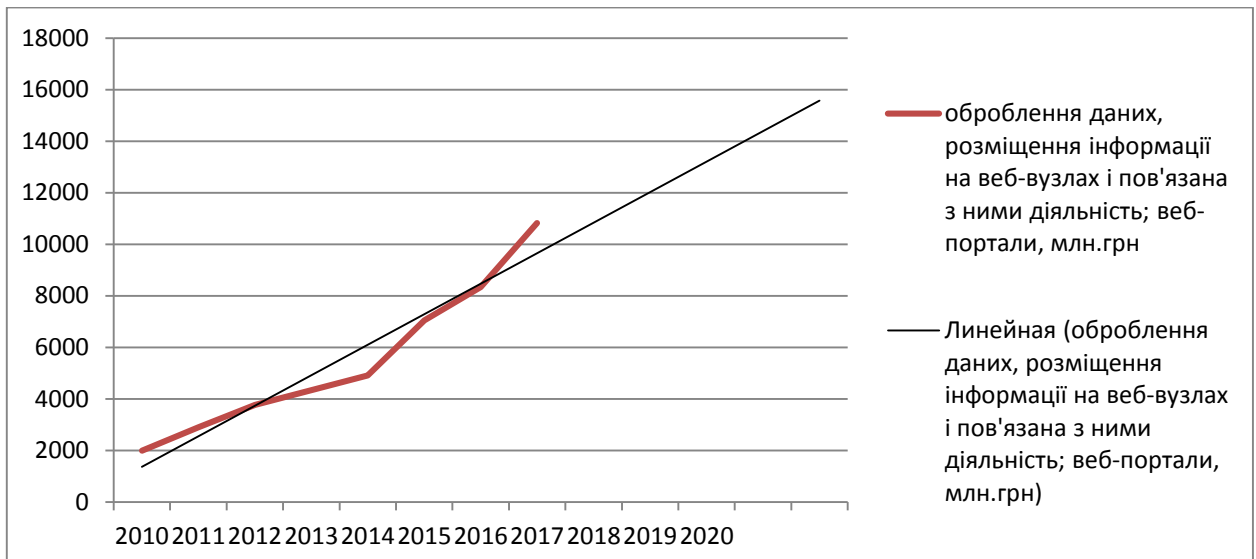

Рис 9.5 – Прогноз динаміки зміни ІТ-сфери до 2022 р.

Україна займає лідируючі позиції по ІТ-фрілансу серед країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), контролюючи 33 % ринку. Для порівняння, у 2010 р. наша країна перебувала на п'ятому місці серед цих країн з експорту послуг у сфері програмного забезпечення. Середній темп зростання галузі складає 25-30 %. До 2022 р. ринок ІТ-послуг має всі шанси подвоїтися, за умови, що його розвитку не протидіятимуть на державному рівні.

У сфері ІТ-послуг Україна співпрацює з багатьма країнами: значна частка замовлень належить США (табл. 9.3).

Таблиця 9.3 Країни-замовники ІТ-послуг у 2017 р. [177]

Країна	Частка в обсязі замовлень, %
США	54
Велика Британія	10
Австралія	7
Канада	5
Німеччина	3
Ізраїль	2
Швеція	1
Франція	1
Нідерланди	1
Данія	1

В Україні ринок інформаційно-технологічних послуг розвивається дуже динамічно і найближчим часом очікується «бум», після якого національна економіка зможе конкурувати з європейськими країнами і розвиненими країнами в цілому. Важливим для розвитку даного сектора економіки є те, що на них не потрібні природні ресурси і копалини.

9.3 Діджиталізація національної економіки

Епоха інформаційних технологій диктує світу свої пріоритети, врахування яких є обов'язковою умовою побудови конкурентоспроможної національної економіки. Найважливішим пріоритетом є повсюдний перехід з офлайн до онлайн-режиму або діджиталізація (digitalization). До оцифровки даних офлайн-режим представляв передачу інформації з «вуст в уста». Тепер споживачі через свої сторінки в соціальних мережах миттєво поширюють інформацію сотням і тисячам людей. Ця метаморфоза в недалекому майбутньому призведе до того, що весь бізнес буде утримувати і керувати клієнтами на всі 100% в цифровій формі.

Діджиталізація – це:

- глибока трансформація бізнесу, що передбачає використання цифрових технологій для оптимізації бізнес-процесів, підвищення продуктивності компанії і поліпшення досвіду взаємодії з клієнтами;
- оцифровка тексту, звуку і відео, що дозволяє переводити величезний обсяг інформації в одиниці і нулі – мову, зрозумілу комп'ютеру.

Метою діджиталізація є:

- задоволення потреб споживача, які змінюються разом з розвитком технологій, а саме – створення більш комфортної і оперативної взаємодії клієнта з компанією;
- удосконалення продукту (або послуги): його якості, привабливості, зручності використання, доставки і т. д.;

– автоматизація виробництва та інших внутрішніх процесів компанії;

– спрощення внутрішніх і зовнішніх комунікацій.

Згідно з даними Arthur D. Little [178] в 2016 р.:

– 60 % компаній почали застосовувати діджитал-технології і міняти за допомогою них бізнес під потреби клієнта;

– 20 % компаній тільки почали знайомитися з діджитал;

– 18% компаній залучають і обслуговують клієнтів за допомогою інформаційних технологій;

– 2 % компаній повністю пройшли діджиталізацію.

Діджиталізація покликана в корені змінити бізнес, знизивши витрати на виробництво і підвищивши продуктивність праці; мати цифрову рекламу для залучення нових споживачів; управляти особистими і професійними відносинами в онлайн-режимі. Діджиталізація є однією з «візитних карток» нової економіки (неоекономіки) – нового типу соціально-економічного устрою, що поступово формується в межах постіндустріального періоду економічного розвитку шляхом впровадження досягнень НТП та інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, використання передових новітніх технологій, прискореного розвитку наукомістких галузей економіки, надання пріоритету виробництву знань та послуг, становленню менталітету творчого, ефективного, раціонального бізнесу. Нова економіка формується на базі не тільки інтелектуалізації виробництва, а й усього господарського життя, на основі широкого та масового використання ІКТ [179].

Термін «діджитал-економіка» (digital-economy) було введено у науковий обіг американським ученим Н. Негропonte у 1995 р. [180] й ототожнюється зі знанневою, інформаційною або мережевою економікою. Масштабне поширення діджитал-технологій, які зумовлюють зменшення частки традиційної економіки поряд із діджиталізацією, здатні безпосередньо забезпечити економічне зростання, створюють самопідтримуючий синергетичний ефект за рахунок численних екстерналій, що поширюються на економічну,

соціальну, технологічну, інтелектуальну й інфраструктурну складові розвитку.

Вплив діджиталізації на світовий ВВП почали оцінювати наприкінці 80-х років: протягом 1987-1999 рр. середньорічне зростання цього показника, внаслідок збільшення продажів комп'ютерів, становило 0,3 % [181], а упродовж 2000-2010 рр., внаслідок розвинутої 3G-інтернету, сягнуло 45 % [182]. До 2020 р. посилення діджиталізації відбувається за рахунок 4G- і 5G-інтернету, що дасть можливість створити 6 млрд. зав'язків фізичних осіб із інтернет-мережею [183, с. 101].

Розвиток діджиталізації економіки має два основних напрямки: підвищення продуктивності та створення «цифрових підприємств». Оцифровка даних в бізнесі знижує витрати, збільшує прибуток і нарощує темпи розвитку економіки в різних секторах.

Усе більше дрібних компаній мають можливість стати лідерами з мінімальними витратами. Цифрові підприємства створюються завдяки хмарним технологіям і повністю складаються з віддалених робочих груп. У такій економіці стає все важче вижити, якщо ви не є «цифровим бізнесом». Саме тому все більше компаній звертаються до хмарних сервісів.

У табл. 9.4 представлено класифікацію країн світу за рівнем діджиталізації. Проаналізувавши 150 країн світу, експерти PWC 65 країн включили до групи обмеженого розвитку діджитал-економіки (з рівнем діджиталізації 0-30 %). Сюди потрапили найменш розвинуті країни, для яких притаманний найнижчий рівень ВВП на одну особу та останні позиції в міжнародних індексах людського розвитку. Наприклад, згідно з рейтингом ВВП на одну особу за 2017р. Індія посідає 142-е місце, Молдова – 143-є, країни Африки, які ввійшли до цієї групи, – останні місця. Ідентичними є позиції країн групи в Індексі людського розвитку (HDI), що визначається ООН.

До групи зародження діджитал-економіки віднесено країни, чий економічний розвиток і соціальний поступ здебільшого забезпечуються за рахунок багатих природних ресурсів та дешевої

робочої сили. Рівень ВВП на одну особу в цих країнах залишається доволі низьким, що пов'язано з недостатньою розвиненістю соціальної інфраструктури, прірвою між рівнями життя найбідніших і найзаможніших верств населення.

Таблиця 9.4 Діджитал-матриця розвитку суспільства [184; 185, с. 55]

Рівень діджиталізації економіки, %	Стадії розбудови діджитал-економіки			
	Обмеженого розвитку	Зародження	Трансформацій	Передового розвитку
0-30	65 країн (Афганістан, більшість країн Африки, Молдова, Непал, Індія, Узбекистан, В'єтнам та ін.)			
30-40		19 країн (Албанія, Вірменія, Грузія, Бразилія, Китай та ін.)		
40-50			28 країн (Аргентина, Естонія, Латвія, Іран, Сербія, Турція, Україна та ін.)	
Понад 50				37 країн (Австралія, Австрія, Білорусь, країни Скандинавії, Франція, Німеччина, Польща, Гонконг, Японія, США, Велика Британія та ін.)

Приміром, у рейтингу ВВП на одну особу за 2017 р. Китай – на 71-му місці, Грузія – на 110-му. За рівнем людського розвитку Китай посідає 90-ту позицію, Грузія – 70-ту.

Рівень діджиталізації економік країн третьої групи наближається до середнього, оскільки відбувається трансформація, тобто якісні зміни ІКТ, котрі створюють додану вартість у суспільстві. Відбувається перетворення існуючих видів діяльності з використанням діджитал-технологій як допоміжних, як важливого чинника досягнення бізнес-результатів, як основи забезпечення бізнес-стратегії, як підґрунтя формування нової бізнес-моделі [186, с. 139]. За критеріями PWC до цієї групи віднесено також економіку України, що вчергове підтверджує наявність базису для розширення потенціалу ІКТ у нашій державі. Разом із тим за рівнем ВВП на одну особу Україна посідає 133-є місце та 84-е в рейтингу HDI. Отже, є нагальна потреба в пошуку додаткових ресурсів для прискорення економічного зростання й соціального розвитку.

До четвертої групи входять розвинуті країни світу, де рівень діджиталізації є вищим за середній. Водночас для таких країн характерні високий показник ВВП на одну особу й провідні позиції за індикатором людського розвитку. Наприклад, Норвегія є третьою за рівнем ВВП на одну особу й очолює рейтинг HDI, Австралія тринадцята за показником ВВП та друга за HDI [185, с. 56].

В економіці України інформаційні технології набувають всеохоплюючого характеру: за оцінкою [187] близько 50% населення користується Інтернетом, динаміка подальших змін є висхідною; 81 % українських користувачів зареєстровано мінімум у одній соціальній мережі (для порівняння: у США цей показник дорівнює 65 % [188]). При цьому, тільки 17% вітчизняних виробництв застосовують інтернет-інновації (в середньому по ЄС – 49 %), у агропромисловому комплексі додана вартість на одного працівника становить 7 тис. дол. США (ЄС– 25,6 тис. дол.), у промисловості – 10 тис. дол. (75,8 тис. дол.) [189; 185, с. 53]. З цього очевидно є потреба у врахуванні можливостей ІКТ у контексті окреслення стратегічних пріоритетів соціально-економічного

розвитку національної економіки. З метою прискорення поступу ІКТ в Україні в січні 2018 р. було затверджено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 р. [190]. Це свідчить про вихід діджиталізації за галузеві межі, створює нормативні передумови для вдосконалення технологічного базису суспільства.

У контексті затвердження Концепції було поставлено низку завдань, про результативність яких свідчитиме досягнення у 2020 р. рейтингових цілей реалізації Концепції (рис. 9.6).

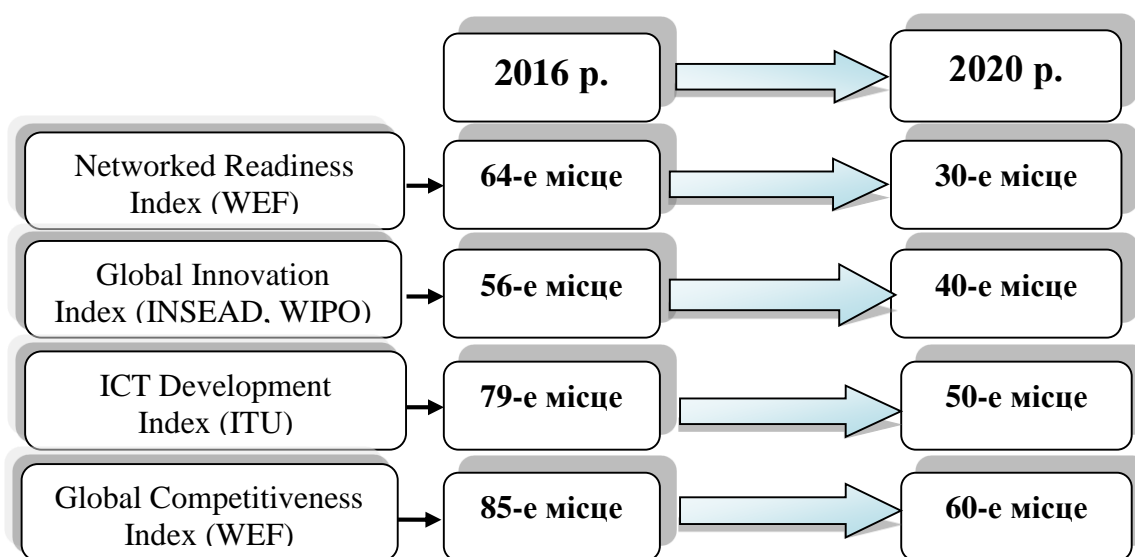

Рис. 9.6 – Рейтингові цілі реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр.

Для досягнення поставлених цілей і реалізації потенціалу діджиталізації економіки необхідно:

- усунути законодавчі, інституційні, фінансові та інші перешкоди на шляху розвитку цифрової економіки;
- стимулювати й мотивувати суб'єктів бізнесу до діджиталізації;
- націлювати попит і потреби громадян на діджиталізацію, зокрема за рахунок втілення масштабних урядових проєктів діджитал-трансформацій, у т. ч. на базі сучасних моделей державно-приватного партнерства;

– поглиблювати цифрові компетенції громадян із метою підготовки їх до ефективного застосування ІКТ у повсякденному житті, врахування супутніх ризиків;

– розвивати цифрове підприємництво, зокрема створювати аналогові інфраструктури для інноваційної діяльності, впроваджувати механізми фондування, стимулювання та підтримки ІКТ.

Розвиток цифрової економіки має ряд переваг та подальших можливостей (табл. 9.5).

Таблиця 9.5 Основні переваги та можливості діджитал-економіки

Переваги діджитал-економіки	Можливості діджитал-економіки
простота і зручність отримання інформації та дистанційного спілкування	зниження витрат споживачів на оплату послуг в традиційних сферах споживання, де були суттєві цінові перекося при проведенні великих обсягів операцій
залучення більшої кількості інвесторів	збільшення нових робочих місць і підвищення продуктивності праці
зручний доступ до послуг, які раніше були недоступні або отримання яких було пов'язане з істотними тимчасовими витратами	збільшення додаткових вигад для споживача (поява нових товарів – електронних книг, цифрової музики; доступу до соціальних мереж, інтернет-магазинам і т. д.)
можливість користування безкоштовними цифровими продуктами	збільшення кількості робочих місць в супутніх сферах цифрових технологій галузях діяльності
виникнення нових форм дозвілля	розширення участі в політичному і громадському житті, онлайн-доступ до державних послуг
поширення краудфандингу	«держава у смартфоні»
спрощення роботи з інформацією	
утвердження позитивного іміджу	
поліпшення лояльності клієнтів до бренду	
висока конкурентоспроможність	
економія коштів	

Прикладами вдалої діджиталізації економіки можна вважати діяльність естонсько-британського стартапу TransferWise, створеного в січні 2011 р., який представляє собою сервіс, що

дозволяє здійснювати міжнародні грошові перекази за принципом P2P, минаючи банківську систему, що дозволило знизити витрати клієнтів на комісії з переказу грошей за кордон у вісім разів. Загальна сума початкових інвестицій склала 1,3 млн. дол. США, пізніше для фінансування було залучено кошти приватних інвесторів, які істотно перевищили початкові вкладення. В середині 2017 р. загальна вартість компанії оцінювалася більше ніж в 1 млрд. дол. США. Щомісяця компанія здійснює операції в 40 валютах більше ніж для 1 млн. клієнтів. В Китаї зростання електронної торгівлі призвело до створення 10 млн. робочих місць в онлайн-магазинах і суміжних службах [191].

Нагальними також постають потреби в технологізації середовища, розбудові діджитал-інфраструктури, формуванні платформи для ефективного розвитку національної економіки. Це спонукатиме фізичних осіб і представників бізнесу переглянути своє ставлення до традиційних (аналогових) інструментів на користь діджитал-технологій, перевагами застосування яких є їх швидкість, якість та помірна вартість. Вочевидь, для подальшої діджиталізації економіки України потрібний широкомасштабний цифровий стрибок у всіх сферах життя суспільства.

Масштаб задач діджиталізації (цифровізації) багато ширше, ніж коло проблем, пов'язаних зі збереженням ринкових позицій окремо взятих господарюючих одиниць. Розвиток цифрової економіки, як драйвера формування нового укладу життя, є чинником підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку і розглядається як одна з першочергових державних завдань.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

За період незалежності в економіці України відбуваються постійні структурні, організаційні та інші зміни, зумовлені особливостями національної господарської системи. Важливість глибокого вивчення проблем і тенденцій розвитку національної економіки обумовлена необхідністю пошуку нових можливостей для розвитку економіки України в умовах трансформаційної кризи.

Відомо, що процеси трансформації, як економічних, так і інших систем, протікають об'єктивно і постійно, однак, для забезпечення позитивного ефекту від структурних змін, для України необхідно вміння управляти ними. Економічні процеси, як і більшість інших об'єктивних явищ, протікають в напрямках найменшого опору, а значить найменших труднощів для входу на ринок, найменших капіталовкладень, найкоротших термінів окупності.

Сутність національної економіки полягає в тому, що вона являє собою сформовану систему національного і суспільного відтворення держави, в якій між собою взаємопов'язані галузі, види та форми суспільної праці, що склалися в результаті тривалого історичного еволюційного розвитку конкретної країни.

Теорія національної економіки передбачає дослідження закономірностей функціонування національного господарства як єдиного організму, як системи відносин всієї національної економічної системи. Вивчення національної економіки дає змогу не тільки пізнавати основні закони і категорії, але й застосовувати макроекономічні принципи до подій минулого та сучасного життя, розуміти перспективи економічного розвитку, фактори та механізми досягнення соціально-економічного прогресу держави. Це особливо важливо в умовах економічних зрушень, які відбуваються в Україні. Теоретичне усвідомлення об'єктивних тенденцій розвитку загальноцивілізаційного процесу дає можливість бачити єдність теорії і практики господарювання, зіставляти економічні процеси, з

розумінням ставитися до всього раціонального з теоретичних і практичних надбань світової економічної думки.

В даний час процеси глобалізації, інтеграції та інформатизації відображаються на стані, в якому перебуває сучасне суспільство. Це стан якісної трансформації, що проявляється в усіх сферах життєдіяльності людини та відображається на економіці країни, яка стає залежною від нових закономірностей розвитку людської цивілізації. У зв'язку з цими процесами, перед кожною національною економічною системою постають питання щодо визначення можливостей та пріоритетів сталого розвитку країни в умовах глобальних трансформацій. Виникає необхідність в проведенні глибоких наукових досліджень з питань, що стосуються проблем ефективності функціонування інфраструктури національної економіки, державної політики підвищення конкурентоспроможності економіки країни, активізації інвестиційної та інноваційної діяльності на державному рівні та ін.

Представлені в монографії дослідження обумовлені об'єктивною необхідністю вивчення специфіки трансформації економіки України в сучасних умовах з урахуванням особливостей економічного потенціалу національної господарської системи, розглядаються реальні процеси функціонування національної економіки України в єдності теоретичного і практичного підходів.

Практична цінність монографії полягає у тому, що результати наукових досліджень авторів охоплюють різні сфери функціонування національної економіки та можуть бути корисними для фахівців в економічній та управлінській сферах, керівників органів державного управління різних рівнів, освітян, науковців і здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна економіка : [навч. посіб.] / Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак. – Львів : Магнолія 2006, 2009. – 464 с.
2. Національна економіка : [навч. посібник] / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович; за ред. А. Ф. Мельник. – Київ : Знання, 2011. – 463с.
3. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.1./ С. В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; За ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
4. Національна економіка : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Білоцерковець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін.; за ред. В. М. Тарасевича. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
5. Господарське право : [підручник] : у 2 ч. – Ч. 2 / В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н. А. Фукс та ін. : за заг. ред. В. Ф. Опришка, Н. С. Хатнюк. – Київ : КНЕУ, 2011. – 501 с.
6. Национальная экономика : [уч. пособ.] / А. П. Градов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.
7. Национальная экономика: [учебник] / под ред. П. В. Савченко. – М. : Экономистъ, 2005. – 813 с.
8. Национальная экономика : [учебник для вузов] / М. К. Бункина. – М. : Издательство «Палеотип»: Издательский Дом «Деловая литература»: Издательство «Логос», 2002. – 488 с.
9. Золотогоров В. Г. Экономика: Энциклопедический словарь / В. Г. Золотогоров. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный дом, 2003. – 720 с.
10. Тищенко О. П. Структуризація національної економіки та теоретичні підходи до управління її регіональним розвитком / О. П. Тищенко // Ефективна економіка. 2013. – № 1 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2081>
11. Лавриненко В. Н. Исследование социально-экономических и политических процессов [Електронний ресурс] – Режим доступу :

https://studme.org/48813/filosofiya/sovremennye_modeli_sotsialno-ekonomicheskikh_protsesov

12. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка : підр. для студ. заочної форми навчання / Б. Ф. Заблоцький. – Вид. 2-ге., – Л. : Новий світ-2000, 2009. – 582 с.

13. Національна економіка: Підручник./ За ред. проф., к.е.н. П. В. Круша. – 2-ге вид. – Київ : Каравела, 2008. – 428 с.

14. Задорожнюк Н. О. Розвиток економіки України на основі концепції «магічного п'ятикутника» / Н. О. Задорожнюк, Ю. М. Митрошак, І. В. Моторнюк // Економіка та суспільство. – 2017. – Вип. № 9. – С. 205-209.

15. Національна економіка: [навч. посіб.] / В. І. Мельникова, О. П. Мельникова, Т. В. Сідлярчук, І. Ю. Тур, Г. М. Шведова. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 248 с.

16. Кухарская Н. А. Экономика Украины в условиях трансформационного кризиса Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. / Н. А. Кухарская. – 2019. – № 2. – С. 153-158.

17. Ерохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). / С. А. Ерохін – Київ : Вид-во «Світ знань», 2002. – 528 с.

18. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Изд-во «Прогресс», 1984. – 367 с.

19. Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: [Монографія]. – Київ : КНЕУ, 2004. – 252 с.

20. Савченко В. Ф. Інфраструктура національної економіки як необхідна умова економічного зростання / В. Ф. Савченко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2016. – Вип. 1 (47), Т.2. – С. 180-186.

21. Пыхов П. А. Инфраструктура как объект экономических исследований / П. А. Пыхов, Т. О. Кашина // Журнал экономической теории. – 2016. – № 1. – С. 39-46.

22. Национальная экономика: понятие, структура и виды [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.ereport.ru/articles/mirecon/nationalec.htm>

23. Галушка З. І. Розвиток теорії добробуту: суперечності чи неможливість прийняття ефективних рішень? / З. І. Галушка // Економічна теорія. – 2009. – №1. – С. 22-29.

24. Кропивко М. М. Теорія суспільного добробуту: концептуальні підходи до розвитку господарств населення [Текст] / М. М. Кропивко // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 114-121.

25. Эрхард Л. Благосостояние для всех / Л. Эрхард; перевод. с нем. [предисл. Б. Б. Багаряцкого, В. Г. Гребенникова]. – М. : Начала-Пресс, 1991. – 336 с.

26. Бродский Б. Е. Лекции по макроэкономике переходного периода [Текст] : учеб. пособие [для студ. вузов] / Б. Е. Бродский. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 223 с.

27. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ. НАДУ, 2011. – 128 с.

28. Національна економіка: навч. посібник / за заг. ред. В. П. Решетило; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ, 2009 – 386 с.

29. Державне регулювання економіки : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. Харківський національний економічний ун-т. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 736 с.

30. Волкова Н. І. Економічні студії – мейнстрім сучасної економічної теорії та практики господарювання / Н. І. Волкова, Н. О. Задорожнюк // Економічний форум. – Луцьк : ЛНТУ. – 2020. – № 2. – С. 3-7.

31. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е издание, Государственное издательство политической литературы, М. : 1959, Т. 13. – 771 с.

32. Lewis W.A. The Theory of Economic Growth. – N.Y., 1959. – P.402

33. Chenery H.B. Patterns of Industrial Growth // American Economic Review, Vol. 50 (4). – P.624-654.
34. Ростой У. У. Стадии экономического роста: некоммунистический манифест / У. У. Ростой – Cambridge University Press, 1960.
35. Крючкова І. В. Структурні чинники розвитку економіки України / І. В. Крючкова – Київ : Наукова думка, 2004. – 317 с.
36. Белорус О. Г. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус, Д. Г. Лукьяненко. – Київ : Орион, 2000.
37. Геєць В. М. Економічне зростання в 2001-2002 рр. та складові політики розвитку в довгостроковому відношенні / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2002. – №1. – С. 11-23.
38. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – Київ : Ін-т економ. прогнозування, 2000. – 344 с. (Праці / Ін-т економ. прогнозування НАН України).
39. Геєць В. М. Трансформаційні перетворення. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць, Б. Є. Кваснюк [ред. акад. НАН України В. М. Гейць]. – Київ : Фенікс, 2003. (Ін-т економ. прогнозування НАН України).
40. Держава та економічне зростання: концепція державного регулювання відтворювальних процесів в економіці України / [ред. Б. Є. Кваснюк]. – Київ : Ін-т економ. прогнозування НАН України, 2001.
41. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [ред. акад. НАН України В. М. Гейць]. – Київ : Ін-т економ. прогнозування НАН України; Фенікс, 2003. – 1008 с.
42. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая рос. энциклопедия, 1998. – 1456 с.
43. Большой экономический словарь / [ред. А. Н. Азрилян]. – 5-е изд. доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
44. Большая экономическая энциклопедия. – М. : Эксмо, 2008. – 816 с.

45. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. / [відп. ред. С. В. Мочерний]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2000., Т.3. – 2000. – 864 с.
46. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
47. Суспицын С. А. Развитие методов измерения пространственных трансформаций экономики / С. А. Суспицын // Регион: экономика и социология. – 2007. – №4. – С. 3-18.
48. Усатый П. С. Структурные сдвиги в региональной экономике / П. С. Усатый, О. С. Белокрылова [отв. ред. д.э.н. Ю.С.Колесников] – Ростов н/Д. : Изд-во РГУ, 2003. – 184 с.
49. Perez-Perez C. Structural Change and the Assimilation of New Technologies in the Economic and Social Systems // Futures. – 1983. – Vol.15. – P. 57-375.
50. Тодаро М. Экономическое развитие / Тодаро М. – М. : Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с. (Труды / МГУ им. М. В. Ломоносова).
51. Мельник Л. Г. Экономика и информатизация: экономика информатизации и информатизация в экономике: энциклопедический словарь / Л. Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – 384 с.
52. Крючкова І. В. Структурні чинники розвитку економіки України / Крючкова І. В. – Київ : Наукова думка, 2004. – 317 с.
53. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / [ред. акад. НАНУ В. М. Геєць]. – Київ : Логос, 1999. – 500 с.
54. Стиглиц Дж., Эллерман Д. Мосты через пропасть макро- и микростратегии для России / Стиглиц Дж., Эллерман Д. // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – №4-5.
55. Міжнародні стратегії економічного розвитку: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. Г.Козак, Ю. І. Єхануров, В. В.Ковалевський [ред. Ю. Г.Козак]. – Київ : ЦНЛ, 2005. – 353 с.

56. Международные стратегии экономического развития / [Пахомов Ю. Н., Филипенко А. С., Лукьяненко Д. Г., Макогон Ю. В., Громенкова С. В.] – Киев-Донецк, 2001. – 239 с.

57. Булеев И. П. Трансформация общества и экономика: опыт и перспективы / Булеев И. П. – Донецк : Труды / Ин-т экономики промышленности НАН Украины, 2006. – 336 с.

58. Официальный сайт Европейского тренингового центра «Инновация» [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.etc1.ru/to_articles/action_desc/id_13

59. Данилишин Б. М. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Б. М. Данилишин, Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа [ред. д.е.н. Б. М. Данилишин]. – Ніжин : ТОВ «Видавництво»Аспект-Поліграф», 2007. – 688 с.

60. Кухарская Н. А. Экономика Украины в условиях трансформационного кризиса / Н. А. Кухарская // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2019. – № 2. – С. 153-158.

61. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/>

62. Булкин И. Масштабы кризиса финансирования научно-технической деятельности в Украине / И. Булкин [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://commons.com.ua/ru/masshtaby-krizisa-nauki/>

63. Наукова та інноваційна діяльність України, 2017 рік Статистичний збірник. // Державна служба статистики України. – Київ : Знання, 2018. – 178 с.

64. В Украине тратят на научные исследования и разработки менее 0,5% ВВП [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://vybor.ua/article/economika/v-ukraine-tratyat-na-nauchnye-issledovaniya-i-razrabotki-menee-0-5-vvp.html>

65. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році: аналітична довідка / Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша та ін. – Київ : УкрІНТЕІ, 2018. – 98 с.
66. Полтерович В. М., Попов В. В. Эволюционная теория экономической политики. Часть 1. Опыт быстрого развития / В. М. Полтерович, В. В. Попов // Вопросы экономики. – 2006. – №7. – С. 4-23.
67. Власюк В. Собственный путь трансформации / В. Власюк // Зеркало недели. – 2019. – №37. – С. 9.
68. Иванова Н. Инновации в условиях кризиса: тенденции и перспективы / Наталья Иванова // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – №9. – С. 8-16.
69. Черный А. «Академический тест» для команды Ze / Александр Черный // Зеркало недели. – 2019. – №37. – С. 11.
70. Экономический рост [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.grandars.ru/student/economicheskaya-teoriya/ekonomicheskij-rost.html>
71. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / Под ред. Ю. В. Яковца. – СПб. : Гуманистика, 2003. – 438 с.
72. Тодаро М. Экономическое развитие / Тодаро М. – М. : Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с. (Труды / МГУ им. М. В. Ломоносова).
73. Федулова Л. І. Інноваційна економіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л. І. Федулова. – Київ : Либідь, 2006. – 478 с.
74. Солоу Р. М. Перспективы развития теории роста // МЭ и МО. – 1996. – № 8. – С. 28.
75. Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста: Пер с англ. – М. : Прогресс, 1971. – 645 с.
76. Кондорсэ Ж. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / Ж. А. Кондорсэ . – М. : Соцэкгиз, 1936. – 250 с.

77. Економічна теорія: тенденції та розвиток системи економічних ідей : монографія / авт. кол.: Е. М. Забарна, Н. О. Задорожнюк, Н. І. Волкова [та ін.] ; за заг. ред. Е. М. Забарної. – Одеса : Астропринт, 2018. – 392 с.

78. Козакова О. М. Макроекономіка. Підручник / О. М. Козакова, Е. М. Забарна // Херсон : Олди+, 2018. – 428 с.

79. Курс экономической теории: Учебн. для студентов Вузов по направлению «Экономика» / Чепурин М. Н., Киселева Е. А. – Киров : Изд-во «АСА», 1997. – 624 с.

80. Kornai J. Transformational Recession: the Main Causes // Journal of Comparative Economies. 1994. – Vol.19. – №1. – P. 39-63.

81. Кухарская Н. А. Геоэкономическая трансформация промышленности Украины: [монография] / Кухарская Н. А. – Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2005. – 209 с.

82. Позачергове послання Президента України Л. Д. Кучми до ВР України «Про заходи щодо економічної стабілізації та стимулювання виробництва» від 19 листопада 1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 223-224. – С.3-5.

83. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / [Гальчинський А. С., Геєць В. М. та ін. – Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

84. Кухарская Н. А. Стратегические приоритеты трансформации экономики регионов Украины: тенденции, формы, механизмы: [монография] / Кухарская Н. А. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2010. – 519 с.

85. Офіційний сайт Світового Банку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/>

86. Наукові кадри та кількість організацій. – Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

87. Публічний аудит. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://publicaudit.com.ua/>

88. Сазик В. І. Якісне економічне зростання в Україні: сучасний стан і шляхи забезпечення / В. І. Сазик // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/>

89. Наукові кадри та кількість організацій. – Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]– Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

90. Трунин С. Н. Макроэкономика / С. Н. Трунин, Г. Г. Вукович. – М. : Из-во: Финансы и статистика, 2008. – 312 с.

91. Бланшар О. Макроэкономика. Учебник [пер. с англ. под науч. ред. Любимова Л. Л.] / О. Бланшар. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2010. – 758 с.

92. Інституційні механізми капіталізації економіки регіонів Українського Причорномор'я : монографія / [Б. В. Буркинський, В. М. Осипов та ін.]; за наук. ред. Буркинського Б. В.; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2014. – 520 с.

93. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

94. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної за 2016 рік / Аналітична довідка : МОН України ; УкрІНТЕІ. – Київ, 2017. – С. 9.

95. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19>

96. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [за ред. Л. І. Федулової]. – Київ : Основа, 2005. – 552 с.

97. Зверяков М. І., Кухарська Н. О., Клевцевич Н. А., Шараг О. С. Стратегування регіонального розвитку: теорія, методологія, концепція : монографія / М. І. Зверяков, Н. О. Кухарська, Н. А.

Клевцевич, О. С. Шараг ; Одес. нац. економ. ун-т МОН України. – Одеса : Інтерпрінт, 2019 – 236 с.

98. Шарко М. В. Концептуальные основы инновационного развития экономики Украины: теоретико-методологические аспекты / М. В. Шарко. – Херсон : ХНТУ, 2005. – 394 с.

99. Формування конкурентоспроможної економіки регіону Українського Причорномор'я: монографія / [за ред. акад. НАН України Б. В. Буркинського]. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. – 492 с.

100. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. / [відп. ред. С. В. Мочерний]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2000., Т.3. – 2000. – 864 с.

101. Жиль В. Конкурентоспособность: общий подход (проект) / В. Жиль. – Российско-Европейский Центр Экономической политики (РЕЦЭП). – М. : 2005. – 53 с.

102. Базилюк Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Базилюк Я. Б. – Київ : НІСД, 2002.

103. Булеев И. П. Трансформация общества и экономика: опыт и перспективы / Булеев И. П. – Донецк : Труды / Ин-т экономики промышленности НАН Украины, 2006. – 336 с.

104. Полунеев Ю. Конкурентоспособность страны как национальная идея / Ю. Полунеев // Зеркало недели. – 2005. – №10. – С. 13.

105. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базілюк, Я. В. Белінська та ін.; [за ред. Я. А. Жаліла]. – Київ : НІСД, 2005. – 388 с.

106. Кухарская Н. А. Украина в международных рейтингах конкурентоспособности и инновационного развития / Н. А. Кухарская // Економіст. – 2017. – №1. – С. 5-13.

107. Индекс глобальной конкурентоспособности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

108. Рейтинг стран по уровню экономической свободы – «Индекс экономической свободы 2010-2015» [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/state/2010/01/21/2487>

109. Исследование Всемирного банка: ведение бизнеса в 2017 году // Центр гуманитарных технологий [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2016/10/26/7312>

110. Corruption Perception Index – Overview [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.transparency.org/research/cpi/overview>

111. Индекс развития человеческого потенциала: United Nations Development Programmer: Human Development Index 2015 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>

112. Knowledge Economy Index [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Knowledge_Economic_Index; <http://minsvyaz.ru/ru/activity/statistic/rating/indeks-ekonomiki-znanij/#tabs|Compare:Place>

113. INSEADWIPO [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.globalinnovationindex.org>; <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/GII-2009-2010-Report.pdf>

114. Закон України «Про інвестиційну діяльність» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

115. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

116. Дослідження: Україна у TOP-20 країн з найбільшим обсягом незаконного вивозу капіталу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0->

%D1%83-%D1%82op-20-

%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD-%D0%B7-

%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%8C

%D1%88%D0%B8%D0%BC-

%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%8F%D0%B3%D0%BE%D0%BC-

%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD

%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-

%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D1%83-

%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB

%D1%83/a-18908724

117. Забарна Е. М. Система організаційно-управлінських інновацій в розвитку сучасних регіонів України : монографія / Е. М. Забарна, Є. Ю. Щьокіна. – Херсон : Олди+, 2019. – 196 с.

118. Забарна Е. Регіональні ринки України в сучасних умовах господарювання / Е. Забарна // Європейський журнал економіки та менеджменту (Чехія). – 2019. – Том 5. Вип.1. – С. 201-206.

119. Страна.UA [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://strana.ua/news/158542-hosstat-nazval-strany-kotorye-lidirujut-po-kolichestvu-investitsij-v-ukrainu-na-1-meste-rossija.html>

120. Кухарская Н. А. Стратегические приоритеты трансформации экономики регионов Украины: тенденции, формы, механизмы: [монография] / Кухарская Н. А. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2010. – 519 с.

121. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М. : Изд-во «ЭКСМО-Пресс», 2001. – С. 420.

122. Шумпетер Й. Теория экономического развития. / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – С. 169-170.

123. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 року №40-IV // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

124. Азрилиян А. Н. Большой экономический словарь / А. Н.Азрилиян. – М. : Институт новой экономики, 2012. – 1280 с.

125. Эдиссон Д. Словарь современной экономической теории Макмиллана / Д. Эдиссон. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 608 с.

126. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Староубцева. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 480 с.
127. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов / Н. Г. Комлев. – М. : ЭКСМО, 2010. – 672 с.
128. Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы/ П. Друкер. – М., Питер, 1992. – 680 с.
129. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б. Санто. – М. : Прогресс, 1990. – 296 с.
130. Валента Ф. Творческая активность – инновации – эффект / Ф.Валента – М. : Эксмо, 2008. – 400 с.
131. Oslo Manual. The Measurement of Scientific and Technological Activities: Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data. – Organisation for Economic Co-operation and Development, 2005. – 92 p.
132. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2008. – 394 с.
133. Барютин Л.. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика: Учебник / Л. С. Барютин. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2014. – 518 с.
134. Сафронов И. В. Понятия «инновация» и инновационная деятельность: сущность и содержание / И. В. Сафронов // Вопросы современной науки и практики. – 2008. – №4 (14). – С. 217-225.
135. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент: Учебник / Р. А. Фатхутдинов. – СПб. : Питер, 2008. – 448 с.
136. Дудар Т. Г. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / Т. Г. Дудар, В. В. Мельниченко. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 250 с.
137. Кваша О. С. Інноваційний розвиток економіки України: світовий досвід та рекомендації для України / О. С. Кваша // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – Вип. 6(1). – С. 150-154.

138. Лазарева Є. В. Методологічні аспекти формування інноваційної системи регіону: монографія / Є. В. Лазарева. – Одеса : Ін-т проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2010. – 320 с.

139. Ситник Н. І. Екосистема стартапів як складова інноваційної екосистеми / Н. І. Ситник // Бізнес-інформ. – 2017. – № 8.

140. Пидоричева І. Стартапы в Украине: как преодолеть «долину смерти» / И. Пидоричева, В. Ляшенко // Зеркало недели. – 2019. – №39 (435). – С. 6.

141. Довбенко В. І. Маркетингова складова розвитку інноваційного підприємництва / В. І. Довбенко. – Національний університет «Львівська політехніка». – 2014. – С. 99-109.

142. Забарна Е. М. Наукове обґрунтування та запровадження системи організаційно-управлінських інновацій в розвитку регіону / Е. М. Забарна, Є. Ю. Щьокіна // Проблеми економіки. – 2017. – №3. – С.152-156.

143. Касич А. О. Стартапи як форма підприємницької діяльності: поняття, значення, зарубіжний досвід / А. О. Касич, А. М. Джура // Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – №2.

144. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; [пер. с англ.]. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2006. – 608 с.

145. Ларина Н. И. Региональные кластеры и территориально-производственные комплексы как формы территориальной организации производства / Н. И. Ларина // Регион: экономика и социология. – 2007. – №4. – С. 126-138.

146. Zabarna E. Development territories on the basis on regional symmetrics taking market into consideration (Стратегічний розвиток територій на основі подолання регіональних асиметрій). // Бізнес-Інформ. – 2019. – №7. – С. 101–107.

147. Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки. Навч. Посібник./ В. І.

Захарченко, Н. М. Корсікова, М. М. Меркулов. – Київ : Центр
учбової літератури, 2012. – 448 с.

148. Vira Liubchenko V. Improved project-based learning as the
method of knowledge transfer between university and business /
V. Liubchenko, O. Savelieva, E. Zabarna // Scientific Journal Herald of
Advanced Information Technology (Вісник сучасних інформаційних
технологій), No. 02(03), 2019, 59-67.

149. Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової
трансформації : монографія / авт. кол.: Е. М. Забарна, О. М. Козакова,
В. А. Чередниченко [та ін.]; за заг. ред. Е. М. Забарної. – Херсон :
Олди+, 2019.

150. Лазарева Є. В. Методологічні аспекти формування
інноваційної системи регіону : монографія / Є. В. Лазарева. – Одеса
: Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України, 2010. – 320
с.

151. Інноваційний розвиток економіки та напрями його
прискорення / За ред. В. П. Александрової. – Київ : ІЕП НАН
України, 2002. – 77 с.

152. Кухарська Н. О. Стратегування як основний механізм
трансформації економіки регіонів / Н. О. Кухарська // Структурні
реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для
України : монографія / [О. І. Амоша, С. С. Аптекарь, М. Г.
Білопольський, С. І. Юрій та ін.]. / Н. О. Кухарська. – Тернопіль :
Економічна думка ТНЕУ, 2011. – Розділ 5.2. – С.622-630.

153. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації /
Я. А. Жаліло, Я. Б. Базиліук, Я. В. Белінська та ін.; за ред. Я. А.
Жаліла. – Київ : НІСД, 2005. – 388 с.

154. Шарко М. В. Концептуальные основы инновационного
развития экономики Украины: теоретико-методологические
аспекты. – Херсон : ХНТУ, 2005. – 394 с.

155. Индустрия 4.0: технологии, инвестиции, ожидаемые
дивиденды [Электронный ресурс] – Режим доступа :
<https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation/industry-4>

156. Рагимова С. Цифровая Индустрия 4.0 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.forbes.ru/brandvoice/sap/345779-chetyre-nol-v-nashu-polzu>

157. Четвёртая промышленная революция: Интернет вещей, циркулярная экономика и блокчейн [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.furfur.me/furfur/changes/changes/216447-4-aya-promyshlennaya-revolyuetsiya>

158. Индустрия 4.0: цена вопроса для Украины [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://inventure.com.ua/news/ukraine/industriya-4.0-cena-voprosa-dlya-ukrainy>

159. Четвёртая промышленная революция [Электронный ресурс] – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Четвёртая_промышленная_революция

160. Интернет вещей [Электронный ресурс] – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Интернет_вещей

161. Индустрия 4.0: промежуточные результаты [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://robotrends.ru/pub/1835/industriya-4.0-promezhutochnye-rezultaty>

162. Resumos obre Indústria 4.0: enten darapi damenteos conceitose benefícios [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.pollux.com.br/blog/resumo-sobre-industria-4-0-entenda-rapidamente-os-conceitos-e-beneficios/>

163. Виртуальная реальность vs Дополненная реальность [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://habr.com/ru/company/ua-hosting/blog/393835/>

164. 3D-принтер [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/3D-принтер>

165. Чем различаются блокчейн и распределенный реестр [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://ethclassic.ru/2018/04/11/chem-otlichayutsya-blokchejn-i-raspredelenny-reestr/>

166. Ukrainian Land scape Industry 4.0 – друга версія. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/05/27/ukrainian-landscape-industry4-0-druga-vers%D1%96ya/>

167. Індустрія 4.0 в Україні [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://industry4-0-ukraine.com.ua/>

168. Радчук В. А. Роль рынка информационных услуг в развитии социально-экономических систем / В. А. Радчук // Бизнес в законе. – 2012 – №1. – С. 317-319.

169. Международные экономические отношения: учебник [для студ. высш. уч. зав., обучающихся по экономическим специальностям] / под ред. В. Е. Рыбалкина. – 9-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 647 с.

170. Шауер Т. Информационные технологии и проблемы устойчивого развития / Т. Шауер // Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. Л. Г. Мельник. – Сумы, 2005. – С. 362, 365.

172. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ, под науч. ред. О. И. Шкаратана. / М. Кастельс. – М. : ИНФРА-М. – 2013.

172. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. Є. Новицький. – Київ : КНЕУ, 2003. – 948 с.

173. Кухарська Н. О. Міжнародна економічна діяльність України: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. О. Кухарська, С. К. Харічков. – Одеса : Одіссей, 2006. – 456 с.

174. Филимонова Е. В. Информационные технологии в экономике / Е. В. Филимонова, Н. А. Черненко, А. С. Шубин. – Ростов н/Д : Феникс, 2012. – 389 с.

175. Коротков А. В. Интегрированные информационные системы в российском бизнесе / А. В. Коротков. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 458 с.

176. Экономические новости Украины и мира. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://mind.ua/ru/publications/20189963-poshli-na-proryv-ukrainskij-it-rynok-rastet-bystree-mirovogo>

177. Новини фінансів в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ru/news/-/397906/nemotrya-na-vse-buri-rochemu-it-sektor-pretenduet-na-rol-flagmana-ukrainskoj-ekonomiki>

178. God digital or die: Диджитализация бизнеса как неизбежность [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://nand.ru/professional-information/and_library/20565/

179. Лігоненко Л. О. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях / Л. О. Лігоненко, А. В. Хріпко, А. О. Доманський [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15464416163127.pdf>

180. Negroponte N. Being Digital. N. Y. : Knopf, 1995. – 256 p.

181. Moulton B. R. GDP and the digital economy : keeping up with the changes. Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research. Cambridge, MA : MIT Press, 2000. – P. 34-48.

182. Maximizing the impact of digitization / PWC. [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.strategyand.pwc.com/media/file/Strategyand_Maximizing-the-Impact-of-Digitization.pdf

183. Правове забезпечення. Здійснення державної політики з реконструкції економіки: монографія / за заг. ред. В. А. Устименка; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – 160 с.

184. World Bank Open Data. Free and open access to global development data [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>

185. Диба М. І. Діджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні / М. І. Диба, Ю. О. Гернего // Фінанси України. – 2018. – №7. – С. 50-63.

186. Коломієць Г. М. Цифрова економіка: контроверсійність змісту і впливу на господарський розвиток / Г. М. Коломієць, Ю. С. Глушач // Бізнес Інформ. – 2017. – № 7. – С. 137-143.

187. Індикатори впливу культури на розвиток ЮНЕСКО: короткий аналітичний огляд щодо України / Culture&Creativity. EU-Eastern Partnership Programme, 2017. – 47 с.

188. Новая вера. Социальные сети ломают привычные схемы общения украинцев // Корреспондент. – 2012. – № 10. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://korrespondent.net/business/web/1331359-korrespondent-novaya-vera-socialnye-seti-lomayut-privychnye-shemy-obshcheniyaukraincev>

189. Цифрова економіка. Про нові можливості для України. Новое время [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/opinion/kubiv/tsifrova-ekonomika-pro-novi-mozhливosti-dljaukrajini-2282520.html>

190. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>

191. Безсмертна К. Р. Диджитализация финансового сектора экономики: кто получит цифровые дивиденды? [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/didzhitalizatsiya-finansovogo-sektora-ekonomiki-kto-poluchit-tsifrovye-dividendy>